

FILOZOFICKÁ FAKULTA UNIVERZITY PALACKÉHO V OLMOUCI
KATEDRA SLAVISTIKY

KOMENTOVANÝ PŘEKLAD ODBORNÉHO TEXTU
Z OKRUHU PRAŽSKÉHO LINGVISTICKÉHO KROUŽKU
AN ANNOTATED TRANSLATION OF PROFESSIONAL TEXT
FROM PRAGUE LINGUISTIC CIRCLE

VYPRACOVALA: Bc. Martina Portužáková

VEDOUCÍ: doc. PhDr. Zdeňka Vychodilová, CSc.

2024

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně a uvedla všechny použité prameny.

V Olomouci, dne 9. května 2024

Podpis

Ráda bych poděkovala doc. PhDr. Zdeňce Vychodilové, CSc., za konzultace, pomoc při překladu, trpělivost a cenné rady, které mi během psaní diplomové práce poskytovala.

OBSAH

ÚVOD	3
I. TEORETICKÁ ČÁST	5
1. PRAŽSKÝ LINGVISTICKÝ KROUŽEK	5
1.1. HISTORIE PRAŽSKÉHO LINGVISTICKÉHO KROUŽKU	5
1.2. PŘÍNOS PRAŽSKÉHO LINGVISTICKÉHO KROUŽKU LINGVISTICE	6
2. ROMAN JAKOBSON	8
2.1. ŽIVOT ROMANA JAKOBSONA	8
2.2 JAKOBSONŮV PŘÍNOS DO KROUŽKU	9
3. CHARAKTERISTIKA ODBORNÉHO STYLU	11
3.1. ODBORNÝ STYL	11
3.2. PŘEKLAD ODBORNÉHO TEXTU	13
3.3. PŘEVOD TERMÍNŮ V ODBORNÉM TEXTU	14
II. PRAKTICKÁ ČÁST	16
4. VLASTNÍ PŘEKLAD	16
5. JAZYKOVÁ ANALÝZA VÝCHOZÍHO TEXTU	36
5.1. LEXIKÁLNĚ-MORFOLOGICKÁ ROVINA	36
5.2. SYNTAKTICKÁ ROVINA	39
5.3. GRAFICKÁ ROVINA	40
5.4. TEXTOVÁ ROVINA	41
6. TRANSLATOLOGICKÁ ANALÝZA	42
6.1. FORMÁLNÍ TRANSFORMACE	42
6.1.1. Transliterace, transkripce, transplantace	42
6.1.2. Záměna gramatických kategorií	42
6.1.3. Univerzbizace	44
6.1.4. Multiverbizace	45
6.1.5. Záměna slovních druhů	45
6.1.7. Dekomprese a komprese	48
6.1.8. Rozdělení a spojení vět	49
6.1.9. Změna gramatického statusu věty	50
6.1.10. Změna slovosledu	50
6.2. SÉMANTICKÉ TRANSFORMACE	51
6.2.1. Konkretizace	51
6.2.2. Generalizace	51

6.2.3.	Antonymický překlad.....	52
6.2.4.	Modulace.....	52
6.2.5.	Rozšíření informace.....	53
7.	PŘEKLAD VLASTNÍCH JMEN.....	54
8.	JINÉ ÚPRAVY A PROBLEMATICKÁ MÍSTA PŘEKLADU.....	55
9.	ZÁVĚR.....	57
10.	PE3IOME.....	59
11.	BIBLIOGRAFIE.....	66
	Tištěné zdroje.....	66
	Internetové zdroje a slovníky.....	68
	Zdroj textu k překladu.....	68
	PŘÍLOHA Č. 1 – TEXT ORIGINÁLU.....	69
	PŘÍLOHA Č. 2 – GLOSÁŘ.....	92
	ANOTACE.....	98
	ABSTRACT.....	99

ÚVOD

Tématem předkládané magisterské diplomové práce je komentovaný překlad odborného textu z okruhu Pražského lingvistického kroužku. Toto téma jsem si vybrala v návaznosti na svou bakalářskou práci, která byla zaměřena na Pražský lingvistický kroužek, konkrétně na biografii a bibliografii jeho hlavních představitelů z řad ruských emigrantů. Pražský lingvistický kroužek je bezesporu jedním z nejvýznamnějších lingvistických spolků na našem území s mezinárodním přesahem.

Mezi jeho nejvýraznější osobnosti patřil lingvista Roman Osipovič Jakobson, jehož text jsem si vybrala pro vlastní překlad. Jedná se o dosud nepřeložené dílo do českého jazyka *К характеристике евразийского языкового союза* (*K charakteristice eurasijského jazykového svazu*). Z důvodu velkého rozsahu původního textu jsem si pro překlad vybrala pouze prvních pět kapitol publikace. Text je určen zejména pro odbornou veřejnost zainteresovanou v oblasti lingvistiky, konkrétně pak v okruhu otázek spojených s eurasijským jazykovým svazem. Jazykovým svazem se rozumí určitá skupina jazyků, kterou spojují podobné charakteristické rysy, přestože nejsou příbuzné. Eurasijský jazykový svaz je spojen s hnutím eurasijců a územím Eurasie.

Práce je rozdělena na teoretickou a praktickou část. Obě části jsou dále rozděleny do kapitol a podkapitol. Teoretická část diplomové práce se zabývá historií a přínosem Pražského lingvistického kroužku do jazykovědy. V rámci této části je jako autorovi původního textu věnována samostatná kapitola Romanu Jakobsonovi, jeho životu, přínosu jeho teorií do lingvistiky a jsou zmíněny jeho významné publikace.

Vzhledem k charakteru překládaného textu obsahuje teoretická část práce také obecnou charakteristiku odborného stylu a pojednání o problematice překladu odborných textů. Detailněji je diskutován překlad termínů z výchozího do cílového jazyka, který je pro překlad odborných textů klíčový.

Obsahem praktické části je nejprve samotný překlad vybrané části výchozího textu. Poté následuje jazyková analýza výchozího ruského textu, která do značné míry vychází z poznatků z přechozích kapitol, z pohledu lexikální, morfologické, syntaktické, grafické a textové roviny. V neposlední řadě je v praktické části diplomové práce obsažena kapitola s komentářem, ve kterém jsou podrobně rozebrána použití jednotlivých translatologických transformací. Jednotlivá překladatelská řešení jsou v podkapitolách podrobněji diskutována.

Na konci diplomové práce jsou shrnuty výsledky práce, resumé v ruském jazyce a seznam použité literatury. Součástí jsou i dvě přílohy tvořené originálním ruským textem a glosářem, který je sestaven z důležitých pojmů výchozího textu.

Práce má ambici podnítit hlubší zájem o činnost Pražského lingvistického kroužku, práci Romana Jakobsona, ale i dalších badatelů spojených s tímto spolkem. Samotný překlad usnadní přístup čtenářům, kteří neovládají ruský jazyk, k myšlenkám Romana Jakobsona týkajícím se eurasijského jazykového svazu.

I. TEORETICKÁ ČÁST

1. PRAŽSKÝ LINGVISTICKÝ KROUŽEK

První kapitola diplomové práce zahrnuje základní charakteristiku Pražského lingvistického kroužku (dále jen PLK nebo Kroužek). Jedná se o jeden z nejvýznamnějších spolků v dějinách nejen české, ale i světové lingvistiky. Teorie, se kterými členové kroužku obohatili jazykovědu, se užívají dodnes. Do povědomí se dostal i přes několik překážek, kterým čelil. Kroužek musel v minulosti několikrát přerušit svou činnost, ale od svého znovuoobnovení v 90. letech existuje dodnes.

1.1. HISTORIE PRAŽSKÉHO LINGVISTICKÉHO KROUŽKU

Za zakladatele Pražského lingvistického kroužku jsou považováni lingvisté Vilém Mathesius, Bohumil Trnka, Roman Jakobson a Sergej Karcevskij. K první doložené schůzce dvou Čechů a dvou Rusů došlo dne 13. března 1925. V té době se jednalo spíše o skromná nepravidelná setkávání. Obrat přišel až o rok později. Dne 6. října 1926 se konala přednáška Evropský žargon přednesená lipským hostem dr. Henrikem Beckerem, která přítomným členům dala důvod se scházet na pravidelné bázi. Ačkoli se toto datum považuje za datum vzniku Pražského lingvistického kroužku a vyslovená přednáška se považuje za první oficiální, počet přítomných členů nebyl vysoký. Zúčastnilo se jí pět lingvistů, konkrétně se jedná o již zmíněné zakládající členy V. Mathesia, B. Trnku a R. Jakobsona, ke kterým se přidal Bohuslav Havránek a Jan Rypka.¹

O založení spolku se postaral především V. Mathesius, který byl předsedou od založení PLK do roku 1945.² Samotný Mathesius už v roce 1911 vystoupil na schůzi Královské české společnosti nauk se svou přednáškou *O potenciálnosti jevů jazykových*, která už tehdy nesla jednu z hlavních myšlenek pražského funkcionalismu, konkrétně se jednalo o synchronní přístup k jazyku.³

První oficiální vystoupení PLK se uskutečnilo na Mezinárodním lingvistickém sjezdu v Haagu v roce 1928. Po založení Kroužku 1926 se však jednalo o volné sdružení, které se postupně organizačně ustálilo a bylo politicky schváleno na podzim roku 1930. Toho roku se PLK dočkal úředně stanovených stanov a tezí *Travaux du Cercle Linguistique de Prague*

¹ VACHEK, Josef. *Prolegomena k dějinám Pražské školy jazykovědné*. 1. vyd. Jinočany: H&H, 1999, s. 13-14. ISBN 80-86022-12-9.

² ČERNÝ, Jiří. *Dějiny lingvistiky*. Olomouc: Votobia, 1996, s.148. ISBN 80-85885-96-4.

³ LEŠKA, Oldřich. Vilém Mathesius. *Slovo a slovesnost*. 1995, 56(2), s. 81–97. ISSN 0037-7031.

(TCLP). Členové PLK se účastnili několika mezinárodních sjezdů a konferencí, dokonce i sjezdy organizovali^{4,5}

Během druhé světové války byla činnost PLK pozastavena, ale po válce byla znovu obnovena. V 50. letech 20. století byly všechny stávající směry nahrazeny politicky přijatelnou tzv. marxistickou jazykovědou, která vycházela z myšlenek marxismu-leninismu. Nakonec byl Kroužek ke konci 50. let zcela zrušen, ale jeho myšlenky byly udržovány díky několika osobnostem, mezi které se řadí například Bohumil Trnka nebo Bohuslav Havránek. Až po listopadových událostech 1989 v Československu byl Kroužek v roce 1990 obnoven pod vedením českého lingvisty Oldřicha Lešky.⁶

1.2. PŘÍNOS PRAŽSKÉHO LINGVISTICKÉHO KROUŽKU LINGVISTICE

Nejzásadnějším přínosem do lingvistiky, se kterým PLK odstartoval svou činnost, je funkčně-structuralistický přístup k jazyku, který aplikoval do všech oblastí lingvistiky. Od svého počátku se Kroužek věnoval fonologii, morfologii, syntaxi obecně, v oblasti konkrétních lingvistik to byla zejména bohemistika. Všechny tyto oblasti byly obohaceny teoriemi členů. Ovšem členy nezajímala pouze lingvistika, zasáhli i do divadelní sféry⁷, literární vědy, estetiky a dalších humanitních věd.⁸

Zaujetí českým jazykem se mimo jiné projevilo v synchronním přístupu k české morfologii. Zájem o bohemistiku členové dále dokázali kolektivním *Slovníkem spisovné češtiny pro školu a veřejnost* publikovaným roku 1978 pod vedením Františka Daneše a Josefa Filipce. Již od roku 1941 se Kroužek věnoval částečné reformě *Pravidel českého pravopisu*.⁹

Ke stěžejním teoriím, kterými členové Kroužku obohatili lingvistické prostředí, patří Jakobsonova zásada terapeutických změn jazykového systému a otevřenost jazykového systému, která rozděluje systémové složky do centra a periferie.¹⁰ Trubeckého teorie binárních opozic vedla Jakobsona ke snaze tuto teorii aplikovat na morfologický systém a z ní pak vzešla Jakobsonova teorie binárních opozic. Teorie aktuálního členění větneho se objevila

⁴ Prvním sjezdem organizovaným PLK byla mezinárodní fonologická konference v prosinci roku 1930. Dostupné z: MATHESIUS, V., MACEK, E. a J. Vachek (ed.). *Jazyk, kultura a slovesnost*. Praha: Odeon, s. 444, 1982.

⁵ VACHEK, Josef. *Prolegomena k dějinám Pražské školy jazykovědné*, s. 15-16.

⁶ VACHEK, Josef. *Vzpomínky českého anglisty*. Jinočany: H&H, 1994, s. 85-86. ISBN 80-85787-72-5.

⁷ V roce 1937 začali členové Kroužku spolupracovat s Divadlem D 37.

Dostupné z: BERNÁTEK, Martin. Věda jako jednání: Pražský lingvistický kroužek, kulturní aktivismus a myšlení o divadle. *Theatralia* [online]. 2016, 19(1), s. 19 [cit. 2024-04-11]. ISSN 1803-845X. Dostupné z: doi: 0.5817/TY2016-1-1.

⁸ ČERNÝ, J. *Dějiny lingvistiky*, s. 164.

⁹ VACHEK, Josef. *Vzpomínky českého anglisty*, s. 20-21.

¹⁰ VACHEK, Josef. *Prolegomena k dějinám Pražské školy jazykovědné*, s. 78-81.

už v 19. století, nicméně byl to V. Matheisus, který ji náležitě rozpracoval a jeho pojetí se využívá dodnes.¹¹

Díky již zmíněným mezinárodním konferencím a sjezdům se teorie pražských jazykovědců dostaly do celé řady evropských zemí, například do Polska, Francie či Itálie. Pražský funkcionalismus se v 60. letech pronikl až za oceán do Spojených států amerických, a to především díky R. Jakobsonovi a Josefu Vachkovi.¹²

Mimo teorie se známí lingvisté proslavili odbornými publikacemi vydávanými po celém světě. Mezi jejich nejvýznamnější publikace je možné zařadit jazykovědný časopis *Slovo a slovesnost*, který je pravidelně vydáván od března 1935.¹³ Dnes je možné si články dohledat i na webových stránkách časopisu. Dále společně publikovali kromě již zmíněného svazku TCLP čtyřsvazkové *Spisy Pražského lingvistického kroužku*, sborník *Spisovná čeština a jazyková kultura* roku 1932 nebo *Ottův naučný slovník nové doby*, který však zůstal nedokončený.¹⁴

¹¹ ČERNÝ, J. *Dějiny lingvistiky*, s. 157-160.

¹² Tamtéž. s. 164.

¹³ MATHESIUS, Vilém, MACEK, Emanuel a Vachek, Josef (eds.). *Jazyk, kultura a slovesnost*. Praha: Odeon, s. 447, 1982.

¹⁴ VACHEK, Josef. *Vzpomínky českého anglisty*, s. 73.

2. ROMAN JAKOBSON

Druhá kapitola je věnována jednomu ze zakládajících členů PLK Romanu Jakobsonovi. Je zaměřena především na jeho život v Československu a přínos nejen v rámci Kroužku, ale celé lingvistiky.

2.1. ŽIVOT ROMANA JAKOBSONA

Moskevský rodák Roman Osipovič Jakobson se narodil 11. října 1896. Již v raných letech projevoval zájem o ruský folklór, jazyk a literaturu. Během studia na Lazarevském institutu východních jazyků se stal redaktorem tamního časopisu, ve kterém publikoval své povídky a básně.¹⁵

Později během svého studia na Moskevské univerzitě se prohloubil jeho zájem o lingvistiku. Za svůj výzkum ohledně fonetiky v severoruském národním eposu, který se stal základem jeho magisterské práce, byl oceněn Buslajevovu cenou v roce 1916. Na univerzitě založil v roce 1915 společně s ostatními studenty Moskevský lingvistický kroužek, kterému sám předsedal do roku 1920.¹⁶

Do Československa, konkrétně do jeho hlavního města, se dostal Jakobson s mezinárodní organizací Červený kříž v rámci repatriační akce bývalých ruských vojáků již zmíněného roku 1920. V rámci organizace vykonával funkci tlumočnicka. Velmi záhy však tuto pozici opustil a zahájil studium na pražské Německé univerzitě. Zde v roce 1930 obdržel titul doktora filozofie.¹⁷

Mezi jeho české přátelé patřili hlavně avantgardní umělci ze svazu Devětsil. Jmenovitě se jedná například o Vítězslava Nezvala, Jaroslava Seiferta nebo Konstantina Biebla. Samotný Jakobson byl členem zmíněného svazu.¹⁸ Profesionálně působil na několika pozicích, mimo jiné byl tiskovým referentem sovětských agentur ROSTA a TASS nebo pracoval v redakci německy psaného časopisu *Slavische Rundschau*.¹⁹

¹⁵ БАРАН, Хенрик. Хроника основных событий жизни и творчества Р. О. Якобсона. In: АВТОНОМОВА, Н. С., Баран, Х., а Т. Г. Шедрина (Eds.). *Роман Осипович Якобсон*. Москва: Политическая энциклопедия, 2017. s. 446–465.

¹⁶ TOMAN, Jindřich. *Příběh jednoho moderního projektu: Pražský lingvistický kroužek, 1926-1948*. Praha: Karolinum, 2011, s. 21–40.

¹⁷ ČERMINOVÁ, Jana. Roman Jakobson. In: FASORA, L., ČERMIN, J., ČERMINOVÁ, J., HANUŠ, J., M. MÁLIKOVÁ. *Sto tváří, sto příběhů: vybrané osobnosti v dějinách Filozofické fakulty Masarykovy univerzity* [online]. Masarykova univerzita, 2020, s. 66–71 [cit. 2024-04-04]. Dostupné z: <https://1url.cz/lum5g>

¹⁸ БАРАН, Хенрик. Хроника основных событий жизни и творчества Р. О. Якобсона. In: АВТОНОМОВА, Н. С., Баран, Х., а Т. Г. Шедрина (Eds.). *Роман Осипович Якобсон*. Москва: Политическая энциклопедия, 2017. s. 446–465.

¹⁹ ČERMINOVÁ, Jana. Roman Jakobson. In: FASORA, L., ČERMIN, J., ČERMINOVÁ, J., HANUŠ, J., M. MÁLIKOVÁ. *Sto tváří, sto příběhů: vybrané osobnosti v dějinách Filozofické fakulty Masarykovy univerzity* [online]. Masarykova univerzita, 2020, s. 66–71 [cit. 2024-04-04]. Dostupné z: <https://1url.cz/lum5g>

Jakobson se v roce 1933 z Prahy přemístil do Brna, kde začal působit na Masarykově univerzitě. Po obtížích s habilitací se stal ještě téhož roku docentem ruské filologie. O rok později, tedy 1934, byl jmenován smluvním profesorem a o tři roky později mimořádným profesorem ruské filologie. Obou jmenování se mu dostalo od tehdejších československých prezidentů.²⁰

V roce 1939 musel Jakobson, který tou dobou již měl československé státní občanství²¹, emigrovat z Československa kvůli nacistické okupaci. Důvodem byl jeho židovský původ, přestože se o rok dříve nechal pokřtít a stal se členem pravoslavné církve. I když z Československa odešel, chtěl se i nadále dělit o své myšlenky a postřehy s veřejností tohoto státu, proto v tomto období publikoval pod pseudonymem Olaf Jensen. Za devatenáct let pobytu v československém prostředí napsal přes sto dvacet pět vědeckých publikací všeho druhu a okolo sta článků. V roce 1991 se mu posmrtně dostalo uznání i ze strany státu ČSFR, kdy mu byl udělen řád T. G. Masaryka.²²

Konečnou stanicí se pro Jakobsona po emigraci staly Spojené státy americké. Ani zde se nevzdal své práce na akademické půdě. Vyučoval na zdejších univerzitách v New Yorku a Massachussets. Byl členem několika amerických lingvistických kroužků a roku 1943 se stal spoluzakladatelem Newyorského lingvistického kroužku. Jakobsonův život skončil 18. července 1982 v bostonské nemocnici.²³

2.2 JAKOBSONŮV PŘÍNOS DO KROUŽKU

Jakobson byl jedním ze zakládajících členů PLK, avšak nejen proto se stal významnou osobností. V Kroužku působil od jeho samého počátku až do své emigrace roku 1939. V těchto letech byl Jakobson řádným členem PLK, zastával i funkci zástupce předsedy Viléma Mathesia.²⁴ PLK obohatil především svými myšlenkami v oblasti fonologie a morfologie. Nelze opomenout ani jeho zájem o básnický jazyk, který prezentuje v publikaci *O českém verši*

²⁰ KULDANOVÁ, Pavlína. Roman Jakobson a Československo. In: KŠICOVÁ, D., POSPÍŠIL, I. (eds.). *Litteraria humanitas IV. Roman Jakobson*. Brno: Masarykova univerzita v Brně, 1996, s. 171–180.

²¹ Československé státní občanství získal během 30. let 20. století i se svou manželkou. Dostupné z: Tamtéž.

²² БАРАН, Хенрик. Хроника основных событий жизни и творчества Р. О. Якобсона. In: АВТОНОМОВА, Н. С., Баран, Х., а Т. Г. Шедрина (Eds.). *Роман Осипович Якобсон*. Москва: Политическая энциклопедия, 2017. s. 446–465.

²³ ВО, Л. а МОНВИЛ-БЁРСТОН, М. О языке: жизнь, труды, влияние Романа Якобсона. In: АВТОНОМОВА, Н. С., Баран, Х., а Т. Г. Шедрина (Eds.). *Роман Осипович Якобсон*. Москва: Политическая энциклопедия, 2017. s. 75–81.

²⁴ ČERMINOVÁ, Jana. Roman Jakobson. In: FASORA, L., ČERMIN, J., ČERMINOVÁ, J., HANUŠ, J., M. MÁLÍKOVÁ. *Sto tváří, sto příběhů: vybrané osobnosti v dějinách Filozofické fakulty Masarykovy univerzity* [online]. Masarykova univerzita, 2020, s. 68 [cit. 2024-04-04]. Dostupné z: <https://1url.cz/Ium5g>

ve srovnání s ruským z roku 1923. Monografie byla o tři roky později přeložena z ruštiny do češtiny.²⁵

Všechny své poznatky a teorie přenesl Roman Jakobson do publikací. Mezi jeho klíčové a nejznámější díla se mimo jiné řadí *Základy českého verše*, *Nejstarší české písně duchovní*, *Nejnovější ruská poezie*, *Glosy k Legendě o sv. Prokopu*, *Lingvistika a poetika* či *K charakteristice eurasijského jazykového svazu*.²⁶

S dalším ruským členem Kroužku N. S. Trubeckým se zaměřili na oblast fonologie, přičemž Jakobson na toto téma sepsal dvě monografie. Svým článkem *O struktuře ruského slovesa* prezentoval svůj zájem o morfologii, kterou skloubil s fonologickou teorií opozic. V tomto článku představoval jednu ze svých nejproslulejších myšlenek známou jako teorie binárních opozic. Dále se Jakobson zaměřil na koncepce teleologicky pojímaného hláskosloví. To předznamenovalo myšlenky PLK o otevřenosti jazykového systému.²⁷

Jakobson se podílel celkem na osmi sbornících PLK *Travaux du Cercle Linguistique de Prague*. Druhý svazek sborníku obsahuje Jakobsonovu monografii o fonologickém vývoji ruského jazyka. Během svého členství v Kroužku proslovil osmnáct přednášek a byl vždy účastníkem následných diskusí. Jeho přínos je nedocenitelný, neboť posunul nejen své, ale i teorie pražské školy do zahraničí, a to zejména do USA.²⁸

²⁵ ČERNÝ, J. *Dějiny lingvistiky*, s.148–164.

²⁶ POSPÍŠIL, Ivo. Temperamentní vědec a odvážný iniciátor Roman Jakobson. *Universitas* [online]. 2006, č. 3, s. 66-68 [cit. 2024-04-04]. ISSN 1212-8139. Dostupné z: <https://1url.cz/VrM9o>

²⁷ ČERNÝ, J. *Dějiny lingvistiky*, s.148–164.

²⁸ VACHEK, J. *Prolegomena k dějinám Pražské školy jazykovědné*.

3. CHARAKTERISTIKA ODBORNÉHO STYLU

Vzhledem k odbornému textu, který jsem si vybrala pro překlad, je následující kapitola zaměřena na celkovou charakteristiku odborného stylu. Samostatnou podkapitolou je překlad odborných textů a s tím spojená problematika. Není opomenut ani překlad termínů, které jsou jedním z nejdůležitějších specifických znaků odborného stylu. Překladu termínu je věnovaná zvláštní podkapitola.

3.1. ODBORNÝ STYL

V úvodu kapitoly je třeba vymezit odborný (též vědecký nebo naučný) styl, jeden ze sedmi základních funkčních stylů. Kromě odborného stylu se mezi funkční styly, které jsou rozděleny podle funkce projevu, řadí prostě sdělovací, administrativní, publicistický, umělecký a řečnický styl. Je možné se setkat i se stylem esejistickým, který se pohybuje na hranici stylu odborného, publicistického a uměleckého.²⁹

I přes odlišnost kulturních zón existují jisté společné rysy, které jsou charakteristické pro odborný styl všech jazyků. Těmito rysy jsou podle D. Žváčka: větší sevřenost větné stavby, nasycenost výrazů, abstraktní a nedějové vyjadřování, odklon od expresivních výrazových prostředků, téměř žádná subjektivita, větší podíl pojmenování v platnosti obecné, přesnost a jednoznačnost výrazů.³⁰

Odborný styl se člení na několik dílčích podstylů. Mezi jeho základní podstyly se řadí vědecký (teoretický), prakticky odborný, učební, populárně naučný a esejistický.³¹ Toto členění se téměř shoduje se členěním Z. Vychodilové, která ve své publikaci uvádí tyto pojmy v ruském jazyce následovně: собственно научный, научно-технический, научно-информативный (научно-деловой), научно-публицистический, научно-популярный.³²

Odborný styl zahrnuje takové typy komunikátu, které mají vědecký i populárně naučný charakter. Zároveň se sem řadí učební a administrativní texty, referáty, teze, diplomové práce či monografie.³³ Pro naučné texty je typická výstižnost vyjadřování, objektivita a jednoznačnost sděleného obsahu.³⁴

²⁹ MINÁŘOVÁ, Eva. *Stylistika češtiny*. Brno: Masarykova univerzita. 2. dotisk 1. vyd., 2015, s. 49.

³⁰ ŽVÁČEK, Dušan. *Kapitoly z teorie překladu I (Odborný překlad)*. 1. vyd. Olomouc: Vydavatelství Univerzity Palackého v Olomouci, 1995, s. 16.

³¹ KRČMÁŘOVÁ, Marie. Odborný styl. In: KARLÍK, P., NEKULA, M. a J. PLESKALOVÁ (eds.). *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny* [online]. Brno, ©2012–2020, 2017 [cit. 2024-04-12]. Dostupné z: <https://1url.cz/WumPM>.

³² VYCHODILOVÁ, Zdeňka. *Введение в теорию перевода для русистов*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2013, s. 62.

³³ БОРИШАНСКАЯ, Марина М. а КУРБАКОВА, Марина А. Об особенностях перевода научного текста. *Известия МГТУ «МАМИ»*. 2014, 22(4), с. 165–168. ISSN 2074-0530.

³⁴ MINÁŘOVÁ, Eva. *Stylistika češtiny*, s. 49.

Dle kompozičního a stylizačního procesu se pro usnadnění orientace čtenáře v textu používá horizontální a vertikální členění. Do prvního uvedeného členění spadá strukturalizace obsahu do sekcí, kapitol, podkapitol, předmluvy, úvodu, závěru nebo doslovu. Součástí jsou taktéž samotné věty, jejich délka, stavba apod. K druhému, vertikálnímu, členění se přiřazuje správnost pořadí informací a vzájemné vztahy mezi nimi. K dalšímu usnadnění orientace se hojně využívají grafické prvky jako interpunkční znaménka, závorčky či velikost a typ písma.³⁵

Nedílnou součástí textu je textová koheze a koherence. Kohezi se rozumí soudržnost lexikálních a gramatických vztahů, zatímco o koherenci se hovoří v případě, když je text soudržný v rámci jeho obsahové stránky.³⁶

Větná stavba odborných textů je často poměrně složitá, proto může na recipienta působit rušivě. Složitost souvětí často reflektuje komplikovanost hierarchie myšlenek a vztahů mezi nimi.³⁷ Česká i ruská syntax mají tendenci ke složitým souvětím. Pro lepší orientaci v textu jsou specifické vsuvky a ustálená slovní spojení. V ruském jazyce jsou to např. výrazy *таким образом, в заключение* apod. Většinu textu tvoří oznamovací věty, zřídka se můžou objevit i věty tázací. Také se občas autor může uchýlit k vyjádření vlastního názoru a k tomu používá modální slovesa jako *следует отметить, что..., этот пример может продемонстрировать...*³⁸

Také jazyk hraje v naučných textech důležitou roli. Vyjadřovací prostředky musí být přesné, výstižné a zároveň musí zachytit autorovy myšlenky tak, aby text jako celek působil na recipienta přirozeně.³⁹ V odborném stylu se používá výhradně spisovný jazyk. Výrazové prostředky jsou v odborném funkčním stylu voleny bez citového zabarvení. Profesionalismy či hovorové výrazy se mohou vyskytovat v popularizačních pracích, zejména pak mluvených projevech. V psaném čistě odborném textu se od autora očekává dodržování norem spisovného jazyka, přičemž vychýlení mimo jeho rámec není zpravidla autorovým záměrem.⁴⁰

Mezi nejcharakterističtější znaky odborného stylu patří využití specifické slovní zásoby, zejména pak termínů (též odborných názvů). Termínem se z pohledu lexikologie rozumí pojem,

³⁵ ČECHOVÁ, Marie a kol. *Současná česká stylistika*. 1. vyd. Praha: ISV nakladatelství, 2003, s. 85-87. ISBN 80-86642-00-3.

³⁶ KNITLOVÁ, Dagmar. *K teorii i praxi překladu*. 2. vyd. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2000, s. 99-101. ISBN 80-244-0143-6

³⁷ ČECHOVÁ, Marie a kol. *Současná česká stylistika*, s. 182.

³⁸ БОРИШАНСКАЯ, Марина М. а КУРБАКОВА, Марина А. Об особенностях перевода научного текста, s. 168.

³⁹ ЮЛИН, С. А., *Особенности научного текста гуманитарной сферы знания*. В журнале Вестник МИТУ-МАСИ, 2020, № 2, с. 36.

⁴⁰ ČECHOVÁ, Marie a kol. *Současná česká stylistika*, s. 182.

který má v rámci daného oboru jednoznačný význam, je v rámci disciplíny jasně definován nebo je v ní konvenčně zaveden. Význam termínu je oproti běžné slovní zásobě užší a nezávislý na kontextu. Se změnami a novými znalostmi v daném oboru se jeho význam může měnit. V odborných textech termíny většinou zaberou až 20 % celkové slovní zásoby, z čehož vyplývá, že v tomto typu textu mají termíny dominantní postavení. Ačkoli se tyto výrazy vyskytují převážně v odborných textech, jejich samotný výskyt však není dostačující pro jednoznačnou identifikaci daného komunikátu k odbornému stylu. Mohou se například objevit i v některých pasážích uměleckého textu či v jiných funkčních stylech. Odborné výrazy jsou v psaných textech zpravidla graficky odlišeny, nejčastěji kurzívou.⁴¹

Dalším znakem odborného stylu je relativně vyšší podíl substantiv, často ve spojení s ustálenými větnými členy, vůči jiným neoborným stylům. Oproti tomu je množství a proměnlivost slovesných tvarů nižší. Konkrétní využití slovní zásoby se však může výrazně lišit mezi mluveným a psaným projevem také v závislosti na konkrétním tématu. Například v technicky zaměřeném textu se dá očekávat více substantiv než v textech společenských. V neposlední řadě jsou pro účelnost odborného textu využívány konkrétní údaje jako matematické či fyzikální symboly, chemické vzorce, data atd.⁴²

Dalšími charakteristickými znaky jsou krátké varianty substantiv, častěji se využívá tvar singuláru místo plurálu a také se hojně vyskytuje nominalizace, která zapříčiňuje menší výskyt sloves.⁴³ Oproti jiným funkčním stylům se odborný styl dále vyznačuje vysokou frekvencí užití přídavných jmen slovesných, polovětných vazeb, neosobním vyjadřováním, komparativních a superlativních tvarů adjektiv.⁴⁴

3.2. PŘEKLAD ODBORNÉHO TEXTU

Překladatel se při překladu nesetkává pouze s odlišnými jazyky, nýbrž i s odlišnými kulturami, reáliemi a zvyky. Podle Komissarova je hlavním cílem překladu „передача содержания иноязычного текста средствами другого языка.“⁴⁵ Na překladatelovu práci má vliv mnoho faktorů, k nimž patří cílový recipient, struktura textu, cíl práce či slovní zásoba.⁴⁶ Ilek do odborného stylu zařazuje hlavně texty přírodovědné a technické a pouze určité oblasti

⁴¹ БОРИШАНСКАЯ, М. М. a М. А. КУРБАКОВА. Об особенностях перевода научного текста, s. 167.

⁴² ČECHOVÁ, M. a kol. *Současná česká stylistika*, s. 181-182.

⁴³ БОРИШАНСКАЯ, М. М. a М. А. КУРБАКОВА. Об особенностях перевода научного текста, s. 166–167.

⁴⁴ ILEK, Bohuslav. Místo teorie odborného překladu v soustavě věd o překladu. In: GROMOVÁ, E., HRDLIČKA, M. a V. VILÍMEK. *Antologie teorie odborného překladu (výběr z prací českých a slovenských autorů)*. 2. vyd. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, Filozofická fakulta, 2007, s. 78. ISBN 978-80-7368-383-2.

⁴⁵ КРАШОКУТСКАЯ, М. А. Термин «перевод» и проблема непереводимости. *Международный журнал гуманитарных и естественных наук*. 2022, **11-5(74)**, s. 156-157. doi: 10.24412/2500-1000-2022-11-5-156-158.

⁴⁶ БОРИШАНСКАЯ, М. М. a М. А. КУРБАКОВА. Об особенностях перевода научного текста, s. 166.

společenských věd jako ekonomie, psychologie, sociologie apod. I přes toto vymezení však nelze přesně stanovit hranici mezi odbornými a uměleckými texty.⁴⁷

Ruský jazykovědec Andrej V. Fjodorov vydělil dva základní principy překladu, kterými se staly co nejpřesnější převedení obsahu do cílového jazyka a správnost vyjádření toho, co bylo v jednom jazyce vyjádřeno jinak než v druhém.⁴⁸

Během překladu odborného textu se překladatel více drží výchozího textu než při překladu textu uměleckého. Míra volnosti překladu je tak daleko menší. Odborný text má proti uměleckému takovou výhodu, že má vymezeného čtenáře podle dílčího podstylu. S tím je spojena řada požadavků, které by měl překladatel dodržovat. Žvábek tyto požadavky rozdělil do čtyř základních bodů: znalost výchozího a cílového jazyka, orientace v reáliích cizího prostředí, elementární znalosti příslušného vědního oboru a správné použití překladatelských transformací.⁴⁹

Při překladu dvou jazyků, ať už zcela odlišných nebo příbuzných, se musí brát zřetel na jejich vnitřní vztahy v jazykovém systému. Příkladem může být užití přechodníků typické pro ruštinu, zatímco v češtině jsou považovány za knižní až archaické. Překladatel má více možností, jak přeložit přechodník, proto se v dnešní době uchýlí k jinému způsobu převodu než k překódování přechodníku přechodníkem. Z jistého úhlu pohledu se zde jedná o stylistický rozdíl.⁵⁰

Různé názory lingvistů panují ohledně otázky přeložitelnosti a nepřeložitelnosti, ekvivalentnosti textů originálu a překladu. Nepřeložitelnost se týká takových prostředků, které nelze ekvivalentně převést do druhého jazyka. Typickým příkladem bezekvivaletního lexika jsou reálie zcela charakteristické pouze pro jednu kulturu.⁵¹

3.3. PŘEVOD TERMÍNŮ V ODBORNÉM TEXTU

Každý obor má svou vlastní terminologii, která je obsažena ve speciálně vytvořených slovnících. Vzhledem k tomu, že terminologie je mnohdy složitá, je podstatné, aby měl každý překladatel ke své práci dobré překladové slovníky. Zejména jsou to dva druhy slovníků – terminologický slovník a slovník odborných textů. Mezi uvedenými slovníky je rozdíl v tom, že první zmíněný v sobě zahrnuje pouze ekvivalenty termínů. Oproti tomu slovník odborných

⁴⁷ ILEK, Bohuslav. Místo teorie odborného překladu v soustavě věd o překladu, s. 76.

⁴⁸ КРАШОКУТСКАЯ, М. А. Термин «перевод» и проблема непереводимости. *Международный журнал гуманитарных и естественных наук*. 2022, s.156-157.

⁴⁹ ŽVÁBĚK, Dušan. *Kapitoly z teorie překladu I (Odborný překlad)*, s. 8.

⁵⁰ ŽVÁBĚK, D. *Kapitoly z teorie překladu I (Odborný překlad)*, s. 15-16.

⁵¹ КРАШОКУТСКАЯ, М. А. Термин «перевод» и проблема непереводимости. *Международный журнал гуманитарных и естественных наук*. 2022, s. 156-157.

textů obsahuje například vědecká slova nebo standardní výrazy (tzv. šablony). Poněvadž se vědy neustále rozvíjí, rozvíjí se i slovní zásoba a s tím spojené překlady.⁵²

Podobný názor jako mnoho dalších odborníků má i M. Hanáková, která ve svém článku uvádí, že se mnozí lidé jak z laické, tak odborné veřejnosti domnívají, že pro překlad odborného textu je zapotřebí pouze základní znalost jazyka a termínů z dané oblasti. Termíny se podle nich pouze mechanicky překódovávají, nikoliv překládají. Tato představa o překladu odborného textu vzbuzují názor, že překládat může kdokoliv trochu znalý cílového jazyka a vyvolávají pocit podřadnosti překladatelů odborných překladů.⁵³

Termíny by se podle odborníků měly substituovat, nikoli pouze překládat. Jestliže se však v cílovém jazyce nevyskytuje příslušný ekvivalent termínů a překladatel nemůže užít substituci, uchýlí se k vlastnímu překladu. V obou případech však musí být brán zřetel na sémantickou, onomaziologickou a onomastickou strukturu termínů.⁵⁴

Nicméně ne vždy si odpovídají pojmové systémy v různých jazycích. Z toho důvodu nemůže překladatel jen mechanicky převádět „slovo za slovo“, ale musí mít i povědomí o tom, co termín vyjadřuje. Kromě toho, že termín nemusí odrážet tentýž význam, může mít i naopak možnost širší významu. V tomto případě musí překladatel znát věcný i jazykový kontext a do cílového textu podle zmíněných kritérií zvolit vhodný ekvivalent.⁵⁵

⁵² MAN, Oldřich. Otázky ekvivalence v odborném překladu. In: GROMOVÁ, E., HRDLIČKA, M. a V. VILÍMEK. *Antologie teorie odborného překladu (výběr z prací českých a slovenských autorů)*. 2. vyd. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, Filozofická fakulta, 2007, s. 133. ISBN 978-80-7368-383-2.

⁵³ HANÁKOVÁ, Milada. Termín z hlediska překladu odborného textu. In: GROMOVÁ, E., HRDLIČKA, M. a V. VILÍMEK. *Antologie teorie odborného překladu (výběr z prací českých a slovenských autorů)*. 2. vyd. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, Filozofická fakulta, 2007, s. 41. ISBN 978-80-7368-383-2.

⁵⁴ HORECKÝ, Ján. O prekladaní terminológie. In: GROMOVÁ, E., HRDLIČKA, M. a V. VILÍMEK. *Antologie teorie odborného překladu (výběr z prací českých a slovenských autorů)*. 2. vyd. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, Filozofická fakulta, 2007, s. 55-56. ISBN 978-80-7368-383-2.

⁵⁵ HANÁKOVÁ, Milada. Termín z hlediska překladu odborného textu. s. 41-42.

II. PRAKTICKÁ ČÁST

4. VLASTNÍ PŘEKLAD

K CHARAKTERISTICE EURAZIJSKÉHO JAZYKOVÉHO SVAZU

R. O. Jakobson

I.

JAZYKOVÝ SVAZ. – V současné hierarchii hodnot nabývá vyšší hodnoty otázka *kam* než otázka *odkud*. Namísto genetických ukazatelů se znakem národnosti stává sebeurčení, ideu kasty nahradila idea třídy. Ve společenském životě i na vědeckých pracovištích se upozaduje původ společnosti ve srovnání se společnou funkcí a vytrácí se ve prospěch jednoty účelnosti. *Účel*, ta „popelka“ ideologie nedávné minulosti, se postupně a všude ospravedlňuje.

V lingvistice se ještě donedávna používala srovnávací metoda výhradně k vyjasnění společného historického fondu příbuzných jazyků. Když se uchýlíme ke srovnávací metodě dnes, zajímá nás prajazyk, samostatná existence jeho nástupců a charakteristické tendence jejich vývoje. Jak porovnání rozdílů ve vývoji izolovaných jazyků, tak i výzkum shodných vývojových forem – výsledků procesů tzv. *konvergence*, vysvětlují účelnost jazykových modifikací. Nicméně konvergentní vývoj příbuzných jazyků je pouze ojedinělým případem. Mezi aktuální lingvistické problémy se dostala otázka podobnosti ve vývoji příbuzných jazyků různého původu. Stále zřetelněji se projevuje, že i v případě absolutně rozdílných východisek mohou být cesty vývoje do značné míry podobné. Z původně heterogenního materiálu mohou vznikat konstrukce podobného typu. Vedle tradičního pojmu *homogenní* jazyky se objasňuje i pojem *jednosměrné* jazyky.

Mezinárodní lingvistický kongres v Haagu (1928) schválil následující návrh N. S. Trubeckého: „Jako jazykovou skupinu nazýváme každý komplex jazyků, které jsou navzájem propojeny značným počtem systematických shod. Je třeba určit dva typy jazykových skupin, a to jazykové svazy a jazykové rodiny. Tyto pojmy musíme striktně rozlišovat“ (viz Actes).

Jazykový svaz a jazykovou rodinu jako první definoval Trubeckoj v článku *Babylonská věž a zmatení jazyků* (Trubeckoj, 1923). Jako ilustrační materiál mu posloužil bulharský jazyk, který spadá do slovanské jazykové rodiny (společně se srbochorvatštinou, ruštinou, polštinou atd.), a zároveň do balkánského jazykového svazu (s novořečtinou, albánštinou a rumunštinou). Jazykové rodiny se vyznačují zděděnou identičností slovní zásoby, gramatiky a hláskové shody. Tyto náležitosti ukazují na jeden zdroj a umožňují rekonstrukci společných prarodů. Znakem

jazykového svazu jsou získané podobnosti ve struktuře dvou nebo více sousedních jazyků a rovnoměrné transformace nezávislých jazykových systémů.

Státní svazy se od sebe liší obsahem a velikostí. Existují například svazy politické, ekonomické nebo vojenské, které jsou rozdílné především svou povahou a rozsahem povinností (útočné a obranné svazy, jež jsou proti každému „narušiteli míru“). Jeden stát může být zároveň spojen s různými protistranami prostřednictvím nesourodých a různě velkých aliancí. V jazyce spolu souvisí několik systémů – hlásková stavba, repertoár slovních tvarů (morfologie), slovních spojení (syntax), slovní zásoba, frazeologismus. Všechno to jsou uzavřené systémy, rozdílné *roviny* jednoho jazyka, přičemž je jazyk systém systému. Existují jednoúrovňové a víceúrovňové svazy státní i jazykové. V rámci jedné jazykové úrovně je možné rozlišit různé stupně strukturní blízkosti. Co se týče různých rovin a znaků, jeden jazyk může patřit do různých svazů (koncentrických nebo protínajících se). Jestliže již zmíněný balkánský jazykový svaz charakterizují podobnosti především v oblasti morfologie, tj. v systému slovních tvarů⁵⁶, pak jazyky románsko-germánského západu se ještě více charakterizují podobností ve větné stavbě. Německý lingvista Walter Porzig se domnívá, že se tyto jazyky z hlediska syntaxe mohou považovat za samostatné dialekty jednoho jazyka Sprache des Abendlandes. Napsat syntax „západního jazyka“ je podle něj jedním z nejaktuálnějších a nejzáslužnějších úkolů indoevropské lingvistiky (Porzig, 1924, s. 150).

2.

PROBLÉM EURASIJSKÉHO JAZYKOVÉHO SVAZU V MODERNÍ VĚDĚ. – Eurasie je charakterizována celou řadou specifických znaků, konkrétně půdních, vegetačních a klimatických. Je to typicky „multipříznaková“ oblast, zvláštní geografický svět, specifický a celistvý. To jsou závěry ruské geografické vědy posledních desetiletí, které jsou shrnuty v pracích P. N. Savického.

S každým dalším rokem je stále zřejmější souvztažnost, těsná a přirozená spojitost mezi jevy z různých oblastí (neboť se tímto směrem orientují nynější vědecké výzkumy). Souvislost jevů by neměla být chápána jako doslovná shoda jejich hranic, hraniční linie sdružených znaků se obvykle kumulují do svazků. Jevy mohou být seskupeny chronologicky nebo teritoriálně. Ani v jednom případě souvztažnost několika sfér neomezuje jejich autonomii. Nezbytným předpokladem pro tuto souvislost, bez kterého ji není možné najít, je předběžný imanentní rozbor jednotlivých oblastí. Každá oblast podléhá zkoumání ve strukturní různorodosti svých

⁵⁶ V jazycích balkánského jazykového svazu jsou shodné rysy nejen v morfologii, ale i v oblasti syntaxe, lexikálních významů a hláskové stavby (viz Seliščev, 1925).

konkrétních projevů, jedná se o historickou různorodost ve světle zákonitosti samovolného pohybu a teritoriální různorodost v pásmové zákonitosti. Různorodost jedné oblasti nelze mechanicky odvodit z různorodosti jiné, protože zde není jednoznačný vztah nadstavby a základu. Úkolem vědy je rozpoznat spojitosti odlišných jevů a odhalit logickou strukturu v meziúrovňové souvislosti. Tento způsob výzkumu se nazývá *metodou spojování* (методом увязки). Tímto se dané slovo současného ruského slovníku pozvedá na úroveň vědeckého termínu. Jedním z projevů této metody je pojem *místo vývoje* (месторазвитие), které spojuje sociálně-historické prostředí a jeho území do jednoho celku (Savického termín a definice, Savickij, 1927, kap. IV).

Liší se v nějakém směru lidské společnosti eurasijského geografického světa od odpovídajících společností jiných světů, v první řadě sousedního evropského a asijského? V souladu s údaji fyzické geografie konstatuje ekonomická geografie celistvost eurasijského světa, kterou potvrzuje i jeho historie. Studium rasového krevního koeficientu zjistilo podstatné antropologické rozdíly eurasijských národů od Evropanů a Asiatů. Etnologie nakonec překonala svou mnoholetou nebezpečnou závislost na genealogické tabulce jazyků a stanovila rozdílné znaky eurasijského kulturního kruhu (srov. Trubeckoj, 1927 a Zelenin, 1929).

Trubeckoj ve svém článku *O turanském elementu v ruské kultuře* přesvědčivě demonstroval dva úkazy. Na jedné straně ukázal těsnou spojitost mezi strukturou ruského a turanského duchovního světa, na straně druhé spojitost mezi strukturou turanského duchovního světa a turanských jazyků (Trubeckoj, 1927, s. 34–53).⁵⁷ Z této konvergence logicky vyplývá nový vědecký problém. A. Meillet, který kladně hodnotí Trubeckého článek, jasně formuluje daný problém. Je třeba objasnit vnitřní souvislosti mezi strukturou ruského jazyka s turanskými jazyky. Jinak řečeno, vyvstává otázka o jednotné struktuře eurasijských jazyků.

Savickij (1929) jako první porovnal nářeční členění ruského jazykové světa s údaji fyzické geografie. Tento výzkum odhalil neobyčejnou paralelu mezi podstatnými klimatickými izoliniemi před Uralem a nejdůležitějšími ruskými izoglosami (tj. hranice těch nářečních jevů, které jako nejužitečnější znaky tvoří základ klasifikace ruských nářečí). Nečekaná skutečnost, že ruská dialektologická mapa kopíruje charakteristické rysy zonálního složení eurasijského geografického světa, nás pobízí k prohloubení výzkumů, abychom společně s ruským jazykovým komplexem všechny rozmanité jazyky Eurasie podrobili srovnání s údaji obecné

⁵⁷ Mezi turanské neboli uralsko-altajské, jazyky patří uralská jazyková rodina (ugrofinská a samojedská větev), altajská jazyková rodina (turkicko-čuvašská, mongolská a tunguzská větev). Zda příbuzenské nebo spojenecké vazby bylo to co spojovalo uralské jazyky s altajskými dodnes věda zcela nezjistila.

geografie. Je tu opět zásadní původní otázka: Existuje v dané mnohojazyčnosti shoda, která Evropana uvádí do rozpaků, určitá jednota? Je to náhodný shluk, chaotický materiál nebo přirozené spojení, harmonický svazek?

Jestliže se ve vědě pokládá tato otázka tak pozdě, je to z toho důvodu (ponecháme-li obecně filozofické předpoklady stranou), že nad funkčními problémy převládají genetické zájmy, které upoutají pozornost většiny lingvistů k jednotlivým jazykovým rodinám. Rusista zkoumal ruský jazyk pouze v rámci jazyků slovanských, vůbec jej však nezkoumal v rámci jazyků Ruska. Ve stínu zůstávaly problémy konvergentního vývoje a rozmanitého působení ruského jazyka, tj. především takový okruh otázek, který vybízí o zařazení lingvistiky mezi syntetické rusovědné disciplíny.

Nehledě na několikaleté svazky těsného soužití mezi východoslovanskými a ugrofinskými jazyky bylo donedávna, jak správně poznamenal A. L. Pogodin, „v ruské vědě málo pochopení významu, který pro nás ugrofinská lingvistika představuje“. Do protikladu k vedlejší, neuspořádané povaze ruského předrevolučního výzkumu ugrofinských jazyků staví Pogodin značné úspěchy posledních let. „Nepřetržitý a nezpochybnitelný pohyb v Sovětském Rusku, který v sobě zahrnuje mnoho nových otázek a nových materiálů povolávající celou řadu vědců, kteří dříve zůstávali mimo vědeckou komunikaci, to je něco pozitivního.“ Podobně se vyvíjela a stále vyvíjí situace u ostatních neruských jazyků Ruska.

Pro moderní ruskou lingvistiku jsou charakteristická zejména různá srovnání ruského jazyka s geograficky sousedními jazyky jiného původu. Pokud se již dříve toto srovnání omezilo výhradně na otázky o lexikálních přejímkách, pak se teprve teď okruh otázek rozšiřuje. Zkoumají se změny, kterým je ruština vystavovaná na jiných územích. Změny popisují například práce A. S. Seliščeva o ruském jazyce národnostních menšin Povolží (Seliščev, 1927; Seliščev, 1925), materiály A. P. Geogrijevskeho o *mísení jazyků Dálného východu*, poznámky E. D. Polivanova o přizpůsobení ruského jazyka jazykovým normám menšin. Zkoumají se vzájemné vlivy sousedních jazyků nejen v oblasti lexika, ale i v oblasti fonetické a gramatické struktury. O tom pojednává např. práce V. N. Bauševa, která popisuje ruský vliv na voťackou* spisovnou syntax nebo Seliščevovo pojetí historických vlivů na fonetiku ruských sibiřských nářečí (Seliščev, 1921). Už dříve byla často kladena otázka ohledně finského vlivu na fonetickou stránku severovelikoruského nářečí, ale teprve teď je vliv odhalen, a to v Trubeckého práci o rozpadu všeruské jazykové jednoty (analýza tzv. cokání) (Tubecoj, 1925, s. 293). Vlivy jsou pouze jednou částí problému, jedná se o nejjednodušší

* voťacký jazyk – dnes udmurtský jazyk (pozn. překladatele)

produkty jazykového soužití. Existují případy, kdy je těžké rozhodnout, jestli je před námi přejímka nebo výsledek konvergentního vývoje. Jak už jsem jednou zmínil, oba případy se navzájem nevyklučují a nemohou se kategoricky srovnávat. Není důležité samotné přejímání, ale funkce přejímky z pohledu přejatého jazykového systému. Je podstatné, aby po dané inovaci vyvstala poptávka, aby ji schválil systém a byla v souladu s možnostmi a potřebami vývoje (Trubeckoj, 1927, s. 96–98). Přejímání slov je z větší části pouze zvláštní způsob konvergence. Při srovnávání příbuzných jazyků je hlavním problémem jejich konvergentní vývoj. V případě eurasijských jazyků se novým krokem v tomto směru staly teze slavisty a ugrofinisty D. V. Bubricha (Bubrich, 1929). Tento badatel zdůrazňuje blízkost mezi velikoruským a mordvinským systémem⁵⁸ a ukazuje, že ji nemůže přisoudit jednostrannému vlivu. Taková dílčí srovnání připravují půdu pro odpovědi o společných znacích všech eurasijských jazyků.

D. K. Zelenin v obsáhlém díle o zakázaných slovech (tabu) spojených s vírou u eurasijských národů odhalil „komparativní jednotvárnost slovních zákazů u různých kmenů eurasijských národů“. „V oblasti tabuizovaných slov mají větší část společnou než odlišnou.“ Funkční zvláštnosti zákazů v jazycích eurasijských národů jsou natolik originální, že vědecké koncepce postavené na studiu mimoaurasijských slovních tabu nemohou být aplikovány na eurasijské materiály. „V psychologickém a genetickém vysvětlení tabuizovaných slov jsme se mohli jen částečně připojit k teorii J. Frazera, mnohem častěji jsme však nuceni s ním nesouhlasit. Tuto okolnost nejsme schopni objasnit ničím jiným než odlišností eurasijské kultury od kultur jiných zemí světa, na jejichž základě byla Frazerova teorie zformulována“ (Zelenin, 1929, s. 4). Zelenin popisuje roli zakázaných slov v morfologii eurasijských národů, představy o vztahu mezi jménem a jeho nositelem, funkci zaměněných slov a tajných jazyků, vztah mezi slovními zákazy a jejich uskutečněním. Jinak řečeno stanovuje společné eurasijské rysy a postoje mluvčích ke slovu. Tam, kde je jednota hodnoty slova a jednota jazykové kultury, je přirozené předpokládat přítomnost shod přímo v jazykové struktuře.

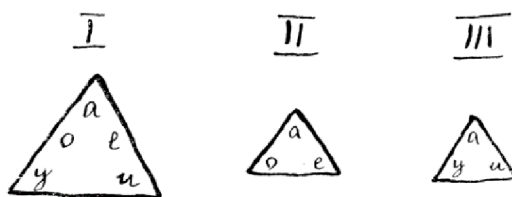
3.

ABECEDA FONOLOGIE A PROBLÉMY FONOLOGICKÉ GEORGRAFIE. – Jelikož je do současnosti ze všech jazykových rovin vědou nejvíce prozkoumán fonologický systém, může být především v této rovině velmi užitečné zkoumání podobností mezi sousedními jazyky. Při tom je však nutná veliká metodologická opatrnost.

⁵⁸ Fonologický systém je inventář takových fonetických rozdílů, s nimiž lze v daném jazyce spojit různé významy.

Podobnosti nejsou vždy ekvivalentní. Existuje jich několik typů. Dva jazyky mohou užívat stejný hláskový materiál, jeho role však může být rozdílná. V jednom jazyce odlišnost dvou hlásek slouží k rozlišení lexikálního významu, jedná se o rozdíl *fonologický*. V daném případě lingvistika hovoří o dvou *fonémech*.⁵⁹ V druhém jazyce existují obě tyto hlásky, nicméně nemohou stát na stejné pozici a jejich výběr je podmíněn hláskovým okolím. V tomto případě hovoříme o dvou kombinatorních variantách jednoho fonému. Příklady: v ruštině jsou *u* a *y* dva různé fonémy (srov. *Игорь* – *угорь*), ale v kabardinském jazyce jde o dvě kombinatorní varianty jednoho fonému, který se po stejné souhlásce realizuje v jednom případě jako *u*, ve druhém jako *y*. V ruštině se foném *e* tvoří před měkkou souhláskou ve formě uzavřeného *e*, tzn. vyslovujeme ho se zdvihnutým jazykem (*эмu*), ale před tvrdou souhláskou je *e* ve formě otevřeného, tzv. vyslovujeme ho s menším zdvihem (*эмом*).⁶⁰ Na tomto příkladu lze vidět dvě kombinatorní varianty jednoho fonému, neboť je zde uzavřené i otevřené *e*. Ve francouzském nebo italském jazyce mohou obě tyto hlásky být na stejné pozici se schopností slovo rozlišit, jedná se tedy o dvě rozdílné hlásky. Můžeme porovnat francouzská slova *dé* (náprstek), *lé* (plachta) s uzavřeným *e* a slova *dais* (baldachýn), *lait* (mléko) s otevřeným *e*. Při porovnání hláskových systémů dvou jazyků je třeba zhodnotit, zda jsou vnějškově podobné hlásky obou jazyků shodné i ve své funkci.

Ani tato úvaha však nestačí. Srovnávat rozdílné fonémy dvou jazyků by nebylo účelné. Fonologický inventář jazyka si nelze představit jako mechanický součet fonémů. Fonémy jsou mezi sebou v určitém vztahu a tvoří systém. Foném jednoho jazyka sám o sobě bývá často totožný s fonémem jiného jazyka, ale místo, které každý z těchto fonémů zaujímá v příslušném fonologickém systému, je odlišné. Porovnejme například systémy samohláskových fonémů patřící třem různým jazykům:

V prvních dvou systémech se vyskytují fonémy *o* a *e*, ale jejich pozice je odlišná. V jazyce II jde o rohové fonémy trojúhelníku: *o* je akusticky nejnižší samohláska systému, *e* je nejvyšší samohláska systému. V jazyce I jsou samohlásky *o* a *e* fonémy „středního patra“, zatímco roli

⁵⁹ Fonémy jsou členy fonologických opozic, které nejsou rozložitelné na menší fonologické opozice. Nejjednodušší definice fonému: hláska schopná rozlišit význam slov v daném jazyce.

⁶⁰ Pojmy *měkkost* a *tvrdost souhlásek* jsou blíže specifikované v 5. kapitole.

akusticky nejnižšího rohového fonému plní *y* a roli nejvyššího plní *u*. Podle funkce systému jsou v jazyce II samohlásky *o* a *e* bližší samohláskám *y* a *u* v jazyce I než navenek totožné fonémy *o* a *e*. Nejbližší obdobou k systému II je systém III, protože jsou oba systémy se třemi fonémy fonologicky totožné. Rozdíl tkví v tom, že v systému II je nejnižší foném realizován formou *o*, v systému III formou *y*. Zároveň je v prvním případě nejvyšší foném realizován jako *e*, ve druhém jako *u*. Srovnáme-li hláskovou stavbu dvou jazyků, je třeba brát v úvahu nejen vztah hlásek k fonologickému systému, tj. systému významných hláskových rozdílů, ale i vztah fonémů uvnitř daného systému. Důležité je rozlišit charakteristické typy vztahů mezi fonémy tzv. *korelací*. Dva fonémy disponují shodnými akustickými vlastnostmi a jednou diferenční vlastností. Jeden ze dvou fonémů je vybaven známým akustickým rysem, druhý foném naopak tento rysu postrádá. Tentýž rys odlišuje ještě několik dalších párů fonémů v jednom systému. Důsledkem takového opakování vztahů se diferenční vlastnost nebere v úvahu. Vlastnost je jazykovým myšlením abstrahovaná od jednotlivých párových fonémů a lze ji myslet nezávisle na sobě. Na druhou stranu se abstrahují i společné rysy každé dvojice. Tento substrát je ve své podstatě skutečnou jednotkou fonologického systému. Několik příkladů fonologické korelace:

- Kvantitativní korelace vokálů. V mnoha jazycích, například v českém, maďarském, latinském, srbském nebo starořeckém, jsou dlouhé vokály i absence dlouhých, tj. krátké vokály. Například v srbštině jsou protikladné \bar{a} (dlouhé a) – a, \bar{o} – o, \bar{e} – e, \bar{y} – y, \bar{u} – u. Díky kvantitativním vokálovým rozdílům je možné v těchto jazycích rozlišit význam slov. Porovnáme například česká slova: *myli* – *mili* – *mili* – *mili*. Odlišnosti vokálů podle jejich délky a krátkosti existuje v jazykovém myšlení nezávisle na konkrétních dvojicích vokálů, které kvantitativní korelaci uskutečňují. Typickým příkladem je kvantitativní (nebo metrická) versifikace založená na střídání délek a krátkosti. Ve fonologických systémech daných jazyků existují představy o vokálech jako takových, které jsou nezávislé na kvantitativních odlišnostech. Například představa *a* bez ohledu na délku a krátkost. Zřetelným ukazatelem je v těchto jazycích možnost rýmů, v nichž se střídají dlouhé a krátké vokály.
- Dynamická (silová) korelace: silový přízvuk a nepřízvučnost. Příkladem této korelace jsou ruské dvojice: \acute{a} – a nepřízvučné, \grave{y} – y nepřízvučné, \grave{u} – u nepřízvučné. Uvedené fonémy jsou schopné rozlišit význam slova: *руки* – *рукѝ*, *мѹка* – *мукѝ*, *зѝмки* – *замкѝ*, *плѝчу* – *плачу*, *попѝдать* – *попадѝть*, *пѝдаю* – *подаю*, *пѝлите* – *палѝте* – *полетѝ* (nebo totéž v důsledně fonologickém pravopisu: *пѝлѝти* – *палѝти* – *палѝтѝ*).

V každém jazyce je malá řada korelací, která ve značné míře definuje jeho fonologickou stavbu. Ruský fonologický systém obsahuje dynamickou korelaci, která není slučitelná s kvantitativní korelací vokálů, a dvě korelace konsonantů. Je to témbrová (měkkost či tvrdost konsonantů), která je podrobněji vysvětlena v 5. kapitole, a korelace znělostní. Korelace diferenčním rysem znělostní korelace je přítomnost nebo absence hlasivkového tónu při vyslovování samohlásek (znělost či neznělost konsonantů). Tato korelace slouží k rozlišení slovního významu: *да – ма, жар – шар, бью – пью*.

Polština má stejné dvě korelace konsonantů jako ruština, ale nemá korelace vokálů. Český jazyk disponuje znělostní korelací konsonantů i kvantitativní korelací vokálů. Přízvuk je v tomto jazyce vždy na první slabice, v polském na předposledním. Na rozdíl od ruštiny je v češtině a polštině místo přízvuku podmíněno vnějškově a samotný přízvuk nerozlišuje význam slova. Z toho důvodu zde fonologie slova nemá dynamickou korelaci (viz Jakobson, 1923, s. 26 a další; Baudouin de Courtenay a § 27). Ve fonologickém systému srbochorvatského štokavského nářečí se kromě znělostní korelace konsonantů objevují další dvě korelace vokálů, a to melodická a kvantitativní. Diferenčním rysem melodické korelace je rozdíl ve směru pohybu výšky hlasivkového tónu, kdy jsou dva typy melodií ve vzájemném protikladu. Ve štokavštině je samohláska se stoupavou intonací v kontrastu se samohláskou bez ní. Nejzřetelnější realizací kontrastu je stoupavá – klesavá intonace vokálů. V jazyce s melodickou korelací mohou znít dvě různá slova zcela stejně a lišit se pouze tím, že jedno slovo má samohlásku s melodií stoupavou a druhé s melodií opačnou.⁶¹

Několik příkladů ze slovníku Vuka Karadžiće:

Se stoupavou intonací na první slabice:

села = gen. sg. – vesnice

басма = vzorované plátno

сјеница = sýkorka

бацати = házet

лӯка = louka

S klesavou intonací na první slabice:

села = nom. pl. – vesnice

басма = zaklínadlo

сјеница = altánek

бацати = sekat

лӯка = ohyb

⁶¹ Srbský lingvista R. Košutič poukazuje na fakt, že v ruském jazyce jsou dvě odlišné slabičné intonace, které při poslechu odpovídají srbské. V ruských otevřených slabikách (končící na samohlásku) je obvykle stoupavá intonace – *уду*, ale v zavřených slabikách (končící na souhlásku) je klesavá intonace – *удум* (2. kapitola). V ruštině je tedy samohláska pod stoupavým přízvukem a zároveň je samohláska pod klesavým přízvukem, jedná se o kombinatorní variantu jednoho fonému. V srbsčině jsou to dva korelativní fonémy.

Ve štokavské fonologii slova neexistuje korelace „přízvuk – nepřízvučnost“. Místo přízvuku je zde podmíněno vnějškově, podobně jako v češtině nebo polštině. Ve štokavském nářečí se přízvuk váže na slabiku se stoupavou intonací. Pokud však taková slabika ve slově není, přízvuk je na první slabice slova.

Jak s přítomností melodické korelace (tzv. *polytonií*), tak s její nepřítomností (*monotonii*) je spojena celá řada specifík fonologické struktury jazyka. Např. v polytonickém jazyce je kvantitativní korelace vokálů, ale v monotonickém jazyce je kvantitativní korelace vokálů neslučitelná s korelací „přízvuk – nepřízvučnost“. Stručně řečeno, polytonie (důsledkem toho i monotonie) jasně definuje charakter fonologického systému.

Přestože principy popisu fonologického systému lze v současnosti považovat za značně rozvinuté, konkrétních popisů fonologických systémů různých jazyků je stále velmi málo. Tradiční charakteristiky hláskové stavby různých jazyků jsou z větší části pro fonologický výklad málo použitelné. V každém jednotlivém případě je potřebná důkladná revize materiálu z nového úhlu pohledu. Dokud neexistují patřičné popisy, nemůže být realizován současný lingvistický úkol, kterým je mapování fonologických jevů a fonologické rozdělení světa na kraje. To brání rozvoji *fonologické geografie*, nové vědní disciplíny s velkou budoucností.

Již nyní však lze říct, že základní principy fonologické struktury, zejména různé korelace, se nevyznačují izolovanou existencí omezenou hranicemi jazyka nebo jazykové rodiny. Tato skutečnost byla odvozena na základě útržkovitých materiálů, kterými disponuje srovnávací fonologie. Fonologické jazykové svazy, izofóny širokého spektra (hranice fonologický jevů) jsou typičtější než fonologické ostrovy. Zapsání jednotlivých korelací do geografické mapy slibuje obraz převahy kapacitních zón překrývajících hranice unikátních jazyků nad „mozaikovitě frakčními“ kompozity a střídavou korelací. Na základě fonologických korelací jsem se snažil rozčlenit území současného slovanského jazykového světa do zón a zároveň jsem konstatoval, že do stejných zón patří stejné jazyky jiného původu (Jakobson, 1929, s. 79, 109). Je pro ně charakteristická například blízkost novořecké fonologie k bulharské (silová korelace aj.), maďarské k československé (kvantitativní korelace, počáteční dynamický přízvuk, podobnost ve složení konsonantických foném atd.). Práce na objasnění korelačních zón se jeví jako obzvláště užitečná.⁶²

⁶² Počátky fonologické geografie lze spatřit v poutavé knize pátera W. Schmidta *Jazykové rodiny a jazykové oblasti světa*. Podle autora však hrají fonologická kritéria při lingvistickém rozdělení do oblastí pouze vedlejší roli v porovnání s gramatickými (morfologickými a syntaktickými) rysy. Jelikož popisuje Schmidt geografické rozšíření fonetických jevů, snaží se oddělit fonologická fakta od nefonologických – fonémy od kombinatorních variant (srov. jeho poznámky na str. 274, 282), což je nezpochybnitelný přínos jeho práce. Schmidt zaznamenává nejen různé typy jazykových struktur a jejich rozšíření, ale srovnává zóny jazykových jevů s kulturními zónami. Přestože je autor zarytým odpůrcem evoluční teorie, neubrání se jejímu původnímu hříchu. Základem jeho práce

Skutečnost převahy fonologických svazů musí lingvistika zohlednit se všemi následky. V opačném případě je při zkoumání příbuzných jazyků s téměř neznámou historií velmi snadné považovat rys fonologického svazu za genetický znak a předpokládat tak jazykovou rodinu. To se stalo již mnohokrát při systematizaci různých exotických jazyků. Exotický fonologický rys, neobvyklý z hlediska evropských jazykových dovedností, a který je pozorován v řadě sousedních jazyků, byl považován za rys společného původu.

4.

MONOTONIE EURASIJSKÝCH JAZYKŮ A PŘILEHLÉ POLYTONICKÉ JAZYKOVÉ SVAZY. – Typickým příkladem zonálnosti fonologických korelací je geografické rozšíření polytonie.⁶³ Největším jazykovým svazem sjednoceným polytonií je tichomořský svaz jazyků různého původu. Do tohoto svazu patří sinotibetská skupina jazyků (čínský, tibetský, barmský, thajský jazyk atd.), vietnamská a malajská skupina, japonština a ajnština. Významné jazykové svazy, pro které je specifická polytonie, najdeme také ve Střední Africe a Americe.

Jazyky baltského pobřeží také tvoří polytonický jazykový svaz. Z výše uvedených polytonických svazů je tento nejmenší a míra využití polytonie je výrazně nižší než u ostatních. Nicméně je specifické, že celá řada baltských jazyků různého původu se vyznačuje polytonií. Takový je švédský a norský jazyk, většina dánských nářečí, některá německá baltská nářečí,

tak zůstává evropský egocentrismus. Je vytvořen žebříček etnologických kulturních oblastí: Urkulturen, fortgeschrittene Kulturen, weiter fortgeschrittene Kulturen, Hochkulturen. Podle oblastí jsou posuzovány jazykové jevy, konkrétně fonologické. Nebere se v úvahu absence jakýchkoli fonologických rozdílů, různé typy kombinací fonémů jsou v jazyce nahrazeny přítomností jiných fonologických rozdílů a jiným způsobem seskupování fonémů. Místo toho, aby byla spojena nepřítomnost té či oné korelace s kladnými strukturálními specifiky jednoho jazykového systému, Schmidt jejich nepřítomnost připisuje chudobě dané kultury (např. s. 530). Oproti tomu se výskyt fonologické skutečnosti, především skutečnost vlastní evropským jazykům, jeví jako znak vysoké kulturní úrovně. Při charakteristice vokalického inventáře v indoevropských jazycích autor píše: „Je něco velmi vytříbeného a hlubokého v tom, že v této jazykové oblasti zrovna samohlásky, nejnižší a proměnlivé prvky, jsou nejvhodnější pro vyjádření formálních vztahů. Mohou tuto roli ve větší míře zaujmout“ (s. 540, srov. také s. 533, 537). V takovém pojetí je různost směrů jazykového vývoje nahrazena rozdílem ve vývojových úrovních. Mohlo by se zdát, že pojem „jazyková oblast“ má blízko k pojmu „jazykový svaz“, ale není brán dostatečný ohled na úkaz vícesměrnosti (divergence) a jednosměrnosti (konvergence) ve vývoji jazyků. „Oblast“ se spolu s „rodinou“, genetickým fenoménem, aplikuje pouze na jazyky nejprimitivnějších kultur (srov. s. 521). Znaky oblasti se vysvětlují jako jakýsi paleontologický důkaz. V této souvislosti při vysvětlování geografického rozšíření znaků nezůstal autor u mísení různých časových plánů. Například na stejnou rovinu staví fonologická specifika staré řečtiny, góštiny, staroslověnského jazyka a specifika současných baltských, kavkazských a afrických jazyků (s. 291 a další).

⁶³ Pokud se pohyb výšky tónu hlasu v jazyce ubírá různými směry a jejich protiklad je schopen diferencovat významy slov, pak se v tomto případě jazyk nazývá polytonický. Mezi ně patří i jazyky, ve kterých se melodie fonologicky rozeznávají pomocí hranic slabiky (tzv. hudební *prozodie*), a ty, jejichž melodie celých slov jsou vzájemně protikladné, tedy bez přesnější lokalizace slabik (hudební *slovní význam*). V těchto jazycích je fonologická prozodie zvláštním případem, protože se vyskytuje pouze v jednoslabičných slovech (srov. Polivanov, 1928, §33).

severo-kašubské nářečí, litevština a lotyšština⁶⁴, ale také livonština a estonština (srov. Jakobson, 1923, 60). Příklady slovo- tvorné role melodické korelace v baltských jazycích:⁶⁵

		На 1-ом слове восходящее ударение	На 1-ом слове нисходящее ударение
шведский	yefit	яф	супружество
"	iedzė	правило	ядвизекя
норвежский	коккеп	нобар	набарика
датский	теуккер	кетет	нетатник
св.-нем.	бейт	варит	невеста
св.-кам.	ёйюя	ползу	ползаньен
литовский	suditi	судить	солить
"	dwiet	двумя	двум
латвийский	sejā	я селя	я сьязькал
эстонский	каевн	в колодеу	колоринь

Ve všech baltských jazycích, kromě litevsko-lotyšské rodiny, je melodická korelace novotvarem. Mimo Pobaltí se polytonie nevyskytuje v germánských jazycích, dokonce není ani v nejbližší příbuzné norsk-islandštině, ani v dialektch Faerských ostrovů. V severozápadních norských nářečích má polytonie tendenci mizet. Chybí v jižním kašubském nářečí, v polštině, nejbližším příbuzném jazyce estonštině, ostatních finských jazycích.

Je třeba upřesnit, že k polytonickým jazykům nepatří jen jazyky s melodickou korelací v pravém smyslu slova, ale také se k nim řadí jazyky s korelací „vokálů, které jsou přerušené uprostřed nebo na konci hrtanové příklopky, tzv. vokálů bez rázu“. Tato „přerušená“ korelace může být považovaná za modifikaci melodické korelace. Přerušená korelace, která je vlastní i některým jazykům tichomořského polytonického svazu, je rozšířena na jihozápadním a jihovýchodním pobřeží Baltského moře. Dánská nářečí východního Šlesvicka a nářečí sousedních ostrovů jsou charakterizovány melodickou korelací. Až na pár výjimek je v ostatních dánských nářečích korelace přerušená (viz Kock, 1901, s. 28 a další). Některá z nich zřejmě spojují obě korelace, tedy melodickou a přerušenu (viz Ekblom, s. 16-17, 20-21). Přerušenu korelaci dále najdeme v severozápadních litevských dialektch (viz Gerulis, 1928, XLVI a další) a v lotyšském jazyce, přičemž se v některých nářečích vedle ní vyskytuje melodická kolace, zatímco v jiných chybí (viz Endzelīns, 1923). Livonština, člen ugrofinské

⁶⁴ Stará pruština, vymřelý jazyk v 18. st., patřila do stejné jazykové rodiny a byl také polytonický (srov. např. Fortunatov).

⁶⁵ Zdroje příkladů: švédština a norština – Kock, 1901, s. 7, 23; dánština – Ekblom, s. 17; severoněmecká nářečí – Leskien, 1882, s. 11; severokašubština – Lorentz, 1908, s. 147 (srov. 1903, s. 90), litevština – Kurschat, 1876, s. 60, lotyšština – Endzelīns, 1923, s. 57, estonština – Polivanov, 1928, s. 202.

rodiny zasazený do lotyšského prostředí, má přerušenu korelaci a melodickou nemá (viz Kettunen, 1926, §§ 6-8).^{66*}

Eurasijským jazykům je polytonie ve všech svých podobách zcela cizí. Eurasie je z obou stran symetricky ohraničena polytonickými jazykovými svazy, ze severozápadu baltským a z jihovýchodu tichomořským. Jedná se o nový případ symetrické struktury západního a východního kraje kontinentu, na kterou upozornil Savickij (1927, s. 47).

Srbochorvatský jazyk tvoří polytonický ostrov kromě jihovýchodního pohraničí (viz Broch, 1903, s. 48) a k němu přilehlé slovinské dialekty Kraňska (viz Tesnière, 1929, s. 90 a další), což je v jazykovém světě vzácný jev. Je třeba vzít v úvahu, že srbochorvatská fonologie je typicky reliktní. Její ideou je zachování praslovanského systému. Jde o depozitum kdysi rozsáhlého celku indoevropských polytonických jazyků. Jedním z nejzajímavějších problémů historické fonologie je ztráta polytonie ve srovnání s jejich migrací z historického pohledu.

V současné době v Evropě ani v Asii neexistuje polytonie, ale existují výjimky. V Evropě je to baltský jazykový svaz a jihoslovanský jazykový ostrov, v Asii tichomořský svaz. Liší se jazyky co do skladby svých fonologických korelací také od *monotonických* jazyků Evropy a Asie?

5.

TÉMBROVÉ ROZDÍLY KONSTONANTŮ V EURASIJSKÝCH JAZYCÍCH A PŘILEHLÝCH OBLASTECH. – Charakteristickým rysem eurasijských jazyků je fonologické využití témbrových rozdílů souhlásek ve srovnání s monotonickými jazyky sousedních míst vývoje.

Příkladem je *velikoruský* jazyk, v němž je dvanáct souhláskových fonémů fonologicky postaveno stejnému počtu odpovídajících fonémů. Ty se od prvního fonému liší pouze témbrem. K tak zvaným *tvrdým* souhláskám patří *p, л, н, м, д, т, з, с, ѓ, н, в, ф* a ke korelativním *měkkým* *рь, ль, нь, мь, дь, ть, зь, сь, бь, нь, вь, фь*.⁶⁷ Rozdíl mezi měkkými a tvrdými souhláskami ve velikoruském jazyce slouží jako jeden ze základních způsobů k diferenciaci významu slova. Postačí několik názorných příkladů: *быт – быть – бут – буть, мат – мят*

* Pozn. K baltskému polytonickému svazu přiléhají z jihu a ze severu jazyky s vlastní korelací. Zde se k diferenciaci slovního významu používají různé způsoby členění slabik. V článku o fonologických systémech (publikován ve 4. vyd. prací Pražského lingvistického kroužku) upozorňuje Trubeckoj na přítomnost této korelace v německém spisovném jazyce, některých německých nářečí a v holandštině. K popisu podobné korelace v sámských jazycích viz Lagercrantz (1928, 1926, 1923). Náročnost sámské fonologie spočívá v tom, že v některých sámských nářečích se pojmenovaná korelace spojuje s kvantitativní korelací vokálů, ale v některých nářečích je navíc kvantitativní korelace konsonantů.

⁶⁷ Mimo uvedené dvojice jsou ještě protikladné sykavky, *ц* a *ж* (*и*). V ruštině existují dvojice *з – зь, к – кь, х – хь*, ale jejich rozdíl nehraje fonologickou roli, tudíž nejsou schopny rozlišit význam slov.

– *мать – мять, мыл – мыль – мил – миль, ров – рёв, вес – весь, тилу – тилю, волна – вольна, горка – горько, стенка – Стенька*. Dokonce existují básně založené na protikladu tvrdých a měkkých konsonantů:

Я видел

Выдел

Весен

В осень... (*Chlebnikov*)

Protiklad tvrdých a měkkých souhlásek hraje podstatnou roli i v ostatních „ruských“ jazycích. V *běloruštině* se vyskytují stejné dvojice souhlásek jako ve velikoruštině, pouze *m – ть, д – дь* jsou nahrazeny dvojicemi *ц – ць, дз – дзь*. V jihozápadních běloruských nářečích neexistuje dvojice *p – пь*. *Ukrajinský* inventář párových měkkých a tvrdých konsonantů se od velikoruského jazyka liší absencí měkkých fonémů *бь, нь, вь, фь*⁶⁸ a nářečně chybí i měkké *пь*.

Pro Rusa je měkkost souhlásek obvyklou a samozřejmou jazykovou kategorií. Pokud Rus není lingvista, těžko si dokáže představit, že většina cizích jazyků tímto prostředkem k rozlišování slov nedisponuje. Jestliže se v nějakých jazycích vyskytuje, pak jen jako kombinatorní varianta, kterou jazykové myšlení nerozlišuje. Dokonce i Rusa znalého lingvistiky nezřídka překvapí skutečnost, že běžný Evropan neslyší rozdíl mezi ruskou měkkou a tvrdou souhláskou. Sám jsem několikrát zkoušel experimentovat s Čechy a Němci, když jsem jim zřetelně vyslovoval slova: „*жарь – жар, Русь – Рус, кровь – кров*“ a podobně. Tvrdili mi, že dvakrát opakují stejné slovo. Již v roce 1752 napsal Vasilij Tredjakovskij (1849, s. 30), že ať se Evropanům vysvětluje podstata ruského měkčení souhlásek sebevíc, nemohou si ji osvojit, protože se jich osobně nedotýká.

Polský spisovný jazyk a jihopolská nářečí obsahují veškerý fonologický inventář dvojic, který tvoří měkkostní korelaci v jihozápadním běloruském nářečí. Navíc je doplněn o dvojice *к – кь, г – гь*. Severopolské dialekty se vyznačují nepřítomností fonémů *нь, бь, фь, вь, мь* (viz Nitsch, s. 270 a další). Ve většině těchto nářečí také neexistují fonémy *кь* a *гь* (Nitsch, 1915, s. 276 a další).

Díky východoslovanským a polským materiálům můžeme analyzovat několik charakteristických typů měkkostní korelace. Porovnáme čtyři jednoduché vokály *y, ы, я, u*

⁶⁸ Příklady: *робит – работ, робить – делайте, ніс – нос, ныс – нес* (ь označuje pouze měkkost souhlásky); *тік – ток, тьк – тек, сіню – сьні!* (vokativ), *сіню – сиюю, ліса – лиса, ліся – kráva se skvrnou na čele; рад, ряд*. Důkladný popis měkkostní korelace ve spisovném ukrajinském jazyce podává Savickij.

(hláska *y* se v němčině píše jako *ü* – *dünn*, *früh*, ve francouzštině jako *u* – *tu*). Každý vokál má vlastní tón. Výška tónu je podmíněná velikostí a tvarem rezonátoru (tj. kanálu z hlasivkové štěrbině k ústům). Jmenované samohlásky se z akusticko-objektivního hlediska liší výškou vlastního tónu. Od *y* do *u* se výška tónů vokálů postupně zvyšuje. Pokud jsou ve fonologickém systému jen tři jednoduché vokály, tj. 1. *y*, 2. *ɪ* nebo *ɨ*, 3. *u*, pak jsou oba protikladné vokály (1. – 2. a 2. – 3.) jednoúrovňové a odlišují se výškou příslušného tónu. V případě přítomnosti všech čtyř skupin se rozlišují dvě roviny srovnání: vokály *y*, *u* proti vokálům *y*, *ɪ* jako měkké proti tvrdým, a vokály *y*, *ɨ* proti *ɪ*, *u* jako temné proti světlým. Jedná se o dva samostatné a nezávislé témbrové rozdíly. Jeden rozdíl je podle *tvrdosti* a *měkkosti*, druhý podle *temnoty* a *světla*, přičemž ani jeden rys nelze aplikovat na druhý. Hlavní odlišnost mezi oběma diferenčními rysy je z akusticko-subjektivního hlediska nepopíratelná. Složitější otázkou však je, jak oba tyto rysy charakterizovat a pojmenovat pomocí termínů fyzikální akustiky. To však pro nás momentálně není prioritou.

Pro témbrové rozdíly konsonantů, tj. rozdíly ve výšce vlastního souhláskového šumu, platí v základu totéž, co bylo zmíněno o vokálech. Ve srovnání s tvrdými a měkkými konsonanty se za tvrdé považují konsonanty normálního témbru, měkké za kategorii zatíženou doplňkovou artikulací. Mezi temnými a světlými souhláskami (příklad str. 36) se světlé považují za normální a temné jako souhlásky s doplňkovou artikulací. Pokud existuje tříčlenná opozice souhlásek (temnotvrdé – svěltotvrdé – světloměkké), považuje se za jednoúrovňovou gradaci. To znamená, že proti normálním souhláskám stojí na jedné straně souhlásky nejvyššího témbru (měkké) a na druhé straně nejnižšího témbru (temné) (příklad str. 37). Dvouúrovňové, tj. čtyřčlenné témbrové srovnání konsonantů je velmi ojedinělé. V některých japonských nářečích zaznamenává Polivanov (1928, s. 103) čtyři fonologické varianty *κ* a *z*: temnotvrdé, svěltotvrdé, temnoměkké, světloměkké. Zvýšení vlastního souhláskového šumu se dosahuje cestou zmenšení objemu rezonanční dutiny. Zmenšení rezonátoru je dosaženo zdvižením především střední části jazyka k tvrdému patru (*palatum*). Naopak ke snížení témbru je potřeba zvětšit objem rezonující dutiny, kterým se dosahuje především pomocí zaokrouhlení a vyšpulení rtů (tzv. *labializace*).⁶⁹

Souhláskové fonémy ruského spisovného jazyka se podle místa artikulace, tj. podle aktivního orgánu, který uskutečňuje hlavní práci při realizaci souhlásky, dělí na pět základních typů:

⁶⁹ Proces labializace konsonantů je patřičně popsán Jakovlevem (1928, s. 49 a další.)

1. *Velární* konsonanty vznikají v zadní části hřbetu jazyka. Mezi závěrové souhlásky patří *κ, ς* a úžinovou souhláskou je *x*. (Při realizaci závěrových souhlásek dochází k přiblížení řečových orgánů, což brání úniku vzduchu. Při realizaci úžinových souhlásek zůstává zúžená štěrbina pro únik vzduchu).
2. *Středojazyčné* konsonanty vznikají ve střední části hřbetu jazyka. Podle pasivního orgánu se také nazývají palatální (tvrdotrové). Existuje možnost zvednutí střední části hřbetu jazyka směrem k zadní nebo k přední části tvrdého patra. V prvním případě se souhláskám říká *zadotropové*, ve druhém *předotropové*. V ruském spisovném jazyce neexistují žádné zadotropové fonémy (ruské *кь, ςь, хь* nejsou samostatnými fonémy). K předotropovým souhláskám patří *j (ü)*, v moskevské výslovnosti foném *и* (např. *иуи, обиии*) a k němu příslušný znělý foném (např. *дождик, прожжи*).
3. *Předojazyčné* konsonanty vznikají v přední části, tj. na začátku hřbetu jazyka (podle anglické fonetické terminologie blade). Závěrovými souhláskami jsou *и, ч* a úžinovými *с, з, ш, ж*.
4. *Apikální* konsonanty jsou tvořené špičkou jazyka. Mezi závěrové konsonanty se řadí *m, ð* a mezi úžinové *n, л, р*. Jak pro apikální, tak pro předojazyčné souhlásky je charakteristické přiblížení jazyka k zubnímu oblouku nad ústní dutinou. Tato oblast zahrnuje vrchní řezáky s alveolárním výstupkem tvrdého patra. Proto jsou obě jmenované varianty souhlásek spojovány do jedné společné kategorie *zubních* (viz Broch, 1910, §15).⁷⁰
5. *Retné* konsonanty vznikají pohybem rtů. Závěrovými souhláskami jsou *n, ð*, úžinovými *в, ф, м*.

Pokud je artikulace předojazyčné, apikální nebo retné souhlásky spojená s doplňkovou artikulací určité části jazyka zvednutého směrem k tvrdému patru, což akusticky vyvolá dojem měkkosti, pak se tato doplňková artikulace nazývá *palatalizace*. Palatalizované konsonanty se od nepalatalizovaných stejné skupiny liší doplňkovou artikulací (a tedy ze zvukové stránky patřičným témbrovým zvýšením). Je přirozené, že pokud se v daném jazyce objevuje řada palatalizovaných a nepalatalizovaných souhlásek, je diferenčním rysem abstrahovaná od jednotlivých dvojic. Dodatečným rysem se rozumí doplňková artikulace nebo její absence (ze zvukové stránky témbrové rozdíly). Společný substrát jednotlivých dvojic je naopak abstrahovaný od diferenčního rysu (např. *c* od jeho tvrdosti a měkkosti). Jinak řečeno se v jazyce vyskytuje měkkostní korelace konsonantů. Tato korelace je zřetelná, pokud se

⁷⁰ Díky N. S. Trubeckému jsem se zaměřil na důležitost rozdělení předojazyčných a apikálních souhlásek při analýze měkkostní korelace konsonantů.

souhlásky několika artikulačních souhláskových řad charakterizují témbrovými protiklady. Ve velikoruském jazyce jsou palatalizované konsonanty ze skupiny předojazyčné, apikální nebo retné, ve většině ukrajinských dialektů jsou palatalizované konsonanty pouze prvních dvou skupin.

Při tvorbě středo-jazyčných neboli palatálních konsonantů není zdvižení střední části jazyka k tvrdému patru doplňkovou artikulací, ale artikulací základní. V tomto případě artikulace vyvolává akustický dojem vysokého témbru. Nicméně středo-jazyčné a tvrdé souhlásky, které jsou způsobem tvoření totožné, ale patří do jiné skupiny, jsou vzájemně protikladné podle témbru i charakteristického šumu (také podle artikulační stránky a základní artikulace). Který ze dvou motoricko-akustických rozdílů je fonologickým diferenciativním rysem takového protikladu?

Pokud se v daném jazyce vyskytují protiklady palatalizovaných a nepalatalizovaných souhlásek jedné skupiny, a k tomu protiklady předopatrových a nepalatalizovaných souhlásek podobné skupiny, považují se zmíněné protiklady za témbrové a jsou součástí měkkostní korelace. Příklady: 1) takové polské dialekty, kde jsou proti tvrdým retným konsonantům postaveny palatalizované retné konsonanty a tvrdým velárním, předojazyčným a apikálnímu *h* postaveny středo-jazyčné konsonanty, 2) ukrajinské dialekty, ve kterých tvrdým předojazyčným konsonantům odpovídají palatalizované předojazyčné, ale tvrdým apikálním konsonantům odpovídají předopatrové. K tomuto typu patří dialekty Huculů, dialekty na území Bukoviny a Besarábie*. Hlavní část ukrajinských dialektů přiléhá k velikoruskému typu. Všechny měkké souhlásky, fonologicky protikladné odpovídajícím tvrdým souhláskám, se realizují ve formě *palatalizovaných* souhlásek, ale v žádném případě nejsou ve formě *palatálních* hlásek.

Jestliže v jazyce nejsou palatalizované konsonanty, avšak existují konsonanty středo-jazyčné, které jsou protikladné tvrdým souhláskám z *různých* skupin, pak se v takovém případě ignorují témbrové rozdíly, nikoli však rozdíly v charakteristických šumech (artikulačních řad). Například: 1) část polských nářečí, které jsou zbaveny fonologické měkkosti retných konsonantů, staví zadopatrový typ středo-jazyčných konsonantů proti tvrdým velárním konsonantům. Předopatrový typ středo-jazyčných konsonantů je protikladný tvrdým předojazyčným konsonantům a apikálnímu *h*.⁷¹ 2) V některých západoukrajinských dialektech

* Bukovina i Besarábie jsou historickým územím. Bukovina je dnes rozdělena mezi Rumunsko a Ukrajinu, Besarábie mezi Moldavsko a Ukrajinu. (pozn. překladatele)

⁷¹ Polské dialekty bez fonologických dvojic *k – kb*, *z – zb*, které se používají na celém polském území v linii: dolní Wieprz – Wisła – Grójec – Sochaczew – Wisła – jižní hranice Krajny (Nitsch, 1915, s. 276 a další), by měly být považovány za pohraniční typ mezi jazyky s měkkostní korelací a jazyky bez této korelace. Nebýt jediné dvojice *h – hb*, nebyla by zde žádná „dvořadost“ tvrdých souhlásek odpovídajících středo-jazyčným souhláskám. Tato nářečí by musela být zařazena do stejného typu jazyků bez měkkostní korelace, ke kterému patří např. čeština

(např. u Lemků, haličské inteligence) se měkké koreláty předojazyčných a apikálních konsonantů realizují jako středoazyčné.⁷² V jazyce je daný poměr: středoazyčné *m* se vztahuje k apikálnímu *m*, stejně jako se středoazyčné *c* (šeptané *c*) vztahuje k předojazyčnému *c*. V obou „vztazích“ se proti sobě staví stejné témbry, kdežto charakteristické šumy (a artikulační řady) tvrdých *c* a *m* jsou odlišné. Opět je před námi měkkostní korelace.

Jestliže v určitém jazyce středoazyčné souhlásky odpovídají tvrdým souhláskám patřícím do *stejně* skupiny, pak neexistují žádné předpoklady, které by dovolovaly témbro ignorovat. To znamená, že se témbrové rozdíly hodnotí jako diferenční rys srovnání. Za takových podmínek se středoazyčné konsonanty posuzují jako jedna z artikulačních řad stejně jako všechny ostatní konsonanty se považují za *disjunktní*, tj. nekorelativní fonémy. Příklady: slovenský inventář středoazyčných souhlásek je omezený na fonémy *t'*, *d'*, *ň*, *l'*. V českém inventáři jsou tytéž fonémy kromě *l'*. Vztah československého *t'* k fonémům *m*, *κ*, *ɥ* je stejný jako vztah mezi *m* a *κ*, *c* a *x* atd. Všechny uvedené fonémy jsou disjunktní. Měkkostní korelace konsonantů neexistuje v češtině ani slovenštině (srov. př. 15).

Mezi praslovenštinou a čistými ukrajinskými dialekty existují fonologická přechodná pásma. Východoslovenská nářečí ztratila kvantitativní korelaci, která je cizí ukrajinskému nářečí a okrajová oblast zakarpatská ukrajinská nářečí (tzv. rusínské (rusnácké) ztratila silovou korelaci cizí slovenštině. Část rusínských dialektů, která je blízká slovenské fonologii, zúžila rozsah užití měkkostní korelace: z měkkých souhlásek se na konci slova staly souhlásky tvrdé (Durnovo, 1915, s. 70). Právě tento fakt přítomnosti či nepřítomnosti fonologické měkkosti konsonantů silně odlišuje slovenská nářečí od ukrajinských. „Právě tento aspekt způsobuje typické protiklady v hláskové stavbě různých slovanských jazyků. Typickým případem protnutí těchto kontrastů je na hranici uhersko-ruských a východoslovenských dialektů. Je třeba připomenout, že na tomto místě zřejmě nejde o etnografickou ani původní hranici,“ říká Olaf Broch (1910, § 178; srov. 1987).

Měkkostní korelace vymizela v kašubštině (viz Lorentz, 1925, s. 72–85) a v horním a dolním lužickém jazyce (Ščerba, 1915, s. 183). Podle pozorování L. V. Šcerby ve východolužickém nářečí stará kategorie měkkých dvojic zaniká. Pouze sonorní zubné

(viz str. 23). Asociace mezi sonorními (*p*, *l*, *h*, *m*) a šumovým souhláskami je až moc slabá, aby se apikální *h* jako takové srovnávalo s předojazyčným šumovým. Z toho důvodu jsme schopni chápat severopolské nářečí jako nářečí, které je zbavené měkkostní korelace. Ke stejnému fonologickému typu patří i slovenské spišské nářečí, které má středoazyčné konsonanty odpovídající tvrdým *l*, *h* a předojazyčným (viz Stieber, 1929, s. 111 a další, s. 122 a další).

⁷² Za údaje o rozšíření palatálních a palatalizovaných souhlásek v ukrajinských dialektech vděčím V. I. Simoviči, přednímu odborníkovi ukrajinské dialektologie. Tyto údaje podstatně vylepšují Zelinského informace (s. 350), které se bez ověření opakovaly u různých lingvistů.

souhlásky mají měkkou dvojici, ale i ty „se blíží ke svému konci“ (s. 30). Ščerba zaznamenal několik charakteristických příznaků zániku měkkostní korelace: místo měkkého *лб* má mladá generace tendence užívat evropské neutrální *l* (s. 29), *н* úspěšně nahrazuje měkké *нб*, „analýza spojení staví místní obyvatele do těžké situace“ (s. 22). „*нб* není vnímáno samo od sebe jako „měkké“...takže pokud se tahle „měkkost“ neprojeví při přechodu k další samohlásce, tedy jestli nenásleduje další samohláska, nabývají na významu předcházející vysoké přechodné hlásky. Ty jsou vnímány jako *j*.“ Významu nabývají odlišnosti v konsonantech, na které se přenáší témbrové rozdíly (s. 184).

V jihoslovanské oblasti pouze *východobulharské* nářečí disponuje fonologickým protikladem měkkých a tvrdých konsonantů. Ale i zde je oblast užití fonologického protikladu velmi omezená. Je totiž značně menší než v kterémkoli jiném ruském dialektu. Pouze v několika východobulharských nářečích se vyskytují párové měkké konsonanty na konci slova. V ostatních nářečích se párování měkkých a tvrdých samohlásek uskutečňuje pouze před tvrdými samohláskami. Ve většině východobulharských nářečích je to výhradně foném *a*.⁷³ Dá se říct, že protiklady měkkých a tvrdých konsonantů jsou v těchto nářečích na samém okraji fonemického rozlišování. Charakteristickým znakem je tendence zaměňovat fonologickou opozici měkkých a tvrdých souhlásek fonologickou diferenciací následných samohlásek. Východobulharské změkčené *a* má tendenci se změnit na diftong (jednoslabičné spojení dvou vokálů) *ea*.

„Alternace tvrdých souhlásek s měkkými jako systému, který je typický pro ruštinu, v srbochorvatštině neexistuje,“ píše Broch (1910, s. 68). Totéž můžeme říct o západní bulharštině a slovinštině. Tímto způsobem *měkkostní korelace konsonantů* *pojímá celý východoslovanský jazykový svět a východní oblasti západoslovanských a jihoslovanských území. V západním okraji slovanského světa daná korelace neexistuje.*

Ruské fonologii je velmi blízký jazyk *ruských Romů*. Jestliže jazyk ukrajinských Romů kopíruje hláskovou stavbu ukrajinského jazyka (Barannikov, 1928, s. 59), pak jazyk velikoruských Romů některými svými fonologickými rysy připomíná velikoruštinu.⁷⁴ Nejcharakterističtější podobností mezi jazyky je přítomnost měkkostní korelace a samohláskový inventář, který korelaci způsobuje, a její vztah k systému konsonantů. Podobně

⁷³ Stupeň měkkosti se ve východobulharském nářečí pohybuje od „polopalatalizace“ do úrovně velikoruského nářečí. Významný je repertoár párových souhlásek. Kromě všech velikoruských je zde navíc *у – уб*. O východobulharské měkkosti konsonantů ve srovnání se západobulharskou viz Miletič (1903, s. 39-40; Mladenov (1915); Broch (1910, s. 72 a další, s. 152); Jakobson (1929, s.55 a další, 76 a další).

⁷⁴ Základ fonologické charakteristiky jazyka velikoruských Romů vychází především z popisu M. V. Sergijevského (1929), z něhož jsou převzaty všechny příklady.

jako ruský systém, i do tohoto patří fonémy *u, y, e, o, a*. Foném *u* se realizuje po měkkých konsonantech jako *u*, po tvrdých jako *ы*. Stejně je tomu i ve velikorusčině. Z velikoruských tvrdých konsonantů jsou i u jazyku Romů pouze nepárové konsonanty (tj. takové tvrdé konsonanty, které v jazyce nemají měkkou dvojici), které se kombinují s fonémem. V těchto případech se *e* uskutečňuje jako hláska se zadnější artikulací (*ужэ, цен*). V romské ruštině se foném *e* objevuje i po párových tvrdých konsonantech. Po měkkých souhláskách se realizuje formou jako hláska přední skupiny řádu, po tvrdých zubných kromě *л* jako hláska předstředního řádu, po ostatních tvrdých jako střední. Rozdíl mezi velárními konsonanty a příslušnými měkkými zevnějšku způsobilo, že *ж, ш, ц, дз* jsou vždy tvrdé a *ч, дж* měkké. Ostatní zubné a retné souhlásky jsou zastoupeny měkkými a tvrdými fonologickými typy. Před fonémy *u, e, a, o* se objevuje protiklad měkkosti a tvrdosti, ale i v těchto mezích jsou podmínky, za nichž se protiklad uskutečňuje. Podmínky jsou pro každou kategorii individuální. Příklady: *ферлòти – тыкно, цытèньте – лэтэ, ратя – уштà, татèла – татò; тыкнìнько – паны, ромнèн – явнэ, ченя – чинàва; чурì – рыч; сася; пасèвàва – сòно; кировì – лавына, бельвèль – вэш; грубèвàва – бìбо*. Romská slova ve většině případů končí na vokál, likvidu nebo nazální souhlásku (Sergijevskij, 1929, s. 98), ale může také končit na měkkou souhlásku *ль* nebo *нь*: *бельвèль – балвèл, чергèнь – ромнèн*. *Měkkostní korelace konsonantů je příznačná pouze pro Romy žijící mezi východními Slovany a Poláky (viz Kopernicki, 1925, III a další), ale v ostatních romských dialektech (podunajských atd.) a v jazycích indické jazykové větve chybí.*

Konsonanty se ve všech západních románských jazycích bez výjimky nerozdělují na měkké a tvrdé. Stačí si vzpomenout, jak je například pro Francouze nebo Itala, který se učí rusky, těžké vyslovit měkkou souhlásku. J. N. Baudouin de Courtenay (1908, s. 584) uvádí typický příklad: Francouzka, která přijela do Ruska a byla si vědoma rozdílu mezi ruskými měkkými a tvrdými konsonanty, nedokázala pochopit, v čem konkrétně rozdíl spočívá. Při vyslovování ruských slov vyslovovala tvrdé znělé souhlásky místo měkkých neznělých (např. *bel* místo *пел*, *de* místo *те*, *руги* místo *руки*). Zaměňovala rys měkkostní korelace konsonantů za rys znělostní korelace, která je vlastní francouzštině.

*Měkkostní korelace konsonantů je jen v rumunské skupině, nejvýchodnějším jazykovém ostrově románského světa. Východní část tohoto „ostrova“ zaujímá moldavský jazyk. Západní hranici moldavštiny tvoří Karpaty a východní hranici Moldavská sovětská republika (srov. Weigand, 1909, s. 10 a mapa č. 65). Moldavským nářečím je věnována obsáhlá práce M. V. Sergijevského (Sergijevskij, 1927). Pro daný jazyk je charakteristické spojení těchto rysů: 1. měkké *сь, зь* v různých pozicích, 2. závěrové středoazyčné souhlásky, které vychází*

z kombinací foném *n, ɔ̄* + neslabičné *u* (Weigand, 1909, s. 12). V jedněch nářečích popsaných Sergijevským (Rybnickaja oblast atd.) se závěrové konsonanty *m, ɖ* podrobily změkčení. Podle autora se „zvukově téměř shodují“ a „v individuální výslovnosti se mohou skutečně shodovat“ (s. 87). Rolníci i přes přijatý pravopis souhlásky *mь, ɖь* při psaní nerozlišují. Proto píšou např. *маї дину ар арду*...zatímco etymologicky správná varianta je ... *бине ар арде*... Tou dobou je Sergejevskij transkribuje jako... *g'in'i ar ard'i*... (s. 96). Ve stejných nářečích se *сь, зь* tvoří ve formě palatalizovaných předoazyčných konsonantů. Soudě podle Sergijevského příkladů se na konci slova objevují *сь, ть, нь, рь* (*аись* = rumunsky *aici*, *зернь* = viermi, *орь* = ori). Jako tyto jmenované souhlásky se i *зь, ɖь, ль* mohou kombinovat s fonémy *a, o, e, u*, ale měkké retně pouze s fonémy *e, u*⁷⁵.

Sergijevskij definoval i druhý typ moldavských dialektů (Ananjevskaja oblast atd.). Ten se od prvního typu liší reflexem spojení *n, ɔ̄* + nepřízvučné *u*, protože artikulačně i akusticky jsou „vzdálenější od měkkého *mь, ɖь*“, tj. podle všeho jsou v protikladu k velárním souhláskám jako měkké k tvrdým (příklady: *окь, кептин*). Druhým specifíkem jsou fonémy *сь, зь*, které se realizují jako středozápyčné úžinové souhlásky (s. 96).

V rumunském spisovném jazyce neexistuje měkkostní korelace, která se vyskytuje v moldavských dialektech a moldavském spisovném jazyce. V jaké přesné oblasti rumunské skupiny leží hranice měkkostní korelace rumunského spisovného jazyka? Na tuto otázku by měl odpovědět rumunolog, jenž je schopen z různých neúplných dialektologických údajů vyčíst fonologickou systematiku rumunských nářečí. Již nyní však můžeme říct, že v oblasti měkkostní korelace rumunská skupina tvoří paralelu s posloupností bulharských nářečí: *směrem od východu na západ tato korelace nejdříve ubývá, a dále zcela chybí*.

⁷⁵ Moldavský systém konsonantů je velmi podobný ruskému systému spisovného jazyka. V moldavštině je taktéž 5 přízvučných fonémů a 3 nepřízvučné. Světlé samohlásky jsou měkké (vyznačují se přední artikulací) po měkkých souhláskách (*u, e, я*) a tvrdé (vyznačují se zadní artikulací) po tvrdých souhláskách (*ы, э, а*) (srov. Sergijevskij, 1927; Kurylo, s. 218). Rozdíl je v tom, že v ruském jazyce se *э* kombinuje pouze s nepárovými tvrdými konsonanty, zatímco v moldavském jazyce i s párovými tvrdými. V ruštině jsou základními variantami foném *u, e*, ale v moldavštině *ы, э*. Např. v ruštině na začátku slova je možné pouze *и, николи ы*, zatímco v moldavštině je to *наорак: ынпрег, йин, йибовник*. Zároveň je v ruštině po *к* konsonant *u*, ale v diskutovaném dialektu je konsonant *ы: кьнина*. Další rozdíl je v ruském nepřízvučném fonému *а*, který v moldavštině odpovídá fonému *э* (zadní *e*).

5. JAZYKOVÁ ANALÝZA VÝCHOZÍHO TEXTU

Jako výchozí text pro komentovaný překlad mi posloužila část práce Romana Jakobsona *К характеристике евразийского языкового союза*. Tato kniha vyšla v roce 1931 v Paříži. Jedná se o text, který náleží do funkčního odborného stylu určený odborné veřejnosti.

Jak samotný název knihy napovídá, popsal Jakobson ve své práci společné charakteristické rysy jazyků, které patří do tzv. euroasijského jazykového svazu. Autor postupoval od obecného pojmu jazykový svaz, který definoval v první kapitole, přes téma Eurasie a přilehlých oblastí, s tím spojené jazyky, které patří do eurasijského jazykového svazu, problémy a charakteristiku z hlediska fonologie těchto jazyků se dostal k posledním dvěma kapitolám. V nich se zabýval monotonii, polytonii a ténbrovými rozdíly mezi jazyky Eurasie a jinými světovými jazyky.

5.1. LEXIKÁLNĚ-MORFOLOGICKÁ ROVINA

Veškerý originální text je napsaný spisovnou ruštinou. Jak je již zmíněno ve 3. kapitole, nejcharakterističtějším znakem v oblasti lexika v odborném textu jsou termíny. V celém výchozím textu lze najít celou řadu **jednoslovných i dvouslovných odborných názvů** z nejrůznějších lingvistických disciplín:

- *фонема, гласный, согласные (среднеязычные, переднеязычные, кончиковые, губные), языковед, лабиализация, славист, звонкость, дифтонг палатализация, количественная/динамическая/мелодическая/звонкостная корреляция, языковое семейство, palatum.*

Kromě termínů se zde objevují i tzv. **polotermíny**. Polotermínem se vyznačují taková slova, která nejsou vázaná pouze k jednomu oboru. Termínem se polotermín většinou stane až ve spojení s určitým přídavným jménem. Níže uvádím pár příkladů polotermínů vyskytujících se ve výchozím textu:

- *субъект, система, твердость, мягкость, союз, конвергенция, дивергенция, корреляция.*

Je třeba vzít v úvahu fakt, že Jakobsonova práce byla napsaná v roce 1931. Z toho důvodu se v práci objevují například sufixy -ою u adjektiv, které v dnešní době nahradil sufix -ой a v instrumentálu feminin sufix -ею vytlačil sufix -ей/-ой:

- ...верхние резцы с десною...

- ...с количественною корреляциею...
- ...между собою в определенных отношениях...
- ...место, занимаемое каждою из этих фонем в соответствующей фонологической системе.

Dalším takovým specifickým je psaní tvrdého znaku v místech, kde se dnes již nepíše:

- *Въ* nynější hierarchii, *родственныхъ* языков

V textu převládají substantiva nad jinými slovními druhy, konkrétně jsou nejvíce zastoupena substantiva abstraktní: *сфера, план, говоры, шум, семейство, система, наречие* atd.

Dalším zastoupeným slovním druhem jsou **adjektiva**, která jsou ve formě krátké i dlouhé:

- *Таковы* выводы русской географической науки...
- ...соотнесенность, *тесная закономерная* связь между явлениями различных сфер.
- ...логической необходимостью вытекает *новая научная* проблема.

Je třeba podtrhnout použití **složených adjektiv** se spojovníkem, která jsou převážně použita k výčtu jazykových rodin, jazyků či nářečí:

- *литовско-латышская семья, тибето-китайская группа языков, сербо-хорватский язык, древне-греческий язык, восточно-славянский язык, северно-великорусское наречие, северо-кашубское наречие, юго-западные говоры.*

V textu se však složená adjektiva nachází i ve spojení zeměpisných názvů či jiných jevů:

- *моторно-акустические различия, предок-праязык, контр-агенты, романо-германский Запад, юго-западное побережье, юго-восточная окраина.*

Ruský jazyk se vyznačuje značným využitím přechodníků, přídavných jmen slovesných a infinitivními tvary. Vše se souhrnně označuje jako slovesné kondenzátory, které slouží ke zhuštění obsahu.⁷⁶ V překládané části textu autor použil pouze přechodníky přítomné. Co se týče přídavných jmen slovesných, ty se taktéž dělí na několik typů. Jsou to přítomná činná, přítomná trpná, minulá činná a minulá trpná. V textu jsou všechny typy snadno dohledatelné.

⁷⁶ ŽAŽA, Stanislav. *Ruština a čeština v porovnávacím pohledu*. 2. vyd. Brno: Masarykova univerzita v Brně, 1999, s. 82. ISBN 80-210-2058-X.

Пříklady přechodníků:

- Наконец, этнология, *преодолевая* свою многолетнюю опасную зависимость от родословной таблицы языков...
- *Сочетая* в себе слависта и финнолога...
- ... языковый мир, *отмечая* попутно сопринадлежность языков...
- Назовем этот путь исследования методом увязки, *возводя* в научный термин цепкое словечко...
- ...фонологическая особенность, *будучи* отмечена в ряде соседних языков.

Пříklady přídavných jmen slovesných:

- ...звуковыми соответствиями в этом реквизите, *указующими* на единый источник...
- ...украинские говоры (т. н. руснацкие), *утратившие* силовую корреляцию, чуждую словацкому.
- ...звук, *передаваемый* в немецком письме.
- ...преобладание генетических интересов над функциональной проблематикой, *приковывавшее* внимание большинства лингвистов к...
- ...член финского семейства, *вкрапленный* в латышскую среду.

Poměrně často se v textu také vyskytují zkratky. Nejvíce jsou zastoupeny zkratky odkazující na jinou publikaci, jinou kapitolu či stranu (*см., кап., стр., и сл.*). V textu se dále objevují zkratky označující jiný název určitého pojmu (*т. н.*) nebo vysvětlující daný pojem (*т. е.*). Taktéž se objevily i dvě zkratky určující pád a číslo substantiv (*род. ед., им. мн.*) a jedna zkratka označující bývalé Sovětské Rusko (*Сов. России*). Mezi zmíněnými zkratkami se v textu mnohokrát objevuje i taková, která se používá k výčtu pojmů (*и проч., и пр.*).

Všechny použité zkratky mají v českém jazyce svůj ekvivalent. Jedná se o zcela běžně užívané zkratky v obou jazycích.

O: *см., гл., стр., т. е, т. н., и проч., род. ед., им. мн.*

P: *viz, кап., стр., тж., tzv., апод., gen. sg., nom. pl.*

5.2. SYNTAKTICKÁ ROVINA

Ve výchozím textu převažují dlouhá souvětí, a to jak souřadná, tak podřadná s různými druhy vedlejších vět. Vzhledem k této skutečnosti bylo při překladu třeba některá rozdělit do více vět. Kdyby bylo ponecháno řetězení vět za sebou, nemusel by cílový recipient správně pochopit obsah sdělení. Jednoduchých vět je přitom v porovnání se souvětími málo.

- *И. А. Бодуэн-де-Куртенэ (б 584) производит характерный пример: француженка, попавшая в Россию, сознавала факт различия между русскими мягкими и твердыми согласными, но не могла уловить, в чем именно это различие состоит, и произнося русские слова, подставляла вместо мягких глухих согласных твердые звонкие (напр., *bel* – вместо *пел*, *de* вм. *те*, *ruġi* вм. *руки*), т. е. заменяла признак одной корреляции согласных – мягкость – признаком другой, присущей французскому языку корреляции – звонкостью.*
- *Если раньше это сопоставление сводилось почти исключительно к вопросу о словарных заимствованиях, то теперь круг проблем ширится.*
- *Явления могут быть сопряжены хронологически либо территориально.*

Dalším typickým rysem ruské syntaxe, který čeština nezná, je tzv. **obmykání**, také známé pod pojmem interpoziční slovosled. O tomto jevu mluvíme tehdy, pokud je jedna složka, zpravidla přívlastek shodný nebo příslovečné určení, postavena mezi dvě složky a narušuje jejich bezprostřední syntaktický vztah.⁷⁷ Pro představu uvádím dva příklady interpozičního slovosledu vyskytující se ve výchozím textu:

- В частности характерны для современной российской лингвистики разнообразие сопоставления русского языка с географически смежными языками иного происхождения.
- Между исконно-словацкими и беспримесно украинскими говорами есть переходные в фонологическом отношении полосы.

Hojný výskyt **pasivních konstrukcí** v originálním textu značí autorovu nezaujatost k popisovanému tématu. V textu se objevují například níže uvedené konstrukce:

- *Изучаются изменения, которым подвергается русский язык ...*
- *... близость не может быть сведена к...*

⁷⁷ UHLÍŘOVÁ, Ludmila. INTERPOZICE. In: KARLÍK, P., NEKULA, M. a J. PLESKALOVÁ (eds.). *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny* [online], Brno, ©2012–2020, 2017 [cit. 2024-04-16]. Dostupné z: <https://1url.cz/du7vO>

- *Понятия* мягкости и твердости согласных *объяснены* в гл. 5.
- Начатки фонологической географии *можно усмотреть* в увлекательной книге...

Ve výchozím textu se také objevuje řada **vsuvek**:

- *с одной стороны, с другой стороны, в частности, наконец, иными словами, словом, между прочим, можно сказать, следует оговорить.*

Pro ruská souvětí jsou taktéž typické pomlčky, dvojtečky a středníky. Pro češtinu nejsou věty s těmito interpunkčními znaménky přirozené, z toho důvodu jsem v některých případech přistoupila ke změnám. Pomlčky jsem většinou nahradila slovesem *быт* v určitém tvaru. Dvojtečka a středník jsem vynechávala a větu jsem rozdělila do více vět, převážně do několika hlavních. V jistých případech dvojtečka hodí i do českého textu a svým výskytem nenarušuje text. Takovým případem je nejčastěji výčet slov za dvojtečkou:

O: ... встречаются только *ль* и *нь*: *бельвель – балвал, чергэнь – ромнен.*

P: ... končit na měkkou souhlásku *ль* nebo *нь*: *бельвель – балвал, чергэнь – ромнен.*

Záměna pomlčky za sloveso *быт*:

O: Одно из проявлений этого метода – понятие месторазвития...

P: Одним з проjevů данé metody *je* pojem místo vývoje...

5.3. GRAFICKÁ ROVINA

Co se týče grafických úprav, lze si ihned všimnout, že je text členěný do kapitol. Veškerá část překládaného textu je napsaná bezpatkových písmem, avšak důležité termíny a příklady jsou uváděny kurzívou.

Původní text je napsán cyrilicí. Většina uváděných příkladů je v původním jazyce (mnohdy i v písmu jednotlivých jazyků). Například francouzské názvy *dé, lé, dais, lait* jsou napsány latinkou, a to z toho důvodu, aby na nich Jakobson demonstroval rozlišení ve výslovnosti otevřeného a uzavřeného e. Kdyby se slova přeložila, nebylo by docíleno zamýšleného efektu. Výjimkou jsou příklady českých slov, které jsou transliterovány: *мили – милї – мїли – мїлї.*

V závěru samotného díla je seznam použité literatury seřazený abecedně a další práce publikované v roce 1931. Také je zde strana se „závažnými překlepy“, kterých se autor při psaní textu z nepozornosti dopustil.

5.4. TEXTOVÁ ROVINA

Je-li na text pohlíženo z hlediska horizontálního členění, je text rozdělen do kapitol. Celá Jakobsonova práce jich má deset, pro účel diplomové práce je přeložena polovina. Jednotlivé kapitoly výchozího textu jsou pro větší přehlednost odděleny arabskými číslicemi. Každá kapitola nese svůj vlastní název, který je napsaný majuskulí, aby se odlišil od zbytku textu. Všechny kapitoly jsou členěny do několika dílčích odstavců. Jejich členění je uspořádáno logicky, taktéž na sebe navazují a nedochází k narušení toku jednotlivých myšlenek. Tímto je splněna koherence i koherentnost obsahu textu.

Co se týče vertikálního členění, jsou v textu použity textové orientátory (*1., 2., 3., следующих признаков, объяснены в гл. 5., вышеупомянутого балканского языкового союза*), textové konektory (*Как в том, так и в другом случае; одной стороны, с другой; в первую очередь*). Autor také opakovaně používal poznámkový aparát, ve kterém mnohdy rozpracovává myšlenku z hlavního textu, nebo se odkazuje k jiným autorům, publikacím, případně k jiným kapitolám v témže textu.

Z podrobné jazykové analýzy výchozího textu lze vyvodit, že svými rysy odpovídá typu naučného textu. V textu jsem našla specifické prvky naučného stylu ve všech jazykových rovinách.

6. TRANSLATOLOGICKÁ ANALÝZA

Následující řádky budou obsahovat podrobnou analýzu překladových postupů, tzv. překladových transformací použitých během překládání. Transformace se dělí na formální a sémantické, a podle příslušného dělení jsou taktéž rozčleněny do podkapitol. Uvedené příklady jednotlivých transformací jsou označeny podle toho, zda byli ve výchozím textu (O), nebo přeloženém (P). Je důležité zmínit, že jedna věta většinou nese více než jednu transformaci. Hlavním zdrojem při psaní této kapitoly, podle něhož jsou transformace rozděleny, jsou vysokoškolská skripta *Введение в теорию перевода для русистов* Z. Vychodilové.

6.1. FORMÁLNÍ TRANSFORMACE

6.1.1. Transliterace, transkripce, transplantace

Transliterace je takový způsob převodu, ve kterém se lexikální jednotka přepisuje na základě grafické podoby. Transplantací se označuje převod jednotky jednoho grafického systému do druhého v její původní podobě. Oba termíny lze užít pouze v případě, jestliže jazyk originálu a překladu mají různé grafické systémy. Transkripcí se rozumí přepis jednotky na základě zvukové stránky a oproti již zmíněným transformacím, se tato uskutečňuje i v rámci jednoho grafického systému.

V prvním uvedeném příkladu lze pozorovat transliteraci, ve druhém nejde pouze o tento způsob převodu, ale nacházíme i prvky transkripce ($e \rightarrow je$). Třetí příklad zobrazuje transplantaci.

O: ... *Трубецкой* отмечает наличие этой корреляции

P: ... upozorňuje *Trubeckoj* na přítomnost této korelace...

O: Другой тип молдавских говоров, охарактеризованный *Сергиевским* (*Ананьевский* район и др.) ...

P: *Sergijevskij* definoval i druhý typ moldavských dialektů (*Ananjevskaja* oblast atd.).

O: ... полагается этимологически писать ... *бине ар арде* ...

P: ... etymologicky správná varianta je ... *бине ар арде*....

6.1.2. Záměna gramatických kategorií

Během překladu jsem v některých případech považovala za vhodnější přistoupit k záměně čísla a pádu u substantiva, času a vidu u verba. Níže uvádím jednotlivé příklady těchto postupů.

a. gramatická záměna čísla

Následující příklady ukazují, že v ruském textu převažují substantiva v plurálu, zatímco do češtiny jsem je překládala ve formě singuláru. Ovšem i ze singuláru se stal plurál, viz poslední příklad.

O: Отличается ли и в *каких отношениях* человеческое общежитие евразийского географического мира...

P: Liší se v *nějakém směru* lidské společnosti eurasijského geografického světa...

O: ...*других способов* группировки фонем.

P: ...*jiným způsobem* seskupování fonémů.

O: ... военные союзы в свою очередь различаются характером и *размерами* обязательств...

P: ... vojenské, které jsou rozdílné především svou povahou a *rozsahem* povinností...

O: Но *влияние* – только одна сторона проблемы, это только простейший *продукт* языкового сожительства.

P: *Vlivy* jsou pouze jednou částí problému, jedná se pouze o nejjednodušší *продукты* jazykového soužití.

O: ... побуждает расширить рамки *исследования*...

P: ... nás pobízí k prohloubení *výzkumů*...

b. gramatická záměna pádu

O: Государственные союзы различаются *по содержанию* и *емкости*...

P: Státní svazy se od sebe liší *obsahem* a *velikostí*.

O: *Úkolem* vědy je...

P: *Задача* науки – уловить...

O: Два языка могут пользоваться *сходным звуковым материалом*...

P: Dva jazyky mohou užívat stejný *hláskový materiál*...

O: Díky *kvantitativním vokálovým rozdílům* je možné...

P: *Количественные различия гласных* способны...

c. gramatická záměna času

O: Иллюстрацией ему *служит* болгарский язык.

P: Jako ilustrační materiál mu *posloužil* bulharský jazyk...

O: Впервые они *разграничены* Трубецким...

P: Jazykový svaz a jazykovou rodinu jako první *definoval* Trubeckoj...

O: Наконец, этнология, ..., *устанавливает* отличительные признаки евразийского культурного круга.

P: Etnologie ...*stanovila* rozdílné znaky eurasijského kulturního kruhu.

d. gramatická záměna vidu

Tato změna souvisí se tím, že ruština častěji používá vida nedokonavý, zatímco čeština preferuje vid dokonavý.

O: Когда мы прибегаем к сравнительному методу...

P: Když se *uchýlíme* ke srovnávací metodě...

O: Иллюстрацией ему *служит* болгарский язык.

P: Jako ilustrační materiál mu *posloužil* bulharský jazyk.

O: ... различий, с которыми в данном языке может *связываться* различение значений.

P: ... rozdílů, s nimiž lze v daném jazyce *spojit* různé významy.

6.1.3. Univerzbizace

Tímto procesem se z víceslovného pojmenování ve výchozím jazyce stane jednoslovné pojmenování v jazyce cílovém.

O: ...в научных построениях общность происхождения *отступает на задний план* по сравнению с общностью функций...

P: ... na vědeckých pracovištích *se upozaduje* původ společnosti ve srovnání se společnou funkcí...

O: ... *большая часть* датских говоров...

P: ... *většina* dánských nářečí...

O: ... позволяет нам *подвергнуть анализу* несколько типичных разновидностей...

P: ... můžeme *analyzovat* několik charakteristických typů...

O: ... можно считать *в настоящее время* в основных чертах разработанными...

P: ... lze *v současnosti* považovat za značně rozvinuté...

6.1.4. Multiverbizace

K univerbizaci se do protikladu staví multiverbizace, tudíž se jednoslovné pojmenování přeloží jako víceslovné.

O: *Иллюстрацией* ему служит болгарский язык...

P: Jako *ilustrační materiál* mu posloužil bulharský jazyk...

O: Евразия характеризуется *совокупностью* специфических признаков...

P: Eurasie je charakterizována *celou řadou* specifických znaků...

O: ... он устанавливает *общеевразийские* черты...

P: ... stanovuje *společné eurasijské* rysy...

O: ... фонологическое *районирование* мира.

P: ... fonologické *rozdělení* světa *na kraje*.

6.1.5. Záměna slovních druhů

Tato záměna patří mezi nejčastější transformace, které byly při překladu použity. Vzhledem ke skutečnosti, že čeština má větší tendenci ke slovesnému vyjadřování, zatímco ruština dává v mnoha případech přednost vyjadřování jmennému, přistoupila jsem k procesu verbalizace, tzn. ze substantiva se stalo verbum. Opačný proces se nazývá nominalizace. V přeloženém textu se také používá metody adjektivizace (výsledným druhem je adjektivum), pronominalizace (ze substantiva se stává zájmeno) nebo adverbializace (výsledkem je příslovce).

Пříklady **verbalizace**:

O: *Иными словами*, встает вопрос о структуральной общности языков Евразии.

P: *Jinak řečeno*, vyvstává otázka o jednotné struktuře eurasijských jazyků.

O: Но и этого учета *недостаточно*.

P: Ani tato úvaha však *nestačí*.

O: ... языковой мир, отмечая попутно *сопринадлежность* языков иного происхождения к тем же зонам.

P: ... zároveň jsem konstatoval, že do stejných zón *patří* stejné jazyky jiného původu.

O: ... *сопринадлежность* языков иного происхождения к тем же зонам.

P: ... do stejných zón *patří* stejné jazyky jiného původu.

O: Прерывная корреляция присуща, также...

P: Přerušenou korelaci dále *najdeme* v...

Пříklady **nominalizace**:

O: *Применительно* к языкам Евразии новым шагом...

P: *V případě* eurasijských jazyků...

O: ... *взаимно противопоставлены* два типа мелодий.

P: ... dva typy melodií ve *vzájemném protikladu*.

O: *Гаагский* международный съезд лингвистов

P: Mezinárodní *lingvistický* kongres v *Haagu*

V posledních výše ukázaných dvou případech je uveden i proces adjektivizace (*взаимно – vzájemném, лингвистов – lingvistický*).

O: *Следовательно*, фонология слова здесь...

P: *Z toho důvodu* zde fonologie slova nemá dynamickou korelaci...

O: Впрочем, в данный момент это для нас *несущественно*.

P: To však pro nás momentálně není *prioritou*.

O: *Словом*, политония (и *соответственно* монотония) отчетливо определяет характер фонологической системы.

P: *Stručně řečeno*, polytonie (*důsledkem* toho i monotonie) jasně definuje charakter fonologického systému.

V posledním příkladě lze vidět oba zmíněné způsoby, tedy verbalizaci i nominalizaci.

Příklad adjektivizace:

O: ... но *различно* место, занимаемое каждою из этих фонем в соответствующей фонологической системе.

P: ... místo, které každý z těchto fonémů zaujímá v příslušném fonologickém systému, je *odlišné*.

O: Важен не *факт* заимствования – сам по себе...

P: Нení *důležité* samotné přejímání...

Příklad pronominalizace:

O: Два языка могут пользоваться сходным звуковым материалом, но роль этого *материала* в обоих языках может быть различна.

P: Dva jazyky můžou užívat stejný hláskový materiál, *jeho* role však může být rozdílná.

O: ... указывает, что *эта близость* не может быть сведена к одностороннему воздействию.

P: ... ukazuje, že *ji* nemůže přisoudit jednostrannému vlivu.

O: ... есть различные типы *сходств*.

P: Existuje *jich* několik typů.

Příklad adverbializace:

O: *Для примера* сопоставим системы гласных фонем...

P: Porovnejme *například* systémy samohláskových fonémů...

O: ... между восточно-славянскими и финноугорскими языками, *до недавнего времени*...

P: ... mezi východoslovanskými a ugrofinskými jazyky bylo *donedávna*...

6.1.6. Záměna větných členů

V předkládané práci se s touto záměnou nejvíce spojuje změna neshodného přívlastku v přívlastek shodný.

O: ... так и обследование сходных *форм эволюции*...

P: ... tak i výzkum shodných *vývojových forem*...

O: Применительно к *языкам Евразии*...

P: V případě *eurasijských jazyků*...

O: ... различием в *уровне развития*.

P: ... rozdílem ve *vývojových úrovních*.

O: ... роли мелодической корреляции в *языках Прибалтики*.

P: ... role melodické korelace v *baltských jazycích*.

6.1.7. Dekompresa a komprese

Při překladu přechodníků nebo participií se nejvíce užívá proces dekomprese neboli dekondenzace, kdy dojde k rozvolnění věty. Opakem je proces komprese (kondenzace).

Nejfrekventovanějšími výrazovými kondenzátory jsou v ruských odborných textech přechodníky a participia. Objeví-li se však jedna z těchto konstrukcí v češtině, je vnímána za výraz knižní až archaický. Z toho důvodu jsem se uchýlila k jejich překladu převážně hlavní větou, vedlejší větou nebo předložkovou vazbou.

Příklady **přechodníků**:

P: *Сопоставляя* звуковой состав двух языков....

O: *Při porovnání* hláskových systémů dvou jazyků...

O: Наконец, этнология, *преодолевая* свою многолетнюю опасную зависимость от родословной таблицы языков...

P: Etnologie nakonec *překonala* svou mnoholetou nebezpečnou závislost na genealogické tabulce jazyků...

Příklady **přídavných jmen slovesných**:

O: ... столько же соответствующих фонем, *отличающихся* от первых только по тембру.

P: ... stejnému počtu odpovídajících fonémů. Ty se od prvního fonému liší pouze témbrem.

O: ... пар гласных, *осуществляющих* количественную корреляцию.

P: ... samohlásek, *které* kvantitativní korelaci uskutečňují.

O: Фонемами называются члены фонологических противопоставлений, *неразложимые* на более дробные фонологические противопоставления.

P: Fonémy jsou členy fonologických opozic, *které nejsou rozložitelné* na menší fonologické opozice.

O: ... звуковыми соответствиями в этом реквизите, *указующими* на единый источник...

P: ... hláskové shody v náležitostech, *které ukazují* na jeden zdroj...

O: ... различно место, *занимаемое* каждой из этих фонем в соответствующей фонологической системе.

P: ... místo, *které* každý z těchto fonémů *zaujímá* v příslušném fonologickém systému, je odlišné.

6.1.8. Rozdělení a spojení vět

Jak už je zmíněno v podkapitole 3.1., odborný text se vyznačuje složitými souvětími. V ruském textu je na rozdíl od českého častější řetězení několika vedlejších či hlavních vět za sebou. S tím je spojena menší srozumitelnost a orientace v textu. Aby byl text pro českého čtenáře uchopitelnější, uchýlila jsem se k rozdělení složitých a dlouhých souvětí do několika vět. V několika případech jsem použila postup opačný – dvě věty jsem spojila do jedné.

O: *Государственные союзы различаются по содержанию и емкости, например, существуют союзы политические, экономические, военные; военные союзы в свою очередь различаются характером и размерами обязательств (союзы наступательные и оборонительные, против одного или любого «нарушителя мира»).*

P: *Státní svazy jsou od sebe rozdílné obsahem a velikostí. Existují například svazy politické, ekonomické, vojenské, které se liší povahou a rozsahem povinností (útočné a obranné svazy, jež jsou proti každému „narušiteli míru“).*

O: *Хозяйственная география, в согласии с показаниями физической географии, констатирует целостность евразийского мира. Исторические судьбы Евразии подтверждают ее неразрывное единство.*

P: *Podle údajů fyzické geografie konstatuje ekonomická geografie celistvost eurasijského světa, kterou potvrzuje i jeho historie.*

O: *Напротив, этой соотнесенности не найти без предварительного имманентного рассмотрения отдельной сферы. Это необходимая предпосылка.*

P: *Nezbytným předpokladem pro tuto souvislost, bez kterého ji není možné najít, je předběžný imanentní rozbor jednotlivých oblastí.*

6.1.9. Změna gramatického statusu věty

V této transformaci dochází k záměně pasivní konstrukce za aktivní, jednočlenná věta nahradí dvojčlennou či naopak, souvětí za jednoduchou a naopak. Také jsem při překladu změnila větu oznamovací za tázací, viz poslední příklad.

O: ... указывает, что эта близость *не может быть сведена* к одностороннему воздействию.

P: ... ukazuje, že ji *nemůžeme přisoudit* jednostrannému vlivu.

O: Если движение высоты голосового тона принимает в языке различные направления, и противопоставление этих направлений способно дифференцировать значения слов, то *мы*, повторяю, *называем* такой язык политоническим.

P: Pokud se pohyb výšky tónu hlasu v jazyce ubírá různými směry a jejich protiklad je schopen diferencovat významy slov, pak *se* v tomto případě jazyk *nazývá* polytonický.

O: *В каком точно районе румынской группы пролегает граница мягкостной корреляции, на это должен ответить...*

P: V jaké přesné oblasti rumunské skupiny leží hranice měkkostní korelace rumunského spisovného jazyka?

6.1.10. Změna slovosledu

Nejfrekventovanější překladatelskou transformací užitou během překládání byla změna slovosledu. Důležitou roli zde hraje odlišná pozice tématu a rématu v ruštině a češtině, ale také obmykání typické pro ruský text, nikoli pro český.

O: *Но, наряду с морфологическим сходством, между языками балканского союза есть общие черты и в области синтаксиса, словарных значений и звукового строя (см. Селищев а).*

P: *V jazycích balkánského jazykového svazu jsou shodné rysy nejen v morfologii, ale i v oblasti syntaxe, lexikálních významů a hláskové stavby (viz Seliščev, 1925).*

O: *Малоплодотворным было бы сопоставление разрозненных фонем двух языков.*

P: *Srovnávat rozdílné fonémy dvou jazyků by nebylo účelné.*

O: *Есть ли единство в этом смущающем европейца многоязычии?*

P: *Existuje v dané mnohоязыčnosti shoda, která Evropana uvádí do rozpaků, určitá jednota.*

O: *... шагом в этом направлении являются тезисы Д. В. Бубриха (б). Сочетая в себе слависта и финнолога...*

P: *V případě eurasijských jazyků se novým krokem v tomto směru staly teze slavisty a ugrofinisty D. V. Bubricha (1929).*

6.2. SÉMANTICKÉ TRANSFORMACE

6.2.1. Konkretizace

Konkretizací se rozumí překlad lexikální jednotky či jednotek s širším, případně obecnějším významem jednotkou s významem konkrétnějším.

O: *... сближение активного органа с зубною областью свода над полостью рта...*

P: *... přiblížení jazyka k zubnímu oblouku nad ústní dutinou...*

O: *Из этих двух сближений с логической необходимостью вытекает новая научная проблема...*

P: *Z této konvergence logicky vyplývá nový vědecký problém...*

O: *... если он не искушен в языкознании, ему трудно себе представить...*

P: *Pokud Rus není lingvista...*

6.2.2. Generalizace

Tato transformace je opakem konkretizace, tudíž dochází k převodu konkrétnější jednotky jednotkou obecnější.

O: *Заимствование и конвергенция*, как я уже писал однажды, не исключают друг друга и не могут категорически противопоставляться.

P: Jak už jsem jednou psal, *oba případy* se navzájem nevylučují a nemohou se kategoricky srovnávat.

O: Если с артикуляцией переднеязычного или кончикового или губного согласного сочетается в качестве дополнительной работы поднятие *средней части* языка в направлении к твердому небу...

P: Pokud je artikulace předojazyčné, apikální nebo retné souhlásky spojená s doplňkovou artikulací *určité části* jazyka zvednutého směrem k tvrdému patru...

6.2.3. Antonymický překlad

Při této transformaci dochází k použití protikladných slov nebo slovních spojení, přičemž význam věty je nezměněný.

O: ... Погодин противопоставляет *немалые* успехи нового времени.

P: ... staví Pogodin *značné* úspěchy posledních let.

O: Уже и раньше *нередко* ставился вопрос...

P: Už dříve se *často* kladla otázka...

O: *Малоплодотворным* было бы сопоставление разрозненных фонем двух языков.

P: Srovnávat rozdílné fonémy dvou jazyků *by nebylo účelné*.

6.2.4. Modulace

Pod tímto pojmem si lze představit převod jednotky do cizího jazyka, jejíž význam se dá logicky vyvodit na základě výchozí překládané jednotky.

O: ... Погодин противопоставляет немалые успехи *нового времени*.

P: ... staví Pogodin *značné* úspěchy *posledních let*.

O: ... они неспособны стоять в *одном и том же* положении, и выбор *одного из двух* обусловливается звуковым окружением.

P: ... nemohou stát na *stejně* pozici a *jejich* výběr je podmíněn hláskovým okolím.

6.2.5. Rozšíření informace

V některých případech může samotná informace bez dodatečného doplnění být nejednoznačná či zavádějící. Za této situace je vhodné informaci rozšířit o prvek, který recipientovi pochopení usnadní.

O: говори гуцулов, Буковины и Бессарабии

P: dialekty Huculů, dialekty *na území* Bukoviny a Besarábie

7. PŘEKLAD VLASTNÍCH JMEN

Jelikož se Jakobson často opírá o poznatky jiných badatelů, je ve výchozím textu plno antroponym. Spousta jmen je autorem transkribována, neboť se jednalo o jména cizího původu, např. francouzská, německá, polská apod. Některá cizí jména ponechal autor v jejich původní podobě. Pro svůj překlad do českého jazyka jsem zvolila původní podoby všech jmen, která jsou českému čtenáři vlastní. K jejich ověření jsem používala internetové prohlížeče a Český národní korpus. Pokud se však jednalo o jména ruských vědců, zvolila jsem metodu transliterace. V odrážkách níže jsou uvedena jména v této posloupnosti: německá, francouzská, polská, ruská.

O: Вальтер Порциг, В. Шмидт

P: Walter Porzig, W. Schmidt

O: А. Мейе

P: A. Meille

O: Бодуэн де Куртенэ

P: Baudouin de Courtenay

O: Е. Д. Поливанов А. С. Селищев

P: E. D. Polivanov, A. S. Seliščev

V neposlední řadě se v textu objevují geografické názvy. I v tomto případě jsem se přiklonila k originální podobě názvu. Za příklad lze uvést řeku a města v Polsku, která byla ve výchozím textu transkribována.

O: Вепр, Висла, Груец, Сохачев

P: Wierpz, Wisła, Grójec, Sochaczew

8. JINÉ ÚPRAVY A PROBLEMATICKÁ MÍSTA PŘEKLADU

Přestože většinu textu lze přeložit s použitím typických překladatelských transformací, úprav v některých úsecích jsem se neobešla bez speciálních.

Prvním příkladem je problém s psaním číslovek řadových:

O: С восходящим ударением на *I-ом* слоге;

P: Se stoupavou intonací na *první* slabice.

Zde se jedná spíše o grafickou úpravu. Ta byla provedena proto, že se v češtině nežívá psaní číslic s pomlčkou. Buď se číslovka rozepíše (jak je tomu i v příkladu), nebo se napíše číslovka s tečkou, díky které poznáme, že se jedná o číslovku řadovou.

Speciální úpravou prošla i přímá řeč. Ve výchozím textu cituje Jakobson slova N. S. Trubeckého vyřčená na mezinárodním lingvistickém kongresu v Haagu. Přímou řeč autor textu uvádí v samostatném odstavci. Přímá řeč se v češtině dává do uvozovek, proto jsem přistoupila k této změně.

O: Гаагский международный съезд языковедов (1928) одобрил следующее предложение Н. С. Трубецкого:

– *Мы называем языковой группой каждый комплекс языков, которые совместно связаны значительным числом систематических соответствий. [...]*

P: Mezinárodní lingvistický kongres v Haagu (1928) schválil následující návrh N. S. Trubeckého: „*Jako jazykovou skupinu nazýváme každý komplex jazyků, které jsou navzájem propojeny značným počtem systematických shod. [...]*“

Ani překlad termínů se neobešel bez problémů. K jejich překladu jsem používala *Rusko-český slovník lingvistické terminologie* O. Mana a L. Kovala, z něhož jsem čerpala. Přestože se většina z nich dala dobře substituovat, jelikož mají své ekvivalenty, některé termíny ve slovnících chyběly, především z oblasti fonetiky a fonologie. Z toho důvodu jsem sáhla po jiných publikacích. Ve výchozím textu je např. důsledně popsán způsob tvoření samohlásek a souhlásek. Z toho důvodu jsem využila českou odbornou publikaci *Fonetika v teorii a praxi* B. Hály, abych mohla terminologii spjatou s touto problematikou náležitě přeložit. V knize jsem téměř vždy našla potřebný termín odpovídající ruskému, proto jsem i tady termíny substituovala.

U jednoho typu konsonantů se v ruštině užívají dva názvy, a to *кончиковые* a *апикальные*. V české terminologii existuje pouze název *apikální* souhlásky, proto jsem v celém textu mohla

použít pouze tento termín. Pro češtinu je také obvyklé používání latinských názvů jako např. *velární* (zadopatrové), *palatální* (předopatrové) nebo *labiální* (retné) souhlásky.

Nejproblematictější částí byl popis tvoření jednotlivých hlásek. Níže uvádím několik příkladů problematických úseku překladu:

O: Характерным и для переднеязычных, и для кончиковых является сближение активного органа с зубною областью *свода над полостью рта*. К этой области относятся верхние резцы с десною и *примыкающий край* твердого неба.

P: Jak pro apikální, tak pro předojazyčné souhlásky je charakteristické přiblížení jazyka k *zubnímu oblouku nad ústní dutinou*. Tato oblast zahrnuje vrchní řezáky s *alveolárním výstupkem* tvrdého patra.

O: Палатализованные согласные отличаются от непалатализованных согласных того же ряда только *дополнительною артикуляционной работой* [...]

P: Palatalizované konsonanty se od nepalatalizovaných stejné skupiny liší *doplňkovou artikulací* [...]

V prvních dvou větách byla problematická dvě určitá místa týkající se úst – *свод над полостью рта* a *примыкающий край твердого неба*. Zde by doslovný překlad nebyl přesný, ba naopak až nesprávný. Proto jsem využila textu a názorných obrázků v publikaci B. Hály, které mě přivedly k popisu mluvidel a artikulačních činitelů. Z těchto poznatků jsem mohla dát dohromady překlad zmíněných termínů.

Druhý příklad se týká artikulace. V originále byl použitý termín *дополнительная артикуляционная работа*. Ani tady by doslovný či dokonce opisný překlad nebyl přesný. Vzhledem k tomu, že se jedná o způsob artikulace a v české terminologii se používají výhradně názvy základní (primární) a doplňková (sekundární) artikulace, rozhodla jsem v překladu užít termín *doplňková artikulace*.

Z uvedených příkladů vyplývá, že jsem při překladu textu využívala více formální transformace než sémantické. K větším úpravám textu jsem přistupovala pouze v situacích, kdy to bylo opravdu nutné. Při překladu jsem se snažila zachovat správnost obsahové stránky a zároveň text přizpůsobit nejen českým normám, ale i českému čtenáři.

9. ZÁVĚR

Hlavním cílem diplomové práce bylo vytvoření adekvátního překladu části textu *К характеристике евразийского языкового союза* (*K charakteristice eurasijského jazykového svazu*) významného ruského emigranta Romana Osipoviče Jakobsona z ruského jazyka do českého. Tato monografie je určena zejména odborné veřejnosti se zájmem o problematiku eurasijského jazykového svazu. Vybrané dílo bylo zvoleno z toho důvodu, že jeho překlad do českého jazyka prozatím neexistoval. Dílo se tak může dostat do povědomí českým zájemcům o dané téma.

Roman Jakobson byl jedním z nejvýznamnějších členů a zakladatelů Pražského lingvistického kroužku. V teoretické části práce je zmapována činnost Kroužku, jeho historie a přínos do lingvistiky. Samotnému Jakobsonovi je věnována samostatná kapitola představující jeho život, zejména pak dlouholeté působení v tehdejší Československu, jeho publikace a lingvistické teorie, mezi které patří například teorie binárních opozic.

Jelikož výchozí text určený k překladu je ryze odborného charakteru, stěžejní oddíl teoretické části je zaměřen na obecnou charakteristiku odborného funkčního stylu, jeho hlavní rysy na všech jazykových úrovních a specifikace překladu odborných textů jako takových.

Praktická část diplomové práce obsahuje samotný překlad vybrané části odborného textu. V úvodu textu se autor věnuje obecné charakteristice jazykových svazů, v dalších kapitolách pak výhradně popisuje euroasijský a jeho specifika a problémy. Autor se věnoval azbuce fonologii a problému fonologické geografie, jaké jazyky nazýváme polytonickými a monotonickými a rozdíl mezi nimi. Poslední přeloženou částí byla kapitola věnující se témbrovým rozdílům konsonantů.

Během procesu překládání mi byly k dispozici slovníky, z nichž jsem nejvíce používala *Rusko-český slovník lingvistické terminologie* a *Velký rusko-český slovník*. Právě zmíněné slovníky mi pomáhaly při překladu termínů, ale i problémových úseků. Internetové slovníky jsem využívala zcela výjimečně.

Na základě 3. kapitoly teoretické části lze říci, že vybraný text překladu splňuje konkrétní požadavky k jeho zařazení do odborného stylu. Konkrétní charakteristické rysy výchozího textu z hlediska lexikálně-morfologické, syntaktické, grafické a textové roviny jsou popsány ve druhé kapitole praktické části. V textu se vyskytuje celá řada termínů, přechodníků, přídavných jmen slovesných, složitých a dlouhých souvětí, věty s tzv. obmykáním, které je pro ruštinu typické. Výchozí text splňuje i požadavek koherence a koheze.

Samostatnou kapitolu diplomové práce tvoří translatologický komentář věnující se vybraným překladatelským transformacím, které demonstrují jednotlivé formální a sémantické

transformace nejčastěji užívané při překladu Jakobsonova textu. Hojně využívanými transformacemi je záměna gramatických kategorií čísla a pádu, proces verbalizace a nominalizace. Ve výchozím textu převládají přívlastky neshodné nad shodnými, pro český jazyk je přirozenější přívlastek shodný, proto často docházelo i k této změně větného členu. Důležitým prvkem výchozího textu jsou kondenzátory, typy participií a přechodníků, které jsem nejčastěji překládala vedlejší větou. Nicméně jsem využila i jiný způsob jejich překladu, a to pomocí hlavní věty a předložkové vazby. Vzhledem ke skutečnosti, že je v ruském textu nadměrně složitých souvětí, docházelo k jejich rozdělení na dvě a více vět. Ke všem těmto překladovým postupům se pojí změna slovosledu, která jsem také v četné míře využila. Dále jsem používala konkretizaci a generalizaci, transformace antonymickým překladem nebo modulace. Poslední jmenované transformace jsem při překladu využívala spíše minimálně.

Termíny jsem z velké části substituovala, při překladu vlastních jmen jsem se řídila původním pravopisem (např. *Бодуэн де Куртене* – *Baudouin de Courtenay*) a pokud se v textu objevilo jméno ruské, využila jsem transliteraci (*Поливанов* – *Polivanov*). Součástí práce je kapitola o obtížnějších pasážích, na které jsem při překladu textu do češtiny narazila. Mezi nejproblematictější části patřil například popis mluvních orgánů při tvorbě hlásek (*область свода над полостью рта*) nebo typu artikulace (*дополнительная артикуляционная работа*).

Na konec jsou začleněny dvě přílohy. První představuje výchozí text v původním znění. Druhá příloha sestává z glosáře základních odborných názvů objevující se ve výchozím textu. Sestavení glosáře jsem zvolila z toho důvodu, aby ulehčil práci studentům či překladatelům, kteří se věnují otázkám jazykového svazu, fonetice nebo fonologii.

Představená magisterská práce by mohla být přínosem pro všechny zájemce o euroasijský jazykový svaz a činnosti PLK. V případě přeložení zbytku původního textu by bylo možné publikaci vydat v českém jazyce a obohatit česko-jazyčnou odbornou literaturu týkající se daného tématu.

10. РЕЗЮМЕ

Главной темой дипломной работы являлся перевод научного текста из Пражского лингвистического кружка и транслатологические комментарии к нему. Для перевода было выбрано одно из главных изданий языковеда Романа Осиповича Якобсона «К характеристике евразийского языкового союза». Указанное издание было опубликовано в 1931 году. Были переведены лишь первые пять глав монографии по причине ее большого размера. Основной причиной, по которой я выбрала данный текст, является тот факт, что она до сих пор не является переведенной на чешский язык. Помимо данного факта в тексте автором разработана важная тема – евразийский языковой союз.

Целью представленной работы является создание адекватного перевода научного текста с русского языка на чешский язык. Работа также содержит в себе транслатологические комментарии и словарь основных терминов в тексте оригинала.

Работа состоит из двух главных частей – теоретической и практической. Первая теоретическая часть разделена на несколько глав. Первая глава кратко посвящена структуралистическому направлению лингвистики Пражского лингвистического кружка (далее ПЛК или Кружок). В разделах данной главы охарактеризована его деятельность, начиная официально с 6 октября 1926 года. К основоположникам принадлежат два чешских и два русских языковеда, а именно Вилем Матезиус, Богумил Трнка, Роман Якобсон и Сергей Карцевский.

Члены ПЛК участвовали во многих международных съездах и конференциях. Вместе также работали над несколькими публикациями, среди которых должно выделить языковедческий журнал «Слово и словесность», или «Научный словарь Отто». Теории членов, занимавшихся фонологией, морфологией, синтаксиса и проч., распространялись в зарубежных странах, напр. в Польше или Италии.

Так как текст подлинника написан Романом Якобсоном, следует написать пару слов и о нем. Он являлся важным членом Кружка, присутствовал при его зарождении и в период с 1927 г. по 1939 г. и даже был заместителем Матезиуса. В Чехословакию русский лингвист переехал из Советского Союза по поводу миссии Красного Креста, осуществлявшейся в 1920 году, где он занимал пост переводчика. В течение 30-х гг. в его жизни произошёл ряд изменений – Якобсон получил степень доктора в университете, позже степень доцента по философии, ему предоставили чехословацкое гражданство и в профессиональной деятельности он занимал пост пресс-референта при агентствах РОСТА и ТАСС.

Несмотря на тот факт, что у Якобсона было гражданство Чехословакии, он имел еврейское происхождение, и когда в 1939 году произошла нацистская оккупация, он был вынужден покинуть страну. Якобсон переехал в Соединенные Штаты Америки, где умер в 1982 году. Благодаря ему основные теории Кружка известны также в США.

Неоценимым является вклад Романа Якобсона в языковедение. Его интерес не был односторонним. Якобсон занимался фонологией, морфологией, поэтическим языком. За свою жизнь лингвист написал более ста публикаций, среди которых стоит выделить две основные его работы: «О структуре русского глагола» и «Лингвистика и поэтика».

Стержневой теоретической частью дипломной работы является глава, посвящённая научному стилю, переводу научного текста и переводу терминов как основной единицы научных текстов.

Научный стиль является одним из семи функциональных стилей, он подразделяется на подстили, к которым принадлежит ряд следующих подстилей, выделяемых Зденькой Выходиловой: собственно научный, научно-технический, научно-информативный, научно-публицистический, научно-популярный. Это деление почти идентичное делению Марии Крчмаржовой.

Для научных текстов типична объективность, однозначность, логичность, смысловая точность. В соответствии с композицией и стилистикой для облегчения ориентации читателя в тексте используются вертикальная и горизонтальная структуры текста. К первой вышеуказанной структуре относится структуризация содержания на главы, вступление, заключение или послесловие. Также сюда относится длина и строение предложений и проч. Второй тип структуры связан с правильным порядком последовательности сведений и отношениями между ними. Также для облегчения ориентации читателя служат графические элементы, такие как знаки пунктуации, скобки, размер и вид шрифта.

Неотъемлемой частью текста являются когезия и когерентность. Под когезией подразумевается формальная связность текста, это значит связность лексических и грамматических единиц текста. И, наконец, когерентность – связность текста по смыслу.

Чешский и русский синтаксисы тяготеют к сложным предложениям — как сложносочиненным, так и сложноподчиненным. От автора данного вида текста ожидается соблюдение нормы литературного языка, текст должен быть лишен разговорных выражений. Как правило, в тексте не используются эмоционально

окрашенные слова. К следующим признакам научного стиля, по сравнению с другими стилями, принадлежит большое количество полупредложений, безличных выражений, имен прилагательных в сравнительной или превосходной степени, частое употребление единственного числа, нежели множественного. Особенностью русского текста является наличие отглагольных имен прилагательных, причастий, и номинализации, которая приводит к уменьшению количества глаголов.

Тексты научного стиля содержат специфический словарный запас, прежде всего они насыщены различными терминами. С точки зрения лексикологии термином является понятие, имеющее четкое значение в рамках одной дисциплины. В письменных текстах научного стиля обычно термины выделяются графически, чаще всего курсивом. По словам многих специалистов, термины нельзя лишь механически переводить с одного на другой язык, для их адекватного перевода переводчику следует использовать приём замещения (субституции). Впрочем, субституцию можно использовать лишь в случаях, когда у данного термина имеется точный эквивалент. Если у термина нет эквивалента, переводчику стоит прибегнуть к переводу. В обоих случаях, однако, необходимо учитывать семантическую, ономаσιологическую и ономастическую структуры терминов. У каждой дисциплины имеется своя собственная терминология. По этой причине существуют специальные словари, содержание которых постоянно пополняется новыми понятиями.

По словам русского лингвиста Комиссарова, целью перевода текстов является «передача содержания иноязычного текста средствами другого языка». На работу переводчика влияют несколько факторов – адресат, структура текста, цель работы или словарный запас, а также различия культурных особенностей.

При переводе научного текста у переводчик обладает гораздо меньшей свободой, чем при переводе художественной литературы. Более того, переводчику необходимо учитывать внутренние отношения в другой языковой системе.

Схожих точек зрения касаясь перевода эквивалентной или безэквивалентной лексики у языковедов нет. Типичным случаем безэквивалентной лексики является перевод реалий, характеризующих только одну культуру.

Первая глава практической части содержит перевод первых глав книги Романа Якобсона с русского на чешский язык.

В следующей главе уделяется внимание общей характеристике текста оригинала. Якобсон описывал в своей работе общую характеристику языков, входящих в так называемый евразийский языковой союз. В начале книги автор дал характеристику

языковому союзу, а позже переходит конкретно к евразийскому языковому союзу. Он уделяет внимание его проблематике, напр. какие языки и области входят в данный союз и какие у них имеются сходства. Также Якобсон сосредоточился на фонологии. В последних двух главах он различает монотонические и политонические языки и тембровые различия согласных не только в языках Евразии, но и в языках ближайших областей. Для научного труда типично, что автор оригинала сравнивает два или более языков, чтобы показать примеры различий или сходств языков, входящих в евразийский языковой союз. Иногда автор использовал примеры и на других языках, напр. на французском или чешском.

После вышеуказанной характеристики следует лингвистический анализ исходного текста на основании теоретической части, т. е. на лексическом, морфологическом, синтаксическом, графическом и текстовом уровнях. Из данного анализа становится ясно, что текст содержит большое количество терминов однословных (*фонема, гласный, согласный, палатализация, звонкость* и др.) и двухсловных (*динамическая корреляция, языковое семейство* и др.) имен существительных, прилагательных, деепричастий и причастий (*сочетая в себе, будучи, присущего, характеризующая*), обмыкание (переходные в фонологическом отношении полосы), пассивные конструкции. Преобладают подчиненные предложения в сопоставлении с простыми предложениями.

Что касается графического и текстового уровней, текст соблюдает когерентность и когезию, главы логично разделены по темам. В тексте используются текстовые ориентиры и текстовые соединители. Весь текст написан на кириллице, за исключением приведенных примеров иностранных слов, чтобы автор показал какие-либо специфические различия между языками Евразии и языками, не входящими в состав данных языков. Исходя из всех вышеуказанных примеров можно сказать, что данный текст соответствует требованиям научного текста.

Важным для дипломной работы являются транслатологические комментарии, которые составляют шестую главу. К формальным преобразованиям относятся нижеуказанные преобразования:

1. Транслитерация, транскрипция, трансплантация – способ транслитерации и транскрипции я использовала при переводе имен собственных и географических названий: *Трубецкой* – *Trubeckoj*, ...охарактеризованный *Сергиевским*... - ... *Sergijevskij* definoval...

2. Замена грамматических категорий – этот прием был одним из наиболее часто используемых при переводе. Данный приём проявляется в замене числа множественного, что часто встречается в русском языке, на единственное и замена падежей, напр. *других способов – jiným způsobem, úkolem vědy – задача* науки. Этот способ был также использован у глаголов, при замене времени и вида: *ему служит - tu posloužil*.
3. Универбизация – при универбизации словосочетание превращается в одно целое слово: *настоящее время – současnost*.
4. Мультивербизация – одна лексема переводится как группа слов: *Иллюстрация – ilustrační materiál*.
5. Изменение частей речи – данная трансформация имеет несколько видов в зависимости от того, на какую часть речи слово меняется. Существует, например, вербализация, употребляющаяся чаще всего при переводе. Напр. *иными словами – jinak řečeno*. Номинализация: *применительно – v případě*.
6. Изменение членов предложения – в дипломной работе было необходимо заменить несогласованное определение согласованным: *к языкам Евразии – eurasijských jazyků*.
7. Декомпрессия и компрессия – способ декомпрессии был использован при переводе причастий и деепричастий: [...] противопоставлений, *неразложимые* на более дробные фонологические противопоставления – [...] *fonologických opozic, které nejsou rozložitelné na menší fonologické opozice*.
8. Разделение (а) или объединение (b) предложений – я приступала к указанным способам для лучшего восприятия информации. Гораздо чаще предложения были разделены.
 - a. *Хозяйственная география, в согласии с показаниями физической географии, констатирует целостность евразийского мира. Исторические судьбы Евразии подтверждают ее неразрывное единство. - Podle údajů fyzické geografie konstatuje ekonomická geografie celistvost eurasijského světa, kterou potvrzuje i jeho historie.*
 - b. *Напротив, этой соотнесенности не найти без предварительного имманентного рассмотрения отдельной сферы. Это необходимая предпосылка. - Nezbytným předpokladem pro tuto souvislost, bez kterého ji není možné najít, je předběžný imanentní rozbor jednotlivých oblastí.*

9. Изменение грамматического статуса предложения – замена страдательной конструкции действительной, повествовательное предложение заменяется вопросительным и проч. Напр. *В каком точно районе румынской группы пролегает граница мягкостной корреляции, на это должен ответить [...] - V jaké přesné oblasti rumunské skupiny leží hranice měkkostní korelace rumunského spisovného jazyka?*

10. Изменение порядка слов – одна из наиболее часто используемых трансформаций, так как при переводе необходимо учитывать синтаксические различия в обоих языках: *Малоплодотворным было бы сопоставление разрозненных фонем двух языков. – Srovnávat rozdílné fonémy dvou jazyků by nebylo účelné.*

В противопоставление формальным преобразованиям ставятся семантические. Тем не менее, при переводе текста я их использовала реже формальных. В группу семантических преобразований включают:

1. Конкретизация значения – перевод единиц с более широким значением с помощью использования единицы со значением более определенным в языке перевода: *активный орган – jazyk.*
2. Генерализация значения – эта трансформация противоположна конкретизации: *Заимствование и конвергенция – oba případy.*
3. Антонимический перевод – представляет использование слова с противоположным значением, но предложение по смыслу не изменяется. Напр. *немалые успехи – značné úspěchy.*
4. Модуляция значения – замена такой единицей, которая логически вытекает из исходной единицы: *в одном и том же положении – na stejné pozici.*
5. Добавление информации – к этому способу переводчик прибегает в случае, когда отдельная информация может быть не понятна читателю: *говоры гуцулов, Буковины и Бессарабии – dialekty na území Bukoviny a Besarábie.*

Отдельной главой дипломной работы является «перевод терминов» в данном тексте. Множество научных терминов имеет полный эквивалент в чешском языке. В процессе перевода терминов я опиралась на «Русско-чешский словарь лингвистической терминологии» О. Мана и Л. Ковала. В большинстве случаев термины в чешском и русском языках очень похожи, напр. *фонема – foném, лабиализация – labializace, мелодическая корреляция – melodická korelace.*

Последние две главы практической части посвящены переводу собственных имен, другим изменениям при переводе и случаях, при переводе которых я столкнулась

с трудностями. Самой проблематической частью являлось описание образования гласных, конкретно речевых органов. К ним относятся напр. *свод над полостью рта* или *дополнительная артикуляционная работа*. Для их перевода не было бы достаточно точным использование буквального перевода, поэтому я переводила их, смотря на изображения речевых органов, описываемых в монографии «Фонетика в теории и на практике» Б. Халы.

Частью данной работы являются два приложения – глоссарий, составленный из основных понятий и терминов из текста подлинника, и текст оригинала на русском языке. Составленный глоссарий мог бы облегчить работу студентам и проводчикам, занимающимся вопросами языкового союза, фонетики или фонологии.

В заключение, представленная дипломная работа могла бы служить как основной источник для всех заинтересованных лиц в деятельности Пражского лингвистического кружка или евразийского языкового союза. В случае перевода остальной части публикации «К характеристике евразийского языкового союза» могла быть опубликована на чешском языке и обогатить чешскоязычную литературу по данной теме.

11. BIBLIOGRAFIE

Tištěné zdroje

ČECHOVÁ, Marie a kol. *Současná česká stylistika*. 1. vyd. Praha: ISV nakladatelství, 2003. ISBN 80-86642-00-3.

ČERNÝ, Jiří. *Dějiny lingvistiky*. Olomouc: Votobia, 1996, s.148–164. ISBN 80-85885-96-4.

GRZYBEK, Peter. Několik poznámek k pojetí znaku v Jakobsonově sémiotice a v českém strukturalismu. In: SLÁDEK, Ondřej, ed. *Český strukturalismus v diskusi*. Brno: Host, 2014, s. 247–260. ISBN 978-80-7294-969-4.

HÁLA, Bohuslav. *Fonetika v teorii a v praxi*. 1. vyd. Praha: SPN, 1975.

HANÁKOVÁ, Milada. Termín z hlediska překladu odborného textu. In: GROMOVÁ, E., HRDLIČKA, M. a V. VILÍMEK. *Antologie teorie odborného překladu (výběr z prací českých a slovenských autorů)*. 2. vyd. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, Filozofická fakulta, 2007, s. 41–54. ISBN 978-80-7368-383-2.

HORECKÝ, Ján. O prekladani terminológie. In: GROMOVÁ, E., HRDLIČKA, M. a V. VILÍMEK. *Antologie teorie odborného překladu (výběr z prací českých a slovenských autorů)*. 2. vyd. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, Filozofická fakulta, 2007, s. 55-58. ISBN 978-80-7368-383-2.

ILEK, Bohuslav. Místo teorie odborného překladu v soustavě věd o překladu. In: GROMOVÁ, E., HRDLIČKA, M. a V. VILÍMEK. *Antologie teorie odborného překladu (výběr z prací českých a slovenských autorů)*. 2. vyd. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, Filozofická fakulta, 2007, s. 73–86. ISBN 978-80-7368-383-2.

KNITTLOVÁ, Dagmar. *K teorii i praxi překladu*. 2. vyd. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2000. ISBN 80-244-0143-6.

KULDANOVÁ, Pavlína. Roman Jakobson a Československo. In: KŠICOVÁ, D., POSPÍŠIL, I. (eds.). *Litteraria humanitas IV. Roman Jakobson*. Brno: Masarykova univerzita v Brně, 1996, s. 171–180. ISBN 80-210-1437-7.

LEŠKA, Oldřich. Vilém Mathesius (1882–1945). *Slovo a slovesnost*. 1995, 56(2), s. 81–97. ISSN 0037-7031.

MAN, Oldřich. Otázky ekvivalence v odborném překladu. In: GROMOVÁ, E., HRDLIČKA, M. a V. VILÍMEK. *Antologie teorie odborného překladu (výběr z prací českých a slovenských autorů)*. 2. vyd. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, Filozofická fakulta, 2007, s. 128–133. ISBN 978-80-7368-383-2.

MATHESIUS, V., MACEK, E. a J. VACHEK (ed.). *Jazyk, kultura a slovesnost*. Praha: Odeon, 1982.

MINÁŘOVÁ, Eva. *Stylistika češtiny*. Brno: Masarykova univerzita. 2. dotisk 1. vyd., 2015, s. 49. ISBN 978-80-210-4973-4.

TOMAN, Jindřich. *Příběh jednoho moderního projektu: Pražský lingvistický kroužek, 1926-1948*. Praha: Karolinum, 2011, s. 21–40. ISBN 978-80-246-1862-3.

VACHEK, Josef. *Vzpomínky českého anglisty*. Jinočany: H&H, 1994. ISBN 80-85787-72-5.

VACHEK, Josef. *Prolegomena k dějinám Pražské školy jazykovědné*. 1. vyd. Jinočany: H&H, 1999. ISBN 80-86022-12-9.

VYCHODILOVÁ, Zdeňka. *Введение в теорию перевода для русистов*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2013. ISBN 978-80-244-3417-9.

WAUGHOVÁ, Linda R. Poetická funkce v teorii Romana Jakobsona. In: SLÁDEK, Ondřej, ed. *Český strukturalismus v diskusi*. Brno: Host, 2014, s. 273–309. ISBN 978-80-7294-969-4.

ZELENKA, Miloš. Roman Jakobson v kontextu české slavistiky 20. let. In: KŠICOVÁ, D., POSPÍŠIL, I. (eds.). *Litteraria humanitas IV. Roman Jakobson*. Brno: Masarykova univerzita v Brně, 1996, s. 161-170. ISBN 80-210-1437-7.

ŽAŽA, Stanislav. *Ruština a čeština v porovnávacím pohledu*. 2. vyd. Brno: Masarykova univerzita v Brně, 1999, s. 82. ISBN 80-210-2058-X.

ŽVÁČEK, Dušan. *Kapitoly z teorie překladu I (Odborný překlad)*. 1. vyd. Olomouc: Vydavatelství Univerzity Palackého v Olomouci, 1995. ISBN 80-7067-48-X.

БАРАН, Хенрик. Хроника основных событий жизни и творчества Р. О. Якобсона. In: АВТОНОМОВА, Н. С., Баран, Х., а Т. Г. Шедрина (Eds.). *Роман Осипович Якобсон*. Москва: Политическая энциклопедия, 2017. с. 446–465. ISBN 978-5-8243-2062-6.

БОРИШАНСКАЯ, Марина М. а КУРБАКОВА, Марина А. Об особенностях перевода научного текста. *Известия МГТУ «МАМИ»*. 2014, **22**(4), s. 165–168. ISSN 2074-0530.

ВО, Л. а МОНВИЛ-БЁРСТОН, М. О языке: жизнь, труды, влияние Романа Якобсона. In: АВТОНОМОВА, Н. С., Баран, Х., а Т. Г. Шедрина (Eds.). *Роман Осипович Якобсон*. Москва: Политическая энциклопедия, 2017. с. 13–81. ISBN 978-5-8243-2062-6.

КРАСНОКУТСКАЯ, М. А. Термин «перевод» и проблема непереводаемости. *Международный журнал гуманитарных и естественных наук*. 2022, **11-5**(74), s.156-157. doi: 10.24412/2500-1000-2022-11-5-156-158.

ЮЛИН, С. А., Особенности научного текста гуманитарной сферы знания. *Вестник МИТУ-МАСИ*, 2020, č. 2, s. 36. ISSN 2619-046 X

Tištěné slovníky

КОПЕЦКИЈ, L., HAVRÁNEK, B. а K. HORÁLEK. *Velký rusko-český slovník*. Díl I., A-J. Praha: Nakladatelství Československo-sovětského institutu, 1952.

КОПЕЦКИЈ, L., HAVRÁNEK, B. а K. HORÁLEK. *Velký rusko-český slovník*. Díl II., K-O. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1953.

KOPECKIJ, L., HAVRÁNEK, B. a K. HORÁLEK. *Velký rusko-český slovník*. Díl III., P. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1956.

KOPECKIJ, L., HAVRÁNEK, B. a K. HORÁLEK. *Velký rusko-český slovník*. Díl IV., R-S. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1959.

KOPECKIJ, L., HAVRÁNEK, B. a K. HORÁLEK. *Velký rusko-český slovník*. Díl V., T-Ja. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1962.

MAN, O., KOVAL., L a kol. *Rusko-český slovník lingvistické teorie*. 1. vyd. Praha: SPN, 1960.

Internetové zdroje a slovníky

BERNÁTEK, Martin. Věda jako jednání: Pražský lingvistický kroužek, kulturní aktivismus a myšlení o divadle. *Theatralia* [online]. 2016, **19**(1), 9-36 [cit. 2024-04-11]. ISSN 1803-845 X. Dostupné z: doi: 0.5817/TY2016-1-1.

ČERMINOVÁ, Jana. Roman Jakobson. In: FASORA, L., ČERMIN, J., ČERMINOVÁ, J., HANUŠ, J., M. MÁLIKOVÁ. *Sto tváří, sto příběhů: vybrané osobnosti v dějinách Filozofické fakulty Masarykovy univerzity* [online]. Masarykova univerzita, 2020, s. 66–71 [cit. 2024-04-04]. ISBN 978-80-210-9605-9). Dostupné z: <https://1url.cz/Ium5g>.

DEEPL. *Deepl slovník*. [online]. Dostupné z: <https://www.deepl.com/translator> [cit. 2024-05-02].

KRČMÁŘOVÁ, Marie. Odborný styl. In: KARLÍK, P., NEKULA, M. a J. PLESKALOVÁ (eds.). *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny* [online], Brno, ©2012–2020, 2017 [cit. 2024-04-12]. Dostupné z: <https://1url.cz/WumPM>.

POSPÍŠIL, Ivo. Temperamentní vědec a odvážný iniciátor Roman Jakobson. *Universitas* [online]. 2006, č. 3, s. 66-68 [cit. 2024-04-04]. ISSN 1212-8139. Dostupné z: <https://1url.cz/VrM9o>

Seznam.cz Slovník [online]. 1996. Dostupné z: <https://slovník.seznam.cz/preklad/rusky> [cit. 2024-05-02].

UHLÍŘOVÁ, Ludmila. INTERPOZICE. In: KARLÍK, P., NEKULA, M. a J. PLESKALOVÁ (eds.). *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny* [online], Brno, ©2012–2020, 2017 [cit. 2024-04-16]. Dostupné z: <https://1url.cz/du7vO>

Zdroj textu k překladu

JAKOBSON, Roman. *К характеристике евразийского языкового союза*. Париж: Imp. de Navarre, 1931, стр. 3-27.

PRÍLOHA Č. 1 – TEXT ORIGINALU

К ХАРАКТЕРИСТИКЕ ЕВРАЗИЙСКОГО ЯЗЫКОВОГО СОЮЗА

Р. О. ЯКОБСОН

I.

ЯЗЫКОВЫЙ СОЮЗ. – Въ нынешней иерархии ценностей вопрос *куда* котируется выше вопроса *откуда*. Взамен генетических показателей самоопределение становится признаком народности, идею касты сменила идея класса, и в общественной жизни, и в научных построениях общность происхождения отступает на задний план по сравнению с общностью функций, ступшевывается перед единством целеустремленности. *Цель*, эта золушка идеологии недавнего прошлого, постепенно и повсеместно реабилитируется.

В науке о языке сравнительный метод еще недавно применялся почти исключительно во имя выяснения общего исторического фонда родственных языков. Когда мы прибегаем к сравнительному методу теперь, то нас, рядом с предком-праязыком, интересует самостоятельное бытие отпрысков, – характерные тенденции их развития. Как сопоставление расхождений в жизненном пути обособившихся языков, так и обследование сходных форм эволюции – т. н. *конвергенций* – равно бросают свет на целестремительность языковых видоизменений. Но конвергентная эволюция языков родственных – лишь частный случай. В круг очередных лингвистических проблем вовлекается вопрос о схожих чертах в эволюции смежных языков разного происхождения. Все отчетливее обнаруживается, что и при совершенно разнородных исходных точках возможна значительная общность путей развития: разными средствами из несхожего материала создаются однотипные построения. Возле традиционного понятия *единородных* языков проясняется понятие языков *единоустремленных*.

Гаагский международный съезд языковедов (1928) одобрил следующее предложение Н. С. Трубецкого:

– Мы называем языковой группой каждый комплекс языков, которые совместно связаны значительным числом систематических соответствий. Следует размежевать два типа языковых групп – с одной стороны языковые союзы, с другой – языковые семейства. Надо строжайшим образом различать эти понятия (см. Actes).

Впервые они разграничены Трубецким в статье «Вавилонская башня и смешение языков» (а). Иллюстрацией ему служит болгарский язык, который с одной стороны принадлежит – совместно с сербо-хорватским, русским, польским и пр. – к славянскому

языковому семейству, с другой стороны – совместно с новогреческим, албанским и румынским – к балканскому языковому союзу. Языковые семейства характеризуются унаследованной общностью словарного и грамматического реквизита и звуковыми соответствиями в этом реквизите, указующими на единый источник и позволяющими восстановить общие праформы. Признак языкового союза – благоприобретенные сходства в структуре двух или нескольких смежных языков, ровнобежные преобразования самостоятельных языковых систем.

Государственные союзы различаются по содержанию и емкости, например, существуют союзы политические, экономические, военные; военные союзы в свою очередь различаются характером и размерами обязательств (союзы наступательные и оборонительные, против одного или любого «нарушителя мира»). Одно и то же государство может быть одновременно связано с различными контр-агентами разнородными и разноколичественными союзными отношениями. – В языке соотнесено несколько систем; звуковой строй, репертуар словесных форм (морфология), репертуар форм словосочетаний (синтаксис), словарь, фразеология, — все это замкнутые системы, различные *планы* единого языка; язык – система систем. Подобно государственным союзам существуют однопланые и многопланые языковые союзы, в пределах одного языкового плана возможны различные степени структуральной близости, и в отношении различных планов и признаков один и тот же язык может принадлежать разным союзам (концентрическим или просто пересекающимся). Если для вышеупомянутого балканского языкового союза особенно типичны сходства в области морфологической системы, т. е. системы словесных форм⁷⁸, то для языков романо-германского Запада пожалуй еще более характерно сходство синтаксического строя. Немецкий лингвист Вальтер Порциг считает даже возможным рассматривать эти языки в синтаксическом разрезе как отдельные диалекты единого языка – *Sprache des Abendlandes*. Написать синтаксис этого «языка Запада» – такова, по его мнению, одна из злободневнейших и благодарнейших задач индоевропейского языкознания (150).

2.

ПРОБЛЕМА ЕВРАЗИЙСКОГО ЯЗЫКОВОГО СОЮЗА В СОВРЕМЕННОЙ НАУКЕ. – Евразия характеризуется совокупностью специфических признаков – почвенных, растительных и климатических, это типичный «несколькопризнаковый»

⁷⁸ Но, наряду с морфологическим сходством, между языками балканского союза есть общие черты и в области синтаксиса, словарных значений и звукового строя (см. Селищев *а*).

район, особый географический мир, своеобразный и целостный. Таковы выводы русской географической науки последних десятилетий, синтетически заостренные в работах П. Н. Савицкого.

С каждым годом все нагляднее обнаруживается (ибо в эту сторону направлено ныне острие научных изысканий) соотнесенность, тесная закономерная связь между явлениями различных сфер. Связанность явлений не следует мыслить в форме буквального совпадения их границ, обычно межевые линии сопряженных признаков группируются в пучки. Явления могут быть сопряжены хронологически либо территориально. Как в том, так и в другом случае факт соотнесенности нескольких сфер не ограничивает самозаконности каждой из них. Напротив, этой соотнесенности не найти без предварительного имманентного рассмотрения отдельной сферы. Это необходимая предпосылка. Подлежит изучению каждая сфера в структуральном многообразии ее конкретных проявлений, – историческое многообразие в свете закономерности самодвижения, территориальное многообразие в свете зональной закономерности. Многообразие одной сферы не может быть механически выведено из многообразия некоей другой, здесь нет однозначного соотношения надстроек и базы. Задача науки – уловить сопряженность разнопланых явлений, вскрыть и в этой междупланной связанности закономерный строй. Назовем этот путь исследования *методом увязки*, возводя в научный термин цепкое словечко нынешнего русского лексикона. Одно из проявлений этого метода – понятие *месторазвития*, сливающее в единое целое социально-историческую среду и ее территорию (термин и определение Савицкого, а гл. IV).

Отличается ли и в каких отношениях человеческое общежитие евразийского географического мира от соответствующих общежитий других и в первую очередь соседних миров – европейского и азиатского? Хозяйственная география, в согласии с показаниями физической географии, констатирует целостность евразийского мира. Исторические судьбы Евразии подтверждают ее неразрывное единство. Изучение расового коэффициента крови выясняет существенное антропологическое отличие народов Евразии от европейцев и азиатов. Наконец, этнология, преодолевая свою многолетнюю опасную зависимость от родословной таблицы языков, устанавливает отличительные признаки евразийского культурного круга (ср. Трубецкой б и Зеленин).

В статье «О туранском элементе в русской культуре» Трубецкой убедительно показал с одной стороны – тесную связь между структурой русского и туранского духовного мира, с другой – тесную связь между структурой туранского духовного мира

и туранских языков (б, 34–53).⁷⁹ Из этих двух сближений с логической необходимостью вытекает новая научная проблема, и А. Мейе, одобрительно рецензируя статью Трубецкого, отчетливо формулирует эту задачу: подлежит выяснению внутренняя связь между строем русского и туранских языков. Иными словами, встает вопрос о структуральной общности языков Евразии.

Савицкий (в) первый сопоставил диалектическое членение русского языкового мира с данными физической географии, его опыт обнаружил необычайный параллелизм между существенными климатическими изолиниями Доуралья и важнейшими русскими изоглоссами (т. е. границами тех диалектических явлений, которые как наиболее плодотворные признаки положены в основу классификации русских говоров). То неожиданное обстоятельство, что русская диалектологическая карта воспроизводит характерные черты зонального сложения евразийского географического мира, побуждает расширить рамки исследования, подвергнуть, наряду с русским языковым массивом, все пестрое многообразие языков Евразии очной ставке с показаниями общей географии. И снова основной, исходный вопрос: есть ли единство в этом смущающем европейца многоязычии? что это – случайное сборище, хаотический сброд – или закономерное сочетание, гармонический союз?

Если этот вопрос ставится в науке так поздно, этому виной – (оставляем в стороне обще-философские предпосылки) – преобладание генетических интересов над функциональной проблематикой, приковывавшее внимание большинства лингвистов к отдельным языковым семействам. Русист изучал русский язык только в контексте славянских языков, но отнюдь не в контексте языков России. Оставались в тени проблемы конвергентного развития и многообразного взаимодействия языков России, т. е. именно тот круг вопросов, который призван ввести языковедение в круг синтетических руссиеведческих дисциплин.

Несмотря на многовековые узы теснейшего сожительства между восточно-славянскими и финноугорскими языками, до недавнего времени, как правильно отмечает А. Л. Погодин, «в русской науке мало было поминания того значения, которое имеет для нас финноугорское языковедение». Эпизодическому, неорганизованному характеру русского дореволюционного обследования финноугорских языков Погодин

⁷⁹ К числу туранских, или уралоалтайских, языков принадлежит уральское языковое семейство (финноугорская ветвь и самодская) и алтайское семейство (тюркочувашская ветвь, монгольская и маньчжуротунгусская). Что связывало уральские языки с алтайскими – семейственные или союзные узы, до сих пор еще наукой не вполне выяснено.

противопоставляет немалые успехи нового времени: «непрерывное и несомненное движение в Сов. России, вовлекающее в свой оборот множество новых вопросов и новых материалов и прозывающее в свои ряды много новых ученых сил, которые прежде оставались вне ученого общения, вот это есть нечто положительное». Приблизительно схоже обстояло и обстоит дело также с прочими нерусскими языками России.

В частности характерны для современной российской лингвистики разнообразные сопоставления русского языка с географически смежными языками иного происхождения. Если раньше это сопоставление сводилось почти исключительно к вопросу о словарных заимствованиях, то теперь круг проблем ширится. Изучаются изменения, которым подвергается русский язык в инородческом применении: работы А. С. Селищева о русском языке у национальных меньшинств Поволжья (в, г), материалы А. П. Геогриевского о «метисации языков Дальневосточного края», замечания Е. Д. Поливанова о приспособлении русского языка к языковым навыкам меньшинств и проч. Исследуются взаимовлияния соседящих языков не только в области словаря, но и в области звукового и грамматического строя. Такова, напр., работа В. Н. Баушева, характеризующая русское воздействие на вотяцкий литературный синтаксис, или соображения Селищева об инородческих влияниях на фонетику русских сибирских говоров (б). Уже и раньше нередко ставился вопрос о финском влиянии на звуковой состав северно-великорусского наречия, но только теперь – в работе Трубецкого о распаде общерусского языкового единства (анализ т. н. цоканья) – это влияние доподлинно вскрыто (е, 293). Но влияние – только одна сторона проблемы, это только простейший продукт языкового сожительства. Есть случаи, когда трудно решить, что перед нами – заимствование или только результат конвергентного развития. Заимствование и конвергенция, как я уже писал однажды, не исключают друг друга и не могут категорически противопоставляться. Важен не факт заимствования – сам по себе, а его функция с точки зрения заимствующей языковой системы; существенно, что именно на данное новшество есть спрос, что оно санкционируется системой, соответствуя возможностям и нуждам ее эволюции (б 96–98). Заимствование большей частью лишь особый случай конвергенции. Основная проблема при сопоставлении смежных языков это проблема их конвергентного развития. Применительно к языкам Евразии новым шагом в этом направлении являются тезисы Д. В. Бубриха (б). Сочетая в себе слависта и финнолога, исследователь подчеркивает факт близости между

великорусской и мордовской фонологическими системами⁸⁰ и указывает, что эта близость не может быть сведена к одностороннему воздействию. Такие частные сопоставления готовят решение вопроса о признаках, общих всем языкам Евразии.

Д. К. Зеленин в содержательнейшем труде о связанном с верованиями запрете (табу) слов у народов Евразии обнаружил «сравнительное единообразие словесных запретов у разноплеменных народов Евразии». «В отношении табу слов у них больше общего, нежели отличного». Функциональные особенности запретов в языках евразийских народов настолько своеобразны, что научные концепции, построенные на изучении внеевразийских словесных табу, неприменимы к евразийскому материалу. «В своем объяснении психологии и генетики словесных табу мы лишь отчасти могли примкнуть к теории Дж. Фрезера, а гораздо чаще мы принуждены расходиться с ним. И это обстоятельство мы склонны объяснять не чем иным, как именно отличием евразийского культурного цикла от культур иных стран мира, на почве которых создана теория Фрезера» (4). Зеленин характеризует роль запретного слова в мифологии народов Евразии, представления об отношении между именем и его носителем, функцию подставных слов и тайных языков, отношение между словесными запретами и производством. Иначе говоря, он устанавливает общевразийские черты отношения говорящих к слову. Там, где есть общность оценки слова, единство культуры языка, естественно предположить и наличие совпадений в языковой структуре непосредственно.

3.

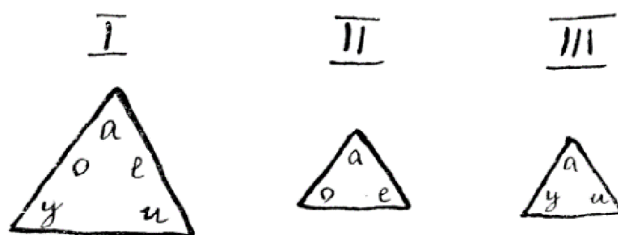
АЗБУКА ФОНОЛОГИИ И ПРОБЛЕМА ФОНОЛОГИЧЕСКОЙ ГЕОГРАФИИ. – Поскольку из всех языковых планов к настоящему времени наиболее охвачен наукой звуковой строй, постольку именно в этой плоскости исследование сходств между соседящими языками может быть особенно плодотворно. Разумеется, необходима большая методологическая осторожность.

Не все сходства равноценны, есть различные типы сходств. Два языка могут пользоваться сходным звуковым материалом, но роль этого материала в обоих языках может быть различна. В одном языке различие двух звуков может служить различению словесных значений или, иными словами, является различием *фонологическим*. В этом

⁸⁰ Фонологическая система – инвентарь таких звуковых различий, с которыми в данном языке может связываться различие значений.

случает языковедение говорит о двух *фонемах*.⁸¹ В другом языке имеются оба эти звука, но они неспособны стоять в одном и том же положении, и выбор одного из двух обуславливается звуковым окружением. В таком случае мы говорим о двух комбинаторных вариантах единой фонемы. Примеры: русские *и* и *у* – две разные фонемы (ср. *Игорь* – *угорь*), а в кабардинском это два комбинаторных варианта одной фонемы, которая после одних согласных реализуется в виде *и*, после других – в виде *у*. В русском языке фонема *е* реализуется перед мягкими согласными в виде *е* закрытого, т. е. произносимого с более высоким поднятием языка (*эти*), а перед твердыми согласными в виде *е* открытого, т. е. произносимого с менее высоким поднятием языка (*этом*).⁸² Здесь *е* закрытое и *е* открытое – два комбинаторных варианта одной фонемы, а напр. Во французском или в итальянском оба эти звука могут фигурировать в одном положении, они способны к словоразличению, это две отдельные фонемы. Ср. французские слова *dé* (наперсток), *lé* (полотнище) с *е* закрытым и *dais* (балдахин), *lait* (молоко) с *е* открытым. Сопоставляя звуковой состав двух языков, необходимо считаться с тем, тождественны ли внешне схожие звуки двух языков и по своей функции.

Но и этого учета недостаточно. Малопродуктивным было бы сопоставление разрозненных фонем двух языков. Нельзя представлять себе фонологический инвентарь языка в виде механической суммы фонем. Фонемы находятся между собою в определенных отношениях, они образуют систему. Нередко фонема одного языка сама по себе одинакова с фонемой другого языка, но различно место, занимаемое каждой из этих фонем в соответствующей фонологической системе. Для примера сопоставим системы гласных фонем, принадлежащие трем различным языкам:

⁸¹ Фонемами называются члены фонологических противопоставлений, неразложимые на более дробные фонологические противопоставления. Упрощеннейшее определение фонемы: звук, способный в данном языке дифференцировать словесные значения.

⁸² Понятия *мягкость* и *твердость согласных* объяснены в гл. 5.

И в первой и во второй системе имеют место фонемы *o* и *e*, но положение их в системе различно. В языке II это угловые фонемы треугольника: *o* – акустически самый низкий, *e* – самый высокий гласный системы; в языке I гласные *o* и *e* – фонемы «среднего яруса», тогда как роль акустически низшей угловой фонемы играет *y*, роль высшей – *и*. К гласным *o* и *e* языка II по функции в системе ближе в языке I гласные *y* и *и*, нежели внешне тождественные фонемы *o* и *e*. Ближайшей же параллелью к системе II является система III. Обе эти трехфонемные системы фонологически тождественны; только в системе II низшая фонема реализована в виде *o*, в системе III – в виде *y*, и соответственно высшая фонема реализована в одном случае как *e*, в другом как *и*. Сопоставляя звуковой строй двух языков, необходимо учитывать не только отношение звуков к фонологической системе, т. е. к системе значимых звуковых различий, но и отношения фонем внутри этой системы. Прежде всего, существенно выделить характерную разновидность междуфонемных отношений – т. н. *корреляции*. Две фонемы обладают общими акустическими свойствами и одним дифференциальным свойством: одна из двух фонем наделена известным акустическим признаком, другая, напротив, лишена этого признака; то же свойство дифференцирует еще несколько пар фонем в той же системе. В силу такой повторности отношения дифференциальное свойство как бы выносится за скобку, оно абстрагируется языковым мышлением от отдельных пар фонем, может мыслиться независимо от них; с другой стороны абстрагируются и общие свойства каждой пары, этот субстрат в свою очередь является реальной единицей в фонологической системе. Несколько примеров фонологических корреляций:

- Количественная корреляция гласных. Во многих языках, например, в чешском, мадарском, латинском, сербском, древне-греческом, взаимно противопоставлены долгота гласных и отсутствие долготы, т. е. краткость гласных. Например, в сербском противопоставлены \bar{a} (*a* долгое) и *a*, \bar{o} и *o*, \bar{e} и *e*, \bar{y} и *y*, \bar{i} и *i*. Количественные различия гласных способны в этих языках дифференцировать значения слов. Ср. напр. чешские слова: *мили* (мыли) – *милӣ* (милые) – *мили* (милю) – *милӣ* (милею). Различие гласных по долготе и краткости существует в языковом мышлении независимо от конкретных пар гласных, осуществляющих количественную корреляцию. Характерная иллюстрация – количественное (или метрическое) стихосложение, основанное на чередовании долготы и краткости. Наконец, в фонологических системах этих языков существуют независимые от количественных различий идеи гласных как таковых, например идея *a* безотносительно к долготе и краткости.

Отчетливый показатель – возможность в этих языках рифм, сопоставляющих долгие гласные с краткими.

- Динамическая (силовая) корреляция: силовое ударение – безударность. Пример – русские пары: *à – а* безударное, *ù - у* безударное, *ì – и* безударное. Способность к дифференциации словесных значений: *ру̀ки – рукѝ, му̀ка – мука̀, за̀мки – замкѝ, пла̀чу – плачу̀, по̀падать – попада́ть, па̀даю – подаю́, па̀лите – па́лите – полети́* (или то же в последовательно фонологическом правописании: *па̀лити – па́лити – палити́*).

Каждый язык содержит небольшую серию корреляций, и эти корреляции в значительной степени определяют его фонологический склад. Русская фонологическая система включает в себе, во-первых – динамическую корреляцию, которая несовместима с количественной корреляцией гласных, во-вторых – две корреляции согласных: тембровую (мягкость – твердость согласных), о которой подробнее трактует глава 5, и звонкостную. Дифференциальное свойство последней корреляции: наличие – отсутствие голосового тона при производстве согласных (звонкость – глухость согласных). Звонкостная корреляция согласных как средство словоразличения: *да – та, жар – шар, бью – пью*.

В польском те же две корреляции согласных, что и в русском, но корреляций гласных нет. Чешский язык обладает звонкостной корреляцией согласных и количественной корреляцией гласных. Чешское ударение приковано к первому слогу слова, польское к предпоследнему. Таким образом в этих языках, в противоположность русскому, место ударения внешне обусловлено и не может служить различению значений слов. Следовательно, фонология слова здесь не знает динамической корреляции (см. Якобсон *а* 26 и сл., Бодуэн де Куртенэ *а* § 27). Фонологическая система сербо-хорватского штокавского наречия содержит, наряду с звонкостной корреляцией согласных, две корреляции гласных: мелодическую и количественную. Дифференциальное свойство мелодической корреляции – различие в направлении движения высоты голосового тона: взаимно противопоставлены два типа мелодий. В штокавщине гласным с восходящей интонацией противопоставлены гласные без таковой. Наиболее четкая реализация контраста: восходящая – нисходящая интонация гласных. В языке с мелодической корреляцией два слова могут звучать

совершенно одинаково и различаться только тем, что в первом одна, в другом противоположная мелодия гласного.⁸³ Несколько примеров из словаря Вука Караджича:

С восходящим ударением на I-ом слоге.	С нисходящим ударением на I-ом слоге.
села = род. ед.– села	села = им. мн. – села
басма = тисненное полотно	басма = заклинание
сјеница = синица	сјеница = беседка
бацати = метать	бацати = колоть
лӯка = луг	Лука = Лука

В штокавской фонологии слова нет корреляции «ударение – безударность». Место ударения здесь внешне обусловлено, подобно тому как в чешском и польском. Ударение в штокавщине падает на слог с восходящей интонацией, а если такового в слове нет, то на первый слог слова.

Как с наличием мелодической корреляции (т. н. *политонией*), так обратно и с ее отсутствием (*монотонией*) сопряжен целый ряд особенностей фонологической структуры языка. Напр. в политоническом языке непременно налицо количественная корреляция гласных несовместима с корреляцией «ударение – безударность». Словом, политония (и соответственно монотония) отчетливо определяет характер фонологической системы.

Если принципы описания фонологической системы можно считать в настоящее время в основных чертах разработанными, то конкретных описаний фонологических систем различных языков еще очень мало. Традиционные описания звукового состава различных языков большей частью для фонологической интерпретации малопригодны, в каждом отдельном случае нужна основательная переработка материала под новым углом зрения. А пока нет надлежащих описаний, не может быть осуществлена актуальная лингвистическая задача – картографирование фонологических явлений, фонологическое районирование мира. Тормозится развитие *фонологической географии* – новой научной дисциплины с большим будущим.

⁸³ Сербский языковед Рад. Кошутич указывает, что и в русском языке есть две различные слоговые интонации, которые на слух соответствуют сербским: в русских открытых (кончающихся гласным) слогах обычно имеет место восходящее ударение – *иду*, а в закрытых (оканчивающихся согласным) нисходящее – *идут* (гл. 2). Итак, в русском гласный под восходящим ударением и тот же гласный под нисходящим ударением – комбинаторные варианты одной фонемы, тогда как в сербском это две коррелятивные фонемы.

Но уже сейчас, – уже на основании тех отрывочных материалов, которыми располагает сравнительная фонология, – можно сказать, что для основных принципов фонологической структуры, в частности, для различных корреляций, нехарактерно обособленное бытие, ограниченное пределами языка или языкового семейства. Типичней фонологические языковые союзы, изофоны (границы фонологических явлений) широкого захвата, нежели фонологические островки. Занесение отдельных корреляций на географическую карту сулит картину преобладания емких зон, захлестывающих границы единичных языков, над «мозаично-дробным» сложением, над чересполосицей корреляций. Я пытался на основании фонологических корреляций зонировать современный славянский языковой мир, отмечая попутно сопринадлежность языков иного происхождения к тем же зонам (б 79, 109). Характерна, например, близость новогреческой фонологии к болгарской (силовая корреляция и пр.), мадярской к чехословацкой (количественная корреляция, начальное силовое ударение, сходство в составе согласных фонем и пр.). Работа по выяснению зон корреляций обещает быть особенно плодотворной.⁸⁴

⁸⁴ Начатки фонологической географии можно усмотреть в увлекательной книге патера В. Шмидта «Языковые семейства и языковые круги земли». Впрочем, фонологические критерии играют для автора при лингвистическом районировании земного шара лишь второстепенную, подсобную роль по сравнению с грамматическими (морфологическими и синтаксическими) признаками. Но поскольку Шмидт характеризует географическое распространение звуковых явлений, он стремится отмежевать фонологические факты от внефонологических – фонемы от комбинаторных вариантов (ср. его замечания на стр. 274, 282). Это несомненный актив работы. Шмидт не только регистрирует разнотипные языковые структуры и их распространение, он сопоставляет зоны языковых явлений с культурными зонами. Будучи решительным противником эволюционизма, автор все-таки не устоял против изначального греха эволюционизма: европейский эгоцентризм остается основным стержнем его работы. Устанавливается лестница этнологических культурных кругов: *Urkulturen*, *fortgeschrittene Kulturen*, *weiter fortgeschrittene Kulturen*, *Hochkulturen*. Соответственно расценены языковые, в частности фонологические явления. Не учтено, что отсутствие тех или иных фонологических различий, тех или иных типов фонемосочетаний компенсируется в языке наличием других фонологических различий, других способов группировки фонем. Вместо того, чтобы увязать отсутствие той или иной корреляции с положительными структуральными особенностями той же языковой системы, Шмидт объясняет его бедностью данной культуры (напр. 530). Напротив, наличие фонологического факта, особенно факта, присущего языкам Европы, оказывается признаком высокого культурного уровня. Характеризуя инвентарь гласных в индоевропейских языках, автор пишет: «Есть нечто особенно утонченное и глубокое в том, что в этом языковом круге как раз гласные, эти наиболее легкие и текучие элементы языка, особенно пригодные для выражения формальных отношений, могут быть в повышенной степени привлечены к такой роли» (540, ср. также 533, 537). При таком понимании многообразии направлений языкового развития подменяется различием в уровне развития. Понятие «языковой круг», казалось бы, приближается к понятию «языковой союз», но поскольку недостаточно принято во внимание явление разнонаправленности (дивергенции) и соответственно единонаправленности (конвергенции) в развитии языков, постольку «круг» становится, наряду с «семейством», генетическим понятием, это понятие оказывается приложимо только к языкам наиболее первобытных культур (ср. 521), и признаки круга истолковываются как своего рода палеонтологические показания. В связи с этим автором, выясняя географическое распространение признака, не останавливается перед смешением различных временных планов и ставит, например, на одну доску фонологические особенности древне-греческого, готского, старо-славянского языка и особенности современных балтийских, кавказских, африканских языков (291 и сл.).

Факт распространенности фонологических союзов должен быть со всеми последствиями учтен лингвистикой. В противном случае, между прочим, очень легко – при обследовании смежных языков с малоизвестной историей – принять признак фонологического союза за генетический симптом и предполагать языковое семейство. Это при систематизации разных экзотических языков неоднократно делалось. Экзотическая, непривычная с точки зрения европейских языковых навыков фонологическая особенность, будучи отмечена в ряде соседних языков, принималась за признак общего происхождения.

4.

МОНОТОНΙΑ ЯЗЫКОВ ЕВРАЗИИ И СОПРЕДЕЛЬНЫЕ ПОЛИТОНИЧЕСКИЕ ЯЗЫКОВЫЕ СОЮЗЫ. – Характерный пример зональности фонологических корреляций – географическое распространение политонии⁸⁵. Наибольшим по размерам языковым союзом, объединенным политонией, является тихоокеанский комплекс языков различного происхождения. В этот союз входит тибето-китайская группа языков (китайский, тибетский, бирманский, сиамский и др.), аннамская и малайская группы, японский и аинский. Значительные языковые союзы, характеризуемые политонией, находим также в Центральной Африке и в Америке.

Наконец, языки балтийского побережья тоже составляют политонический языковый союз. Он уступает размером вышеназванным политоническим союзам, значительно ниже и степень использования политонии, тем не менее очень характерно, что целый ряд прибалтийских языков различного происхождения отличается применением политонии. Таковы шведский, норвежский, большая часть датских говоров, некоторые немецкие прибалтийские говоры, северо-кашубское наречие, литовский и латышский,⁸⁶ а также ливский и эстонский язык (ср. Якобсон б 60). Примеры словоразличительной роли мелодической корреляции в языках Прибалтики.⁸⁷

⁸⁵ Если движение высоты голосового тона принимает в языке различные направления, и противопоставление этих направлений способно дифференцировать значения слов, то мы, повторяю, называем такой язык политоническим. К разряду политонических относятся и те языки, в которых фонологически различаемые мелодии ограничиваются пределами слога (т. н. музыкальное *слогодарение*), и те, где взаимно противопоставлены мелодии целых слов – без точней слоговой локализации (музыкальное *словоударение*). В этих языках фонологическое *слогодарение* – частный случай, оно здесь имеет место только в односложных словах (ср. Поливанов а §33).

⁸⁶ Политоничен был и третий отпрыск той же семьи – прусский язык, вымерший в XVIII в. (см. напр. Фортунатов).

⁸⁷ Источники примеров: для шведского и норвежского – Кок 7, 23, для датского – Экблом 17, для сев.-немецкого – Лескин 11, для сев.-кашубского – Лоренц в 147 (ср. б 90), для литовского – Куршат 60, для латышского – Эндзелин а 57 и для эстонского – Поливанов а 202.

		На 1-ом слоге восходящее ударение	На 1-ом слоге нисходящее ударение
шведский	yefit	яф	супружество
"	gedel	правило	забвение
норвежский	kokken	повар	повариха
датский	trykker	печат	печатник
св.-нем.	bitt	варит	невеста
св.-каш.	šójwa	пользу	пользовач
литовский	suditi	судить	солить
"	dwiēt	двумя	двумя
латышский	sejti	я селл	я связывал
эстонский	kaevti	в колоде	колодець

Во всех прибалтийских языках, кроме литовско-латышской семьи, мелодическая корреляция – новообразование. Так, вне Прибалтики, в германских языках нет политонии, она незнакома даже ближайшим сородичам норвежского-исландскому и диалекту Феррерских островов, политония склонна к исчезновению уже в северо-западных норвежских говорах. Не знают ее ни южно-кашубское наречие, ни ближайший родственник кашубского – польский язык, ни сородичи эстонского – прочие финские языки.

Следует оговорить, что к разряду политонических языков мы относим не только языки, наделенные мелодической корреляцией в собственном смысле слова, но и языки с корреляцией «гласные, прерванные в середине или в конце гортанной смычкой – гласные без гортанной смычки». Эта «прерывная» корреляция может рассматриваться как модификация мелодической. Прерывная корреляция, присущая также части языков тихоокеанского политонического союза, распространена на юго-западном и на юго-восточном побережьях Балтийского моря. Датские говоры восточного Шлезвига и соседних островов характеризуются мелодической корреляцией, прочие датские говоры, за немногими исключениями, наделены прерывной корреляцией (см. Кок 28 и сл.), а некоторые из них, повидимому, совмещают обе корреляции – мелодическую и прерывную (см. Экблом 16–17, 20–21). Прерывная корреляция присуща, далее, северо-западным литовским говорам (см. Геруллис XLVI и сл.) и латышскому языку, при чем в одних говорах рядом с ней бытует мелодическая корреляция, в других она отсутствует (см. Эндзелин а). Наконец, обладает прерывной корреляцией, при отсутствии

мелодической, ливский язык – член финского семейства, вкрапленный в латышскую среду (см. Кеттунен §§ 6–8)*.

Языкам Евразии решительно чужда политония во всех ее видах. Евразия оказывается с двух сторон симметрически окаймлена политоническими языковыми союзами: с северо-запада – балтийским, с юго-востока – тихоокеанским. Это новый пример симметричной структуры западного и восточного краев континента, на которую обратил внимание Савицкий (а 47).

Сербо-хорватский язык, за вычетом юго-восточной окраины (см. Брок а 48), и прилегающие к нему словенские говоры Краины (см. Теньер 90 и сл.) образуют политонический остров – редкостное явление в языковом мире. Следует учесть, что сербо-хорватская фонология – типично-реликтовая, ее пафос – сохранение праславянского строя. Это – отложение некогда обширного массива индоевропейских политонических языков. История утраты политонии этими языками в сопоставлении с историей их миграции составляет одну из интереснейших проблем исторической фонологии.

В настоящее время Европа, помимо балтийского союза языков и югославянского языкового островка, и Азия, за вычетом тихоокеанского союза, не знают политонии. Отличаются ли языки Евразии составом своих фонологических корреляций также от *монотонических* языков Европы и Азии?

5.

ТЕМБРОВЫЕ РАЗЛИЧИЯ СОГЛАСНЫХ В ЯЗЫКАХ ЕВРАЗИИ И СОПРЕДЕЛЬНЫХ ОБЛАСТЕЙ. – Отличительным признаком языков Евразии, по сравнению с монотоническими языками соседних месторазвитий, является фонологическое использование тембровых различий согласных.

Пример: *великорусский* язык. Здесь двенадцати согласным фонемам фонологически противопоставлено столько же соответствующих фонем, отличающихся от первых только по тембру. Т. н. *твердые* согласные: *р, л, н, м, д, т, з, с, б, п, в, ф*.

* Корр. прим. К балтийскому политоническому союзу примыкают на юге и на севере языки с особой корреляцией: здесь для дифференциации словесных значений использованы различные способы членения слогов. В статье о фонологических системах (печатается в IV вып. Трудов Пражского Лингвистического Кружка) Трубецкой отмечает наличие этой корреляции в немецком литературном языке, в части немецких говоров и в голландском. К характеристике сходной корреляции в лопарском языке см. Лагеркранц а, б, в. Сложность лопарской фонологии в том, что в некоторых лопарских говорах названная корреляция сочетается с количественной корреляцией гласных, а в части говоров, сверх того, с количественной корреляцией согласных.

Коррелятивные *мягкие*: *рь, ль, нь, мь, дь, ть, зь, сь, бь, пь, вь, фь*⁸⁸. Разница между мягкими и твердыми согласными служит в великорусском языке одним из основных средств дифференциации словесных значений. Достаточно немногих иллюстраций: *быт – быть – бит – бить, там – мят – мать – мять, мыл – мыль – мил – миль, ров – рёв, вес – весь, тилу – тилю, волна – вольна, горка – горько, стенка – Стенька*. Существуют стихи, основанные на сопоставлении твердых и мягких согласных:

Я видел
Выдел
Весен
В осень... (Хлебников)

Противопоставление твердых и мягких согласных играет существенную роль и в прочих русских языках. В *белорусском* фигурируют те же пары согласных, что и в великорусском, только место пар *т – ть, д – дь*, занимают пары *ц – ць, дз – дзь*, а в юго-западных белорусских говорах нет, кроме того, противопоставления *р – рь*. *Украинский* инвентарь парных по мягкости и твердости согласных отличается от великорусского отсутствием мягких фонем *бь, пь, вь, фь*⁸⁹; диалектически отсутствует и мягкое *рь*.

Для русского мягкость согласных – привычная и самоочевидная языковая категория, и, если он не искушен в языкознании, ему трудно себе представить, что большинство иностранных языков не пользуется этим средством словоразличения, и что во многих языках мягкость, если и встречается, то лишь в качестве комбинаторного варианта, не выделяемого языковым мышлением. Даже причастных к языкознанию русских нередко изумляет то обстоятельство, что рядовой европеец не слышит разницы между русскими мягкими и твердыми согласными. Я не раз проделывал этот опыт над чехами и немцами, говорил явственно: «*жарь – жар, Русь – рус, кровь – кров*» и т. п., а слушатели утверждали, что я дважды повторяю и то же слово. Уже Тредьяковский в 1752 г. писал, что, сколько ни объяснять европейцам суть русского смягчения согласных, «однако нікогда їх виговора кь тому совершенно склоніть не можно, такь что

⁸⁸ Вне этих парных противопоставлений только шипящие, *ц* и *й* (*й*). Различие *г – гь, к – кь, х – хь* в русской речи существует, но не играет фонологической роли, неспособно к словоразличению.

⁸⁹ Примеры: *робіт - работ, робіть - делайте, ніс - нос, ныс – нес* (ь означает только мягкость согласного); *тік - ток, тьк - тек, сїну – сын!* (зват. падеж), *сїню – синюю; ліса - лиса, ліся – корова с пятном на лбу; рад, ряд*. Обстоятельное описание мягкостной корреляции в литературном украинском языке дано Синявским.

они почитай всѣ того перенять не въ состояніи, развѣ кому пошчастітся ізъ ніхъ особліво» (30).

Польский литературный язык и южно-польские говоры содержат весь фонологический инвентарь пар, составляющих мягкостную корреляцию в юго-западном белорусском наречии, и, сверх того, пары *к* – *кь*, *г* – *гь*. Северно-польские говоры отличаются отсутствием фонем *пь*, *бь*, *фь*, *вь*, *мь* (см. Нич 270 и сл.); большинству этих говоров чужды и фонемы *кь*, *гь* (Нич 276 и сл.).

Восточно-славянский и польский материал позволяет нам подвергнуть анализу несколько типичных разновидностей мягкостной корреляции. Сопоставим 4 одноподъемных гласных – *у*, *ы*, *ү*, *и* (*ү* звук, передаваемый в немецком письме через *ü* – *dünn*, *früh*, во французском через *u* – *tu*). Каждый гласный обладает собственным тоном. Высота этого тона обуславливается величиной и формой резонатора (т. е. канала от голосовой щели до губ). Названные гласные различаются, с объективно-акустической точки зрения, высотой собственного тона. От *у* до *и* высота собственного тона гласного последовательно возрастает. Если в фонологической системе есть всего 3 одноподъемных гласных, т. е. 1. *у*, 2. *ы* или *ү* 3. *и*, то оба противопоставления (1. – 2. и 2. – 3.) однопланны, дифференциальное свойство – высота собственного тона. Если же налицо все 4 ряда, то различаются два плана противопоставлений: гласные *ү*, *и* противопоставляются гласным *у*, *ы* как мягкие твердым, гласные *у*, *ү* – гласным *ы*, *и*, как темные светлым. Это два отдельных и независимых тембровых различия: одно – по *твердости* и *мягкости*, другое – по *темноте* и *светлости*. Ни одно из этих различий не может быть сведено к другому. Принципиальная разница между обоими дифференциальными свойствами, с субъективно-акустической точки зрения, несомненна. Сложнее вопрос – как охарактеризовать оба эти свойства в терминах объективной акустики. Впрочем, в данный момент это для нас несущественно.

Сказанное о гласных применимо в основных чертах и к тембровым различиям согласных, т. е. различиям в высоте собственного шума согласных. В противопоставлении твердых и мягких согласных твердые расцениваются как согласные нормального тембра, мягкие же как категория, осложненная дополнительным признаком. В противопоставлении согласных темных и светлых (пример на стр. 36) светлые почитаются за нормальные, а темнота за дополнительный признак. Если налицо трехчленное противопоставление согласных (темнотвердые – светлотвердые – светломягкие), то оно расценивается как однопланная градация: нормальным согласным противопоставлены с одной стороны согласные повышенного

тембра (мягкие), с другой согласные пониженного тембра (темные) (пример на стр. 37). Двупланные, т. е. четырехчленные тембровые противопоставления согласных крайне редки, – в некоторых японских говорах Поливанов отмечает 4 фонологических разновидности *к* и *г*: темнотвердую, светлотвердую, термномягкую и светломаягкую (а 103). Повышение собственного шума согласных достигается путем уменьшения объема резонирующей полости. Главным средством к уменьшению резонатора служит поднятие средней части языка к твердому небу (*palatum*). Обратно – для понижения тембра нужно увеличение объема резонирующей полости, и оно осуществляется главным образом при помощи округления и выдвижения губ вперед (т. н. *лабиализация*).⁹⁰

Согласные фонемы русского литературного языка по месту артикуляции, т. е. по тому активному органу, который выполняет главную работу в производстве согласного, делятся на пять основных рядов:

1. *Заднеязычные* согласные, образуемые задней частью спинки языка. Затворные: *к, г*; щелинный: *х*. (Производство затворных согласных сопряжено со смычкой органов речи, препятствующей выходу воздуха; при производстве щелинных остается суженная щель для выхода воздуха).
2. *Среднеязычные* согласные, образуемые средней частью спинки языка. По пассивному органу они называются *палатальными* (твердонебными). Если средняя часть спинки языка поднимается в направлении к задней части твердого неба, согласные называются *заднепалатальными*, если к передней, – *переднепалатальными*. Заднепалатальных фонем в русском литературном языке нет (русские *кь, гь, хь* не являются самостоятельными фонемами). К переднепалатальным относятся *й* (й) и – в московском произношении – фонема, отвечающая букве *щ* (например, *щи, общий*) и соответствующая звонкая фонема (примеры: *дождик, дрожжи*).
3. *Переднеязычные* согласные, образуемые передней частью, т. е. началом спинки языка (согласно английской фонетической терминологии, *blade*). Затворные: *ц, ч*; щелинные: *с, з, ш, ж*.
4. *Кончиковые* (апикальные) согласные, образуемые кончиком языка. Затворные: *т, д*; щелинные: *н, л, р*. Характерным и для переднеязычных, и для кончиковых является сближение активного органа с зубною областью

⁹⁰ Процесс лабиализации согласных хорошо описан Яковлевым (б 49 и сл.)

свода над полостью рта. К этой области относятся верхние резцы с десною и примыкающий край твердого неба. Поэтому оба названных ряда согласных объединяются в одну общую категорию *зубных* (см. Брок *б* §15.)⁹¹

5. *Губные* согласные, образуемые движением губ. Затворные: *п, б*; щелинные: *в, ф, м*.

Если с артикуляцией переднеязычного или кончикового или губного согласного сочетается в качестве дополнительной работы поднятие средней части языка в направлении к твердому небу, вызывающее акустическое впечатление мягкости, эта дополнительная работа называется *палатализацией*. Палатализованные согласные отличаются от непалатализованных согласных того же ряда только дополнительной артикуляционной работой (и соответственно – в акустическом аспекте – только повышением тембра). Естественно, при наличии в данном языке серии противопоставлений «палатализованный – непалатализованный согласный», дифференциальное свойство, т. е. дополнительная работа и ее отсутствие (и соответственно, в акустическом аспекте, тембровое различие) абстрагируется от отдельных пар, и в свою очередь общий субстрат отдельной пары абстрагируется от дифференциального свойства (напр., *с* от его твердости и мягкости). Иными словами, налицо мягкостная корреляция согласных. Эта корреляция отчетлива, если тембровыми противопоставлениями характеризуются согласные нескольких артикуляционных рядов. Так, в великорусском языке есть палатализованные согласные переднеязычного, кончикового и губного ряда, а в большей части украинских говоров палатализованные первых двух рядов.

Но в производстве среднеязычных, или палатальных, согласных поднятие средней части языка к твердому небу – не дополнительная, а главная работа. Правда, эта работа и в данном случае вызывает акустическое впечатление высокого тембра, однако среднеязычные согласные и твердые согласные, тождественные по способу образования, но принадлежащие к иному ряду, взаимно противопоставлены не только по тембру, но и по характерному шуму (и соответственно, в артикуляционном аспекте, по месту главной работы). Которое из двух моторно-акустических различий является фонологическими дифференциальным свойством такого противопоставления?

Если в данном языке есть противопоставления палатализованных согласных непалатализованным согласным того же ряда и, сверх того, противопоставления

⁹¹ На важность различения переднеязычных и кончиковых согласных при анализе мягкостной корреляции согласных обратил мое внимание Н. С. Трубецкой.

среднеязычных согласных непалатализованным согласным близкого ряда, то и последние противопоставления расцениваются как тембровые и входят в состав мягкостной корреляции. Примеры: 1) те польские говоры, где твердым губным противопоставлены палатализованные губные, а твердым заднеязычным, переднеязычным и кончиковому *n* – среднеязычные согласные, и 2) те украинские говоры, где твердым переднеязычным согласным соответствуют палатализованные переднеязычные, а твердым кончиковым согласным – переднепалатальные. К этому типу относятся говоры гуцулов, Буковины и Бессарабии. Но основной массив украинских говоров примыкает к великорусскому типу: все мягкие согласные, фонологически противопоставленные соответствующим твердым, реализуются в виде *палатализованных*, а отнюдь не в виде *палатальных* звуков.

Если в языке нет палатализованных согласных, но имеются среднеязычные согласные, противопоставленные твердым согласным *различных* рядов, то за скобку, естественно, выносится опять-таки тембровое различие, а не различие характерных шумов (или соответственно – артикуляционных рядов). Например: 1) Часть польских говоров, лишенных фонологической мягкости губных, противопоставляет заднепалатальную разновидность среднеязычных твердым заднеязычным согласным, а переднепалатальную разновидность среднеязычных – твердым переднеязычным согласным и кончиковому *n*⁹². 2) В некоторых западно-украинских говорах (напр. у лемков, у галицкой интеллигенции) мягкие корреляты переднеязычных и кончиковых реализуются в виде среднеязычных согласных⁹³. В языке дана пропорция: *m* среднеязычное относится к кончиковому *m*, как среднеязычное *s* (*s* шепелявое) относится к переднеязычному *s*. В обоих этих «отношениях» противопоставлены одинаковые тембры, тогда как характерные шумы (и соответственно артикуляционные ряды) твердых *s* и *m* различны. Итак, перед нами снова мягкостная корреляция.

⁹² Польские говоры без фонологических пар *k* – *kʲ*, *g* – *gʲ*, занимающие всю польскую территорию к северу от линии: нижний Вепр – Висла – Груец – Сохачев – Висла – южная граница Крайны (Нич 276 и сл.), следует рассматривать как пограничный тип между языками с мягкостной корреляцией и языками без таковой. Если бы не одна единственная пара *n* – *nʲ*, то здесь не было бы «двурядности» твердых согласных, соответствующих согласным среднеязычным, и эти говоры пришлось бы отнести к тому же типу языков без мягкостной корреляции, к которому относится, например, чешский (см. стр. 23). Ассоциация между сонорными согласными (*p*, *l*, *n*, *m*) и шумными слишком слаба, чтобы кончиковое *n* само по себе отчетливо противопоставлялось переднеязычным шумным. Поэтому мы склонны трактовать северно-польские говоры как говоры, лишенные мягкостной корреляции. К тому же фонологическому типу принадлежат и словацкие говоры Спиша, в которых есть среднеязычные, соответствующие твердым *l*, *n*, и переднеязычным (см. Штибер 111 и сл., 122 и сл.).

⁹³ Данными о распространении палатальных и палатализованных согласных в украинских говорах я обязан В. И. Симовичу, прекрасному знатоку украинской диалектологии. Эти данные существенно исправляют показание Зелинского (350), повторявшееся без проверки различными лингвистами.

Если же в данном языке среднеязычным согласным соответствуют твердые согласные, принадлежащие все к *одному* ряду, то нет предпосылок, которые позволяли бы вынести тембр за скобку, т. е. оценить именно тембровое различие как дифференциальное свойство противопоставлений. Среднеязычные согласные при таких условиях оцениваются просто как один из артикуляционных рядов, и согласные среднеязычного ряда в отношении к согласным прочих рядов являются, подобно всяким другим разнорядным согласным, *дизъюнктными*, т. е. некоррелятивными, фонемами. Примеры: словацкий инвентарь среднеязычных сводится к фонемам *t', d', ŋ, l'*; в чешском те же фонемы, кроме *l'*. Отношение чехословацкого «*t'*» к *m* или к *k* или к *ɟ* такое же, как отношение между *m* и *k*, между *s* и *x*, и т. п. Все это – дизъюнктивные фонемы. Мягкостной корреляции согласных таким образом ни в чешском, ни в словацком нет (ср. примеч. 15).

Между исконно-словацкими и беспримесно украинскими говорами есть переходные в фонологическом отношении полосы – восточно-словацкие говоры, утратившие чуждую украинскому количественную корреляцию, и окраинные прикарпатские украинские говоры (т. н. руснацкие), утратившие силовую корреляцию, чуждую словацкому. Часть руснацких говоров, сближаясь со словацкой фонологией, сузила рамки применения мягкостной корреляции: мягкие в конце слова здесь отвердели (Дурново 70). Тем не менее факт наличия или отсутствия фонологической мягкости согласных резко разграничивает словацкие и украинские говоры. «Именно этот момент, говорит Олаф Брок, обуславливает типичные контрасты и в звуковом строе разных славянских языков; типичный случай встречи таких контрастов имеется на границе угрорусских и восточнословацких говоров; припомним, что на данном месте очевидно нет речи об этнографической, племенной границе» (*б* § 178; ср. *в*).

Мягкостная корреляция упразднена в кашубском (см. Лоренц *а* 72-85) и в лужицких языках – верхнем и нижнем (Щерба 183). В восточно-лужицком наречии старая категория парных мягких, по наблюдениям Л. В. Щербы, исчезает. Только сонорные зубные наделены здесь мягкими партнерами, но и последние «доживают свой век» (30). Щерба зафиксировал несколько характерных симптомов отмирания мягкостной корреляции: вместо мягкого *ль* молодежь склонна подставлять европейское нейтральное *l* (29); *n* с успехом заменяет мягкое *нь*, «анализ сочетания ставит туземцев в затруднительное положение» (22); *нь* «само по себе «мягким»... не воспринимается, так что, если эта «мягкость» не выражается при переходе к следующему гласному, т. е. если гласный дальше не следует, то получают большое

значение предшествующие высокие переходные звуки, которые и воспринимаются как j». Приобретают значение различия в гласных, на которые переносятся различия в тембре согласных (184).

В южнославянской области только *восточно-болгарское* наречие знает фонологическое противопоставление мягких и твердых согласных. Но и здесь арена его применения очень ограничена. Она значительно уже, чем в любом из русских диалектов. Лишь в немногих восточно-болгарских говорах встречаются парные мягкие согласные в конце слова. В прочих говорах парность согласных по мягкости и твердости имеет место только перед твердыми гласными фонемами, в большинстве восточно-болгарских говоров исключительно перед *a*.⁹⁴ Можно сказать, что противопоставление мягких и твердых находится в этих говорах на самом пороге фонеморазличения. Характерный симптом – стремление заменить фонологическое противопоставление мягких и твердых согласных фонологической дифференциацией последующих гласных: восточно-болгарское *a* после мягкости склонно к преобразованию в дифтонг (односложное сочетание двух гласных) – *ea*.

«Об альтернации твердых согласных оттенков с мягкими, вроде системы, свойственной русской речи, в сербско-хорватском языке и речи нет», пишет Брок (*б* 68). То же можно повторить и о западно-болгарском с одной стороны и о словенском с другой. Таким образом *мягкостная корреляция согласных охватывает весь восточнославянский языковой мир и восточные районы западнославянской и южнославянской областей. Западной окраине славянского мира она чужда.*

Очень близок к русской фонологии язык *русских цыган*. Если язык украинских цыган воспроизводит звуковой строй украинского языка (Баранников 59), то язык великорусских цыган некоторыми фонологическими особенностями напоминает великорусский язык⁹⁵. Наиболее характерные сходства – наличие мягкостной корреляции, инвентарь согласных, осуществляющих такую, и ее соотношение с системой гласных. Эта система, подобно русской, состоит из фонем: *и, у, е, о, а*. Фонема *и*, как и в великорусском, реализуется после мягких в виде *и*, после твердых в виде *ы*. Из великорусских твердых согласных только одинокие твердые (т. е. те твердые, к

⁹⁴ Степень мягкости колеблется в восточно-болгарском от «полупалатализации» до великорусского уровня. Репертуар парных согласных значителен: весь великорусский инвентарь и еще *ц* - *ць*. О восточно-болгарской мягкости согласных в сопоставлении с западно-болгарскими фактами см. Милетич 39–40; Младенов; Брок *б* 72 и сл., 152; Якобсон *б* 55 и сл., 76 и сл.

⁹⁵ В основу фонологической характеристики языка великорусских цыган мною положено главным образом описание М. В. Сергиевского (*а*), – отсюда же взяты все примеры.

которым в языке нет мягких партнеров) сочетаются с фонемой *e*, которая в этих случаях реализуется в виде звука более задней артикуляции (*ужэ̀, цеп*). В цыганском фонема *e* фигурирует и после парных твердых, а реализуется она после мягких в виде звука переднего ряда, после твердых зубных, кроме *л*, – в виде звука передне-среднего, после прочих твердых в виде среднего. Различие между заднеязычными согласными и соответствующими мягкими внешне обусловлено: *ж, ш, ц* и *дж* всегда тверды, *ч* и *дж* всегда мягки. Прочие зубные и губные представлены двумя фонологическими разновидностями – мягкой и твердою. Противопоставление «мягкость – твердость» имеет место перед фонемами *и, е, а, о*, но и в этих пределах условия, в которых это противопоставление осуществляется, для каждой категории согласных индивидуальны. Пример: *ферлòти – ты̀кно, цытèньте – лэ̀стэ, ратя – уи́та, татèла – татò; ты́кнїнько – пань, ромнèн – явнэ, ченя – чинàва; чурї – рыч; сася; пасèва̀ва – со̀но; киривї – лавы̀на, бельвèль – взи; грубèва̀ва – бї̀бо*. Цыганские слова оканчиваются в большинстве случаев на гласный или же плавный либо носовой согласный (Сергиевский *а* 98), – из мягких согласных в конце слова встречаются только *ль* и *нь*: *бельвèль – балвàл, чергэ̀нь – ромнèн*. Характерно, что *мягкостная корреляция согласных бытует в диалектах тех цыган, которые живут среди восточных славян и поляков* (см. Коперницкий III и сл.), *но отсутствует в прочих цыганских диалектах (придунайских и др.), а равно и в остальных языках индийской ветви*.

Всем без изъятия романским языкам Запада глубоко чуждо различие согласных по мягкости и твердости. Достаточно вспомнить, как трудно, например, французу или итальянцу, усваивающему русский язык, воспроизводить мягкие согласные. И. А. Бодуэн-де-Куртенэ (*б* 584) производит характерный пример: француженка, попавшая в Россию, сознавала факт различия между русскими мягкими и твердыми согласными, но не могла уловить, в чем именно это различие состоит, и произнося русские слова, подставляла вместо мягких глухих согласных твердые звонкие (напр., *bel* – вместо *пел*, *de* вм. *те*, *gigi* вм. *руки*), т. е. заменяла признак одной корреляции согласных – мягкость – признаком другой, присущей французскому языку корреляции – звонкостью.

Только румынская группа – крайний восточный языковый остров романского мира – знает мягкостную корреляцию согласных. Восточную часть этого «острова» занимает молдавский язык. Карпаты составляют западную границу молдавского языка, Молдавская советская республика – его восточную окраину (ср. Вейганд *б* 10 и карта N 65). Говорам Молдавской республики посвящена содержательная работа М. В. Сергиевского (*б*). Для молдавского языка характерно совмещение следующих

признаков: 1. мягкие *сь, зь* в разнообразных положениях и 2. затворные среднеязычные согласные, восходящие к сочетаниям – *н, б + и* неслоговое (Вейганд б 12). В одних говорах, описанных Сергиевским (Рыбницкий район и др.), с этими затворными согласными, повидимому, совпали подвергшиеся смягчению *т, д*. Автор говорит, что они «почти совпадают акустически» и «в индивидуальном произношении могут, действительно, совпасть» (87). Характерно, что крестьяне не отличают в письме этих согласных от *ть, дь*, вопреки принятой орфографии, и пишут, напр., *май дини ар арди ...* тогда как полагается этимологически писать ...*бине ар арде ...* и в то время как Сергиевский условно транскрибирует ...*g'in'i ar ard'i...* (96). В этих же говорах *сь, зь* реализуются в виде палатализованных переднеязычных. Судя по примерам Сергиевского, в конце слова фигурируют: *сь, ть, нь, рь* (*аись* = рум. *aici*, *зернь* = рум. *vięti*, *орь* = рум. *oři*); как эти согласные, так и *зь, дь, ль* могут сочетаться с фонемами *а, о, е, и*, а мягкие губные только с *е, и*⁹⁶.

Другой тип молдавских говоров, охарактеризованный Сергиевским (Ананьевский район и др.), отличается от первого тем, что рефлекс сочетаний «*н, б + и* неслоговое» здесь артикуляционно и акустически «несколько далее от мягких *ть, дь*», т. е., повидимому, противопоставляются заднеязычным как мягкие твердым (примеры: *окь, кеттин*). Другая особенность: фонемы *сь, зь* реализуются в виде среднеязычных щелинных (96).

Мягкостная корреляция, присущая молдавским говорам и молдавскому литературному языку, неизвестна румынскому литературному языку. В каком точно районе румынской группы пролегает граница мягкостной корреляции, на это должен ответить тот специалист-румыновед, который в состоянии из пестроты разрозненных диалектологических показаний вычитать фонологическую систематику румынских говоров. Но уже сейчас мы можем сказать, что в отношении мягкостной корреляции румынская группа составляет параллель череде болгарских наречий: *в направлении с востока на запад эта корреляция сперва убывает, а далее вовсе отсутствует.*

⁹⁶ Молдавская система гласных очень похожа на систему русского литературного языка. В молдавском также 5 ударных фонем и 3 безударных. Светлые гласные мягки (и соответственно характеризуются передней артикуляцией) после мягких согласных (*и, е, я*) и тверды (соответственно характеризуются более задней артикуляцией) после твердых (*ы, э, а*) (ср. Сергиевский б, Курило 218). Разница в том, что с *э* в русском сочетаются только одинокие твердые согласные, а в молдавском и парные твердые, и что основными вариантами фонем в русском являются *и, е, а* в молдавском *ы, э*. Напр. в русском в начале слова возможно только *и*, а не *ы*, тогда как в молдавском наоборот: *ынтрэг, йин, йибовник*. Соответственно в русском после *к* фигурирует *и*, а в рассматриваемом говоре *ы*: *кышпа*. Еще отличие: русской безударной фонеме *а* соответствует молдавское *э* (отодвинутое назад *е*).

ПРÍЛОНА Č. 2 – GLOSÁŘ

A	
азиатский	asijský
артикуляция	artikulace
Б	
безударность	nepřízvučnost
В	
ветвь - индийская в. - маньчжуротунгусская в. - монгольская в. - самоедская в. - тюркочувашская в. - финноугорская в.	větev - indická v. - tunguzská v. - mongolská v. - samojedská v. - turkicko-čuvašská v. - ugrofínská v.
Г	
географическая карта	geografická mapa
гласный - г. без гортанной смычки - одноподъемный г.	samohláska, vokál - vokál bez rázu - jednoduchý v.
говоры - датские г. - немецкие прибалтийские г. - руснацкие г.	dialekt, nářečí - dánské n. - německá baltská n. - rusínské (rusnácké) n.
Д	
диалект	dialekt
диалектология	dialektologie
дизъюнкция	disjunkce
дифтонг	diftong, dvojhlaska
Е	
европейский	evropský
З	
заимствование	přejímka, převzaté slovo
звук - палатальный з.	hláska - palatální h.

- палатализованный з. - шепелявый з.	- palatalizovaná h. - šeptaná h.
И	
изоглосса	izoglosa
изофоны	izofóny
интонация - восходящая - нисходящая	intonace - stoupavá - klesavá
К	
картографирование	mapování
комбинаторный вариант	kombinatorní varianta
конвергенция	konvergence
коррелация - к. гласных - динамическая к. г. - количественная к. г. - силовая к. г. - прерывная к. - к. согласных - звонкостная к. с. - тембровая к. с.	korelace - k. vokálů - dynamická k. v. - kvantitativní k. v. - silová k. r. - přerušená k. - k. konsonantů - témbrová k. k. - znělostní k. k.
Л	
лабиализация	labializace
М	
месторазвитие	místo vývoje
метисация - м. языков	mísení - mísení jazyků
монотония	monotonie
морфология	morfologie
Н	
наречие - штокавское	nářečí - štokavské
О	
округление губ	zaokrouhlení rtů

П	
палатализация	palatalizace
план - языковой п.	rovina - jazyková r.
политония	polytonie
предок-праязык	prajazyk
Р	
районирование	rozdělení na kraje
резонатор	rezonátor
С	
синтаксис	syntax
система - замкнутая - фонологическая	system - uzavřený - fonologický
слог	slabika
слогодударение	prozodie
словесное значение	význam slova
словоразличение	rozlišení slovního významu
согласный - апикальные (кончиковые) с-ые - губные с-ые - заднепалатальные с-ые - заднеязычные с-ые - затворные с-ые - зубные с-ые - мягкий с. - палатальные с-ые - переднепалатальные с-ые - переднеязычные с-ые - светлый с. - среднеязычные с-ые - твердонебные с-ые - твердый с. - темный с. - щелинные с-ые	souhláska, konsonant - apikální k. - retné k. - zadopatrové k. - velární k. - závěrové k. - zubné k. - měkké k. - palatální k. - předopatální k. - předojazyčné k. - světlé k. - středojazyčné k. - tvrdopatrové k. - předopatrové k. - temné k. - úžínové k.

союз - военный с. - государственный с. - политический с. - экономический с. - языковой с. - балканский я. с. - евразийский я. с.	svaz - vojenský s. - státní s. - politický s. - ekonomický s. - jazykový s. - balkánský j. s. - euroasijský j. s.
сравнительный метод	srovnávací metoda
строй - звуковой с. - синтаксический с.	stavba - hlásková s. - větná s.
Т	
тон - голосовой	tón - t. hlasu, hlasový t.
тембр - повышенный - пониженный	témbr - zvýšený - snížený
твёрдое небо	tvrdé patro
У	
увязка	metoda spojování
ударение	přízvuk
Ф	
фонема - некоррелятивная ф.	foném -nekorelativní f.
фонология	fonologie
фразеология	frazeologie
Ш, Щ	
шипящие	sykavky
шум	šum
щель	štěrbina
Я	
язык - аинский я. - албанский я.	Jazyk - ajnština - albánský j., albánština

<ul style="list-style-type: none"> - альтайские я-и - африканские я-и - белорусский я. - бирманский я. - болгарский я. - голландский я. - готский я. - древне-греческий я. - единородные я-и - единоустремленные я-и - итальянский я. - кабардинский я. - кавказские я-и - кашубский я. - китайский я. - комплекс я-ов <ul style="list-style-type: none"> - тихоокеанский к. я. - латинский я. - латышский я. - ливский я. - литовский я. - лопарский я. - мадьярский я. - норвежский я. - обособивший я. - польский я. - прибалтийские я-и - прусский я. - родственный я. - румынский я. - русский я. - сербо-хорватский я. - сербский я. - сиамский я. - смешение я-ов - смежные я-и - спинка я-а - старо-славянский я. - тибетский я. - туранские я-и - украинский я. - уральские я-и - уралоалтайские я-и - французский я. 	<ul style="list-style-type: none"> - altajské jazyky - africké jazyky - běloruský j., běloruština - barmský j. - bulharský j., bulharština - holandský j., holandština - gótský j., gótština - stará řečtina - homogenní jazyky - jednosměrné jazyk - italský j., italština - kabardinský j. - kavkazské jazyky - kašubský j., kašubština - čínský j., čínština - jazykový komplex <ul style="list-style-type: none"> - tichomořský j. k. - latinský j., latina - lotyšský j., lotyština - livonština - litevský j., litevština - sámský j. - maďarský j., maďarština - norština - izolovaný j. - polský j., polština - pobaltské jazyky - pruština - příbuzné jazyky - rumunský j., rumunština - ruský j., ruština - srbochorvatština - srbský j., srbština - thajský j. - mísení jazyků - sousední jazyky - hřbet jazyku - staroslověnština - tibetský j. - turanské jazyky - ukrajinský j., ukrajinština - uralské jazyky - uralsko-altajské jazyky - francouzský j., francouzština
---	---

<ul style="list-style-type: none"> - чешский я. - шведский я. - эстонский я. - японский я. 	<ul style="list-style-type: none"> - český j., čeština - švédský j., švédština - estonský j., estonština - japonský j., japonština
<p>языковой</p> <ul style="list-style-type: none"> - я-ая группа <ul style="list-style-type: none"> - аннамская я. г. - малайская я. г. - тибето-китайская - я-ое семейство <ul style="list-style-type: none"> - уральское я. с. - я-ая таблица 	<p>jazykový</p> <ul style="list-style-type: none"> - j. skupina <ul style="list-style-type: none"> - vietnamská j. s. - malajská j. s. - sinotibetská j. s. - j. rodina <ul style="list-style-type: none"> - uralská j. r. - tabulka jazyků
<p>языковед</p> <ul style="list-style-type: none"> - международный съезд лингвистов 	<p>lingvista, jazykovědec</p> <ul style="list-style-type: none"> - mezinárodní lingvistický kongres
<p>языкознание, языковедение</p> <ul style="list-style-type: none"> - индоевропейское 	<p>lingvistika, jazykověda</p> <ul style="list-style-type: none"> - indoevropská l.

ANOTACE

Název práce: Komentovaný překlad odborného textu z okruhu Pražského lingvistického kroužku

Autor práce: Bc. Martina Portužáková

Vedoucí práce: doc. PhDr. Zdeňka Vychodilová, CSc.

Počet stran a znaků: 68 (147 034)

Počet příloh: 2

Anotace: Tato magisterská práce má za cíl vytvořit adekvátní překlad odborného textu z ruštiny do češtiny. Výchozím textem je publikace Romana Jakobsona z roku 1931. Práce je rozdělena na teoretickou a praktickou část, přičemž teoretická část je věnována charakteristice Kroužku, Romanu Jakobsonovi, odbornému stylu a jeho překladu. Praktická část je vymezena pro rozbor originálního textu z hlediska lexikální, stylistické, morfologické, grafické a textové roviny. Jádrem práce je samotný překlad a vybraná překladatelská řešení. Práce zahrnuje dvě přílohy. První představuje glosář důležitých pojmů, které se objevují ve výchozím textu, druhou přílohou je daný originální text.

Klíčová slova: Pražský lingvistický kroužek, Roman Jakobson, odborný text, komentovaný překlad, jazykový svaz, eurasijský jazykový svaz

ABSTRACT

Title: An Annotated Translation of Professional Text from Prague Linguistic Circle

Author: Bc. Martina Portužáková

Supervisor: doc. PhDr. Zdeňka Vychodilová, CSc.

Number of pages and characters: 68 (147 034)

Number of supplements: 2

Abstract: This master's thesis aims to create an-appropriate translation of professional text from Russian into Czech language. The initial text is a publication by Roman Jakobson from 1931. The thesis is divided into theoretical and stylistics parts, with the theoretical part devoted to the characteristics of the Circle, Roman Jakobson, academic style and translation of this style. The practical part is defined for the analysis of the original text in terms of lexical, stylistic, morphology, graphic and textual analysis. The thesis includes two appendices. The first is a glossary of important terms that appear in the source text, the second is the original text.

Key words: Prague Linguistic Circle, Roman Jakobson, academic text, annotated translation, linguistic area, Euro-Asian linguistic area